

ARAP BAHARI SÜRECİNDE İRAN SURİYE İLİŞKİLERİ

Esra Nur VAROL

(2011-2018) Arap Baharı olaylarının Mart 2011’de Suriye’ye sıçraması sonucunda zor durumda kalan Esad yönetiminin en büyük destekçisi İran olmuştur. İran’ın Suriye ile 30 yıllık bir ittifak geçmişi olsa da verdiği destek bu ittifak ilişkisinin çok ötesinde olmuş, İran; Suriye rejiminin ayakta kalmasını kendi güvenlik meselesi olarak görmüştür. İran bu süreç içerisinde Suriye yönetimine askeri, diplomatik ve ekonomik anlamda her türlü desteği sağlamış; yönetimin ayakta kalabilmesi için tüm imkânlarını seferber etmiştir. İlmli politikaları ile öne çıkan Ruhani zamanında dahi İran’ın Suriye politikasında yumuşama görülmeyişi ikili ilişkilerin temellerinin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. İran’ın Suriye politikasını belirleyen ana dinamik stratejik çıkarlar olsa da ittifak ilişkisinin 1979 İran İslam Devrimi sonrası başlamış olması stratejik çıkarları belirleyen dinamikleri de araştırma ihtiyacını doğurmuştur. Zira devrim öncesi İran’ın çıkarları Suriye ile zıt düşerken, devrim sonrası koşullar İran’ın Suriye ile ittifak ilişkisi geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Bu da devrim sonrası kurulan İslam Cumhuriyeti’nin devlet ve lider yapısı ile ilgilidir. Bu kapsamda çalışmanın amacı İran-Suriye ittifak ilişkisinin nasıl başladığını ve hangi temeller üzerine inşa edildiğini araştırmak, tüm bunların Arap Baharı sürecine yansımaları incelemektir. Yapılan çalışma konuyu, devletlerin dış politikalarını onların lider algılarıyla değerlendiren neoklasik realizm perspektifinden okumakta, İran’ın Suriye politikasını, bu devletin karakteristiği ve lider yapısı ile birlikte değerlendirmektedir.

ÖNSÖZ

2010 yılının son aylarında başlayan Arap Baharı ayaklanmaları 2011 yılının Mart ayında Suriye’ye sıçradığında bölgede uzun yıllar sürececek bir kaos başlamış, tüm dünya gözlerini buraya çevirmiştir. Bölgede yaşananlar iç savaşın ötesinde vekâlet savaşlarına dönüşmüş, Suriye küresel ve bölgesel güçlerin mücadele alanı haline gelmiştir. Bu da Suriye’deki savaşı daha karmaşık hale getirmiştir. ABD, Türkiye ve Sünni Arap ülkelerinin büyük çoğunluğunun isyancıları desteklediği ortamda, İran’ın Suriye rejimini tüm gücüyle desteklemesi, rejimin ayakta kalmasında büyük rol oynamıştır. İranlı yöneticiler Suriye’de var olan rejimin devamlılığını kendi ülkesinin güvenliği ile özdeşleştirerek Suriye yönetimine diplomatik, askeri ve ekonomik alanda her türlü desteği sağlamıştır. Bu da İran’ın Suriye politikasının arkasında yer alan motivasyonun sorgulanmasına sebep olmuştur. Konuyla alakalı yapılan çalışmaların bazılarında İran’ın Şii milliyetçiliği yaptığı ileri sürülmekte bazılarında ise İran’ın bölgede stratejik çıkarları adına mücadele ettiği iddia edilmektedir. Yapılan çalışma ikinci hipoteze yakın dursa da İran’ın stratejik çıkarlarının devletin kendisine özgü karakteristiği ve lider yapısından etkilendiği hipotezi üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı 1979 Devrimi ile başlayan İran-Suriye ilişkilerine, İran’ın devrim sonrası oluşan devlet karakteristiği ve lider bakış açısı ile yaklaşarak konuya geniş bir perspektif sunmaktır.

GİRİŞ

2010 yılının son aylarında Tunus’ta başlayan Arap Baharı ayaklanmaları domino etkisiyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yayılarak bölgeyi kısa sürede geri dönülmez bir duruma sokmuştur. Ayaklanmalar bazı ülkelerde yönetimin değişmesini sağlarken bazılarında fayda etmemiş, gösteriler bir şekilde yönetimler tarafından bastırılabilmiştir. Arap Baharının son halkası olan Suriye’de ise durum çok farklı ilerleyerek süreç her iki tarafın birbirine baskın gelemeyeceği iç savaşa dönüşmüştür. Giderek kaos yerine dönen Suriye bir süre sonra küresel ve bölgesel güçlerin “vekalet savaşları” sahnesi haline gelmiştir. ABD, Türkiye ve Arap ülkelerinin büyük bir çoğunluğunun isyancıları desteklediği ortamda rejime en büyük desteği İran ve Rusya sağlamıştır.

Suriye’de Esad rejiminin yönetimde kalabilmesinin önemli sebeplerinden birisi şüphesiz ki, İran desteğidir. İran; sürecin başından beri askeri, diplomatik ve ekonomik anlamda Suriye yönetimine gereken her türlü desteği göstermiştir. Rejimin daha fazla direnemeyeceğinin öngörüldüğü zamanlarda dünyanın çeşitli ülkelerinden getirdiği yabancı savaşçılar aracılığıyla, kendisi de savaşa dâhil olarak rejimin ayakta kalmasını ve yeniden yükselişe geçmesini sağlamıştır. İran savaşa o kadar angaje olmuştur ki savaşın gidişatı ile birlikte İran’ın durumuna dair değerlendirmeler yapılmıştır. Rejimin düşüşe geçtiği zamanlarda İran’ın güçten düştüğü konuşulurken, rejim kazanımlar elde ettiğinde İran’ın güçlendiği dile getirilmiştir.¹

İran’ın Suriye rejimine verdiği destek ılımlı politikalarıyla öne çıkan Ruhani zamanında bile değişime uğramamış, aksine artarak devam etmiştir. İran’ın istikrarlı bir şekilde Suriye’yi kendi topraklarıymışçasına savunması ikili ilişkilerin nasıl ve neden başladığı, nasıl devam ettiği, İran’ın Suriye politikasına etki eden faktörlerin neler olduğu, Suriye’nin İran için öneminin ne olduğu sorularını beraberinde getirmiştir. Yapılan çalışma da bu sorulara cevap aramaktadır.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda İran’ın kriz boyunca Esad rejimini desteklemesinin arkasında yer alan motivasyonla alakalı çeşitli değerlendirmeler yapılmış, çeşitli hipotezler ileri sürülmüştür. Kimi çalışmalar İran’ın mezhep temelli politika güttüğünü ileri sürerken kimisi verilen desteği güvenlik temelli stratejik çıkarlarla açıklamaya çalışmıştır.

Suriye’de Esad rejiminin mensup olduğu Alevilikle, İran’daki Caferilik inancı birbirinden oldukça farklıdır. Hatta öyle ki 1970’lere kadar İranlı din adamları Aleviliği sapkın bir inanış olarak değerlendirmekteydi.² Kaldı ki İran, Azerbaycan-Ermenistan çekişmesi örneğinde olduğu gibi bazen ana akım Şii’lere bile destek vermemekte, bu daha çok İran’ın çıkarları ile alakalı olmaktadır.³ Bu da İran’ın Suriye hükümeti ile olan ilişkilerini stratejik temellere dayandıran diğer seçeneği öne çıkarmaktadır. Yapılan çalışma da bu hipoteze yakın durmaktadır. Ancak İran’ın Suriye politikasına etki eden stratejik çıkarların her şeyden bağımsız olarak ele alınması devrim öncesi bozuk olan ilişkilerin sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Devrim öncesi bu kadar önemli olmayan ilişkiler devrim sonrasında nasıl bu kadar önemli hale gelmiştir? Daha önce bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların, ilişkileri salt mezhep veya salt çıkarla açıklanması bu soruyu havada bırakmakta, ilişkilere geniş bir perspektiften bakma ihtiyacını doğurmaktadır. Yapılan çalışmada bu konunun seçilmesinin sebebi devrim sonrası birden değişen ilişkilere açıklık getirerek, bunun Arap Baharı sürecine yansımaları incelemek ve konuya farklı bir bakış açısı getirmektir.

Yapılan çalışma konuya İran perspektifinden yaklaşmakta, İran’ın devrim sonrası değişen politika ve stratejilerini devletin değişen karakteristiği ve siyasi yapısıyla birlikte değerlendirmektedir. İran İslam Devleti’nin kurucusu olan Humeyni, devrim sonrası devletin kimliğini ideolojik bir karaktere dönüştürmüş, eşi benzeri görülmemiş bir devlet modelini ortaya koymuştur. Devrim öncesi ABD’nin Ortadoğu’daki en önemli müttefiklerinden olan İran, devrim sonrası Humeyni’nin fikirleri doğrultusunda geçirdiği dönüşüm ile birlikte ABD ve İsrail’in bölgedeki en büyük düşmanı haline gelmiştir. Böylece devletin ideolojik dönüşümü dış politikasının dönüşümünü beraberinde getirmiş ve tüm bunlar Suriye’yle olan ilişkileri ve ona olan bakışı doğrudan etkilemiştir. Amerika ve İsrail karşıtlığı konusunda ortak noktada buluşan İran ve Suriye arasındaki ilişkiler, ilerleyen zamanlarda (ideolojik dönüşümden ortak tehdit ve çıkarlar kapsamında ittifaka dönüşmüştür. Tarihi süreç içerisinde yaşanan gelişmeler ve İran’ın yeniden formüle ettiği politika ve stratejileri; Suriye ile olan ilişkileri hayati bir konuma sokmuştur. Tüm bunlar Arap Baharı sürecinde ilişkilere

¹ Jubin Goodarzi, “Iran and Syria at the Crossroads: The Fall of Tehran- Damascus Axis?”, Wilson Center, Viewpoints,

² Kamal Alam, “The View From Damascus Tabrizi”, Understanding Iran’s Role in the Syrian Conflict, Ed: Aniseh Bassiri Tabrizi & Raffaello Pantucci, Ağustos Rusi, 2016

³ Yusuf Korkmaz, İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansımaları, İstanbul: Matbuat, 2015.

doğrudan yansımıştır. Anlaşılacağı üzere, İran'ın dış politikası ve dolayısıyla Suriye ile olan ilişkileri devletin içsel dönüşümü ile birlikte değerlendirilmektedir.

1. İRAN SURİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ortadoğu'nun en önemli ittifaklarından olan İran-Suriye ilişkisinin kökleri 1979'a kadar dayanmaktadır. Devrim öncesine kadar aralarında bağ bulunması zor olan ikili ilişkiler devrim sonrasında sıkı bir dostluğa dönüşmüş ve günümüze kadar devam etmiştir. İlişkilerde iki dönem arasında büyük bir değişim görünmesine rağmen her iki dönem de politik çıkarlar açısından açıklanabilmektedir. Devrim öncesi İran, Suriye ile çatışan çıkarlara sahipken; devrim sonrası İran'ın politik çıkarları tamamen Suriye'yle yakınlık kurmasını gerektirmekteydi. Bu aslında İran'ın devrim sonrası değişen karakteristik yapısıyla alakalıdır. Gelinek noktayı daha iyi algılayabilmek için ilişkileri tarihi süreç içerisinde, devletin içsel dönüşümü ile birlikte ele almak gerekir.

1.1. TARİHSEL ARKA PLAN VE SURİYE TARİHİ

Suriye; çeşitli grup ve fikirleri barındıran coğrafi bir bölgeye verilen siyasi isimdir. Barındırdığı çeşitlilik; etnik, dini, ideolojik, ekonomik çatışmalara; dolayısıyla bölgenin istikrarsız olmasına yol açmaktadır. Tarihi ve bugünkü anlamlarıyla iki Suriye kavramı vardır. Tarihsel anlamıyla Suriye; Ürdün, Lübnan ve Filistin'i de içine alan büyük bir coğrafi bölgeyi kapsamaktadır. Bugünkü anlamıyla ise; 1. Dünya Savaşı'ndan sonra kolonyal sınırlara göre çizilmiş daha dar bölgeyi ifade etmektedir.⁴

Büyük çeşitlilik içeren Suriye, tek Tanrılı üç inancı içinde barındıran ve bu anlamda en yüksek temsili olduğu ülkedir. Suriye sadece dinsel anlamda değil aynı zamanda mezhepsel anlamda da büyük çeşitlilik göstermektedir ki, bu çeşitlerin her biri arasında mücadele bulunmaktadır. Bir zamanlar Suriye'de yaşamış olan Isabel Burton'un ifadesine göre Suriye'de yaşayan Şii ve Sünniler birbirini Müslüman olarak görmezken, bunların ikisi de Dürzileri sevmemekte ve hatta sayılan grupların üçü de Nusayriler'den nefret etmektedir. Yine burada yaşayan Ortadoks ve Katolikler, Latinleri sevmemekte; tüm bu grupların hepsi Yahudi ve Marunilerden nefret etmektedir. Yani esasında Suriye; toplum bilinci olmayan, vatanına değil kendi geleneksel bağlarına bağlı olan bir toplumdur.⁵ Bu durum da Suriye'de belli kesimlerin dış güçler tarafından manipüle edilmesini kolaylaştırmaktadır. Ortadoğu'da etkin olmak isteyen güçler farklı grupları manipüle ederek bölgede kendine alan açmaya çalışmaktadır.

Ortadoğu'da etkin olmanın önemli yollarından biri Suriye üzerine etkinlik sağlamaktan geçmektedir. Diğer bir deyişle Suriye üzerinde hakimiyet sağlayamayan bir gücün Ortadoğu üzerindeki hakimiyeti kalıcı olmayacaktır. Zira; Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında yer alan Suriye, koridor kolonundaki özel stratejik pozisyonuyla oldukça önem teşkil etmekte ve barındırdığı çeşitlilik bakımından adeta Ortadoğu'nun küçük bir modelini yansıtmaktadır. Tüm bunlar, doğal sınırlar itibarıyla kendisini savunmaya elverişsiz olan Suriye'yi her daim mücadele alanı haline getirmiştir.⁶ O sebeptendir ki, Suriye tarih boyunca; Kenaniler, İbraniler, Roma, Osmanlı gibi kendisinden daha büyük bir imparatorluk tarafından yönetilmiştir.⁷

Modern Suriye tarihinin başlangıcı, bölgenin Osmanlı devletinden ayrılarak ayrı bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla başlamaktadır. Tarihin farklı dönemlerinde farklı imparatorlukların hakimiyeti

⁴ Ali Poyraz Gürson, Büyük Güçlerin Suriye Planı, 2. Baskı, Ankara: Kripto, 2014, s. 1.

⁵ 93 a.g.e., ss. 2-6.

⁶ a.g.e., ss. 2-6.

⁷ Yusuf Korkmaz, İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması, İstanbul: Matbuat, 2015, s. 3.

altında bulunan Suriye coğrafyası, en son Biladüş Şam adıyla (Lübnan, Filistin, Ürdün’ü de kapsayacak şekilde) Osmanlı egemenliği altında bulunmuştur. Bununla birlikte 1. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Mekke Şerifi Hüseyin, McMahon’la yazışmaları sonucunda kendisini Arap Ülkelerinin Kralı ilan etmiş ve oğlu Faysal ‘a bağlı Arap kuvvetlerinin İngiltere ile birleşmesini sağlayarak Osmanlı’ya karşı mücadele başlatmıştır. Bağımsız ve büyük Arap devleti kurulacağına dair aldatmaca içinde olan Araplar, Sices-Picot anlaşmasından habersiz olmuşlardır. Halbuki bu anlaşmaya göre Arap coğrafyası İngiltere ve Fransa arasında etki alanlarına bölünmüş; Hama, Halep, Humus, Şam yani bugünkü sınırlarıyla Suriye coğrafyası Fransa’ya bırakılmıştır. Sices-Picot anlaşmasıyla Suriye’yi kendi alanı olarak gören Fransa, 1918’de Osmanlı’nın bölgeyi terk etmesiyle harekete geçen Faysal’a engel olmuş ve Suriye ile Lübnan’daki kontrolü ele geçirmiştir. Savaşın sona Fransa’yı bölgeden uzaklaştırmak isteyen İngiltere bunda başarılı olamayınca Faysal’ı kendi himayesindeki Irak’ın başına geçirmiştir. Şerif Hüseyin’in diğer oğlu Abdullah’ı ise; Şeria nehrinin doğusunda yapay olarak kurulan Ürdün devletinin başına getirmiştir.⁸

Kısacası Ürdün, Lübnan, Filistin, Suriye’yi içine alan ve Biladüş Şam olarak bilinen bölge kolonyal sınırlara bölünmüştür. Sices Picot anlaşması ile gizli olarak paylaştırılan coğrafya, 1920 San Rome Konferansı ile resmi olarak manda rejimi adı altında İngiltere ve Fransa’nın etkisi altına girmiş,⁹ 1. Dünya Savaşı sonrasında bağımsız Arap devleti kurulmasını bekleyen Araplar hayal kırıklığına uğramıştır. Lübnan ve bugünkü Suriye sınırlarını elinde bulunduran Fransa, önce Büyük Lübnan Devleti’ni kurarak burayı ayrı bir devlet haline getirmiş, ardından kalan bölgeyi Alevi, Dürzi, Şam ve Halep Devletleri olarak 4’e ayırmıştır. Daha sonra Halep ve Şam’ı birleştirerek burada Suriye devletini kurmuş ve ardından Alevi ve Dürzi devletlerini de Suriye devletine bağlamıştır. Ancak Hafız Esad’ın babası da dahil olmak üzere Aleviler; Sünniler arasında azınlıkta kalacağını düşünerek Fransızlardan kendilerine ayrı bir devlet kurmasını istemiş veya en azından Lübnan’a katılmaları yönünde talepte bulunmuşlardır. Suriye’ye bağlanmayı istemeyen Nusayri/Aleviler buna uzun bir süre direnmişler, Suriye’nin bağımsızlığını kazanması ile birlikte isyan çıkarmışlardır. 1954 yılında Dürzi ayaklanmasının Suriye tarafından bastırılması ile umutlarını kaybeden Alevi/Nusayriler bundan böyle bağlanmak istemedikleri Suriye’nin başına geçmeyi hedeflemişlerdir.¹⁰

Suriye 1946 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak 1948 Arap-İsrail Savaşlarında alınan yenilgi bundan böyle sürekli meydana gelecek olan darbelerin önünü açmış, bu da Suriye’de uzun süre istikrarsızlığa sebep olmuştur. Bu yüzden sadece 1949’da bile üç darbe gerçekleşmiştir. Bunlardan sonuncusu, yani Aralık ayında darbeye başa geçen Albay Çiçekli’nin yönetimi nispeten uzun sürmüş, ancak kendisi de 1954’te yapılan darbe ile düşürülmüştür.¹¹ 17 yıl devam eden darbeler döneminin ardından 1963 yılında Baas Partisi yönetimi ele geçirmiş ancak parti içinde yaşanan güç ve çıkar çatışmaları yine yönetimin sürekli el değiştirmesine sebep olmuştur. sonunda Baas Partisi’nden Hafız Esad, 1970 darbesiyle devlet yönetimini ele geçirmiş ve uzun yıllar başta kalmayı başarmıştır.¹² Bu da ülkeye görece bir istikrarın gelmesine sebep olmuştur.

Hafız Esad, kuruluşundan bu yana Suriye’yi yöneten ilk Nusayri/Alevi devlet başkanıdır. Suriye içinde azınlık kesimi oluşturan Alevi/Nusayriler; parti içi, ordu ve bürokraside önemli konumlara gelmişler ve günümüze kadar devlet yönetimin sahibi olmuşlardır.¹³ Bununla birlikte Esad, Alevilik yönünü ön plana çıkaran bir lider olmamış, Baas Partisi’nin genel söylemi olan Arap milliyetçiliği

⁸ Tayyar Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi, 6. Baskı, Bursa: Dora, C:1, 2014, ss. 126-128.

⁹ Hugo Slim & Lorenzo Trombetta, “Syria Crisis Common Context Analysis”, United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, New York, 2014.

¹⁰ Korkmaz, a.g.e., ss. 5-6.

¹¹ Arı, a.g.e., ss. 131-132.

¹² Korkmaz, a.g.e., s. 7.

¹³ Arı, a.g.e., s. 136.

politikası ile hareket etmiştir.¹⁴ Tabii Esad ne kadar bu yönünü ön plana çıkarmak istemese de Suriye Ortadoğu ülkesidir. Ortadoğu dinamiklerini etkileyen en önemli faktör de din ve mezheplerdir. Bu yüzden Suriye’de çoğunluğu oluşturan Sünni ve Şii’ler tarafından sapkın bir dine mensup olarak görülen Esad, meşruiyet krizi yaşamıştır. Buna karşın Esad, (meşruiyet krizini aşmak adına) Alevilerin de Müslüman olduğunu kanıtlama çabası içerisine girmiş, İran-Lübnan nezdinde arayışlarda bulunmuştur. Esad’ın bu çabalarının karşılık görmesi¹⁵ ise günümüze kadar sürecek bir ittifakın temellerini atmıştır. Bunun ayrıntılarına ilerleyen sayfalarda değinilecektir. Öncesinde Suriye’nin, tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerden etkilenen dış politikasını oluşturan dinamiklere değinmek gerekmektedir.

Suriye’nin dış politika dinamiklerine gelecek olursak; bahsedildiği üzere Suriye, tarihi olarak Biladü-ş Şam adı verilen ve Ürdün, Lübnan, Filistin’i kapsayan bir bölgeden koparılacak oluşturulmuş yapay sınırları içermektedir. Sınırlarının rastgele inşa edildiğini düşünen Suriyeliler, 1970’li yıllara kadar bu topraklar üzerinde hakimiyetin yeniden tesis edilmesi yönünde politikalar izlemiştir.¹⁶ Bu kapsamda Irak’ta Haşimi ailesi tarafından öne çıkarılan Bereketli Hilal Projesi, Suriye’nin dış politikasına etki eden önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Irak’ta uzun süre yönetimi elinde bulunduran Nuri El Said bu projeyi; önce Suriye ve Irak’ın birleşmesi, ardından tüm Arap devletlerinin birleşmesi şeklinde açıklamıştır.¹⁷ Bu kapsamda birçok kez birleşme girişiminde bulunan Irak ve Suriye; aralarındaki farklar sebebiyle her defasında başarısız olmuş, sonuçta birleşme gerçekleşmemiştir.¹⁸ Uzun süre bu idealleri taşıyan Suriye, 1970’lerden sonra gelişen olayların etkisiyle motivasyonunu “Suriye gücü ve etkinliğinin Ortadoğu’da yayılması” olarak değiştirmiş, neticede “Büyük Suriye” ideallerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹⁹

İsrail ile mücadele etmek, Suriye’nin her daim en önemli dış politika önceliği olmuştur. 1. Dünya Savaşı’ndan sonra Arap coğrafyasında yaşanan bölünmelerin buradaki karar alıcıların algılarını etkilediğini, bu karar alıcıların aslında Filistin ve Lübnan’ın kendisinden koparılacak yapay bir şekilde oluşturulduğunu ve bu toprakların aslında kendi sınırlarının bir uzantısı olduğunu düşündüklerini analizlere dahil edersek; Suriye’nin İsrail’e olan bakış açısını ve bu devletle olan mücadelesini daha iyi anlayabiliriz. Bu şekilde bakıldığında Filistin ve Lübnan’ı kendi toprakları olarak gören Suriye’nin, Filistin toprakları üzerinde kurulan ve toprak savunmasını Lübnan’dan başlatmayı hedefleyen İsrail ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır.²⁰ Bu sebeptendir ki tarih boyunca İsrail’in meşruiyetini kabul etmeyen Suriye, 1947 taksim kararından sonra uzun süre bu devletin yok olması gerektiğini savunmuş ve politikalarını bu yönde devam ettirmiştir. 1967 Arap-İsrail savaşları bu noktada bir dönüm noktası olmuş, Golan Tepelerini İsrail’e kaptıran Suriye’nin odağı bundan böyle, “kaybedilen toprakların geri alınması” yönünde değişmiştir.²¹ Tabii nitelik değişse de İsrail ile mücadele etmenin dış politika önceliği aynı kalmıştır.

Hafız Esad döneminde de Suriye dış politikasını belirleyen en önemli unsur İsrail olmuştur. İsrail’i emperyalizmin kolu olarak gören Hafız Esad, bu devletin kontrol edilmesi gerektiğini savunmuş ve ona karşı olan mücadelede önde gelen liderlerden olmuştur. Zira Esad’a göre İsrail, bölgede hakimiyet kurmayı amaçlamaktadır ve bunun gerçek olması durumunda Arapların self determinasyon ilkesi hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. En azından kaybedilen topraklar adına bir

¹⁴ Gürson, a.g.e., s. 60.

¹⁵ Korkmaz, a.g.e., ss. 68-69.

¹⁶ Ertan Efeğil, “Suriye ve Lübnan’ın Dış politikalarını Etkileyen Faktörler”, Ortadoğu Analiz, Orsam, C.5, S.50, Şubat 2013, s. 93.

¹⁷ Gürson, a.g.e., s. 27.

¹⁸ Ömer Göksel İşyar, Karşılaştırmalı Dış Politikalar Analizi, 2. Baskı, Bura: Dora Yayıncılık, 2017.

¹⁹ Gürson, a.g.e., s. 67.

²⁰ Korkmaz, a.g.e., s. 63.

²¹ Gürson, a.g.e., s. 55.

mücadele alanı olabileceğine inanan Esad, bunun için Arap ülkelerinin uyum içerisinde bir arada hareket etmesi gerektiğine inanmıştır.²² Bu kapsamda Mısır ile ilişkilerini yeniden tesis etmiş, ancak Mısır'ın İsrail ile barış antlaşması imzalaması üzerine hayal kırıklığına uğramıştır. Giderek yalnızlaşmaya başlayan Suriye, bundan böyle yeni arayışlar içerisinde olmuştur ki, bu sıralarda İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması Suriye'ye aradığı ittifak ilişkisini sağlamıştır.²³

Suriye'nin İsrail konusunda sürdürdüğü politika, kuşkusuz küresel güçlerle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde Suriye, Ortadoğu'da İsrail'in güvenliğini dış politika stratejisi olarak benimseyen ABD ile iyi ilişkiler tesis edememiş, Sovyetlere yakın olarak konumlanmıştır. Özellikle 1954-1957 yılları arası Suriye-Sovyetler ilişkilerinin yükseldiği, ABD-Suriye ilişkilerinin ise oldukça gergin olduğu bir dönem olmuştur. Bu gerginlik ilerleyen zamanda kısmen azalma göstermişse de 1963 yılında başa geçen Baas partisi kendisini sosyalist çizgide tanımlayarak Sovyetlere yakın bir tutum izlemiştir.²⁴ 1971 yılında başa geçen Hafız Esad, iki kutup arasında denge gören bir yaklaşım tercih etmiş, ancak Suriye; genel hatlarıyla savaş döneminde İsrail karşıtı ve yüzü Sovyetler bloğuna bakan bir devlet olarak görülmüştür.²⁵

Neoklasik realizm açısından bakıldığında; Filistin ve Lübnan'ı Suriye topraklarının parçası olarak gören Suriye karar alıcılarının tarihe bakış açısı, Suriye'nin dış politikasını şekillendirmiştir. Bu kapsamda Suriye liderleri İsrail'i kendi toprakları üzerinde kurulan işgalci ve meşru olmayan bir güç olarak algılamışlardır. Bu da Suriye'nin her daim İsrail ile mücadele etmek gibi bir stratejik kültür belirlemesine ve bu şekilde bir dış politika geliştirmesine sebep olmuştur. İsrail'in yok olmasına yönelik yaklaşım zamanla bu uğurda kaybedilen toprakların geri kazanılmasına dönüşse de İsrail ile mücadele etme stratejisi hep aynı kalmıştır. Bu dış politika sadece İsrail ile olan ilişkileri değil, diğer devletlerle olan ilişkileri de etkilemiştir ki İran'la olan ilişkiler de buna dahildir. Suriye, devrim öncesi İsrail ve ABD ile iyi ilişkiler geliştiren Pehlevi Hanedanlığı ile olumlu ilişkiler kuramazken, devrim sonrası kendisini İsrail ve ABD karşısında konumlandırmış İran İslam Cumhuriyeti ile ittifak ilişkisi geliştirmiştir. Tüm bunlarla birlikte ikili ilişkileri sadece İsrail üzerinden açıklamak oldukça indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. İlişkilerdeki dönüşüm, farklı faktör ve ağların birleşimi ile birlikte biraz da İran'ın içsel dönüşümü ve devrim sonrası İran liderlerinin uluslararası ilişkileri farklı algılamasıyla ilişkilidir. Buraya ayrıntılarıyla değinilecektir. Ancak öncesinde İran'ın dönüşüm sürecini anlatan tarihi geçmişe ve buradaki karar alıcılarının algılarına değinmek gerekmektedir.

1.2. TARİHSEL ARKA PLAN VE İRAN TARİHİ

İran; tarihi binlerce yıl öncesine dayanan köklü bir medeniyettir. Aryan kavimlerden biri olduğu kabul edilen Persler; milattan önce 2000 yıllarında kuzeyden gelen Aryan göçlerle bulunduğu coğrafyayı şekillendirmeye başlamışlardır. HintAvrupa kökeninden gelen İranlıların kullandığı İran ismi Aryan kelimesinin dönüşmesi ile meydana gelmiştir. İranlılar tarihte Medler ve Persler olmak üzere iki büyük imparatorluk kurmuşlardır. Bu imparatorluklardan edindikleri derin tarihsel tecrübe İran medeniyeti kavramını oluşturmuştur.²⁶ Medler ve Perslerin yanında Roma ve Bizans İmparatorluklarının güçlü rakiplerinden biri olan Sasani Devleti de İran tarihinin önemle anılan imparatorluklarından birisi haline gelmiştir.²⁷

²² a.g.e., ss. 69-70.

²³ Efegil, a.g.m., s. 97.

²⁴ Arı, a.g.e., ss. 133-134.

²⁵ Efegil, a.g.m., s. 97.

²⁶ Korkmaz, a.g.e., ss. 7-8.

²⁷ A Brief History of Iran, History Extra, [https://www.historyextra.com/period/ancient-history/iranhistory-facts-islam-shiismreligionpersia/#:~:text='Iranian'%20history%20proper%20begins%20with,emerged%20in%20the%20third%20millennium.,\(23.04.2021\).](https://www.historyextra.com/period/ancient-history/iranhistory-facts-islam-shiismreligionpersia/#:~:text='Iranian'%20history%20proper%20begins%20with,emerged%20in%20the%20third%20millennium.,(23.04.2021).)

Sasani Devleti, İslamiyet'in bölge coğrafyasında yayılmasından önceki son büyük İran İmparatorluğudur. Bununla birlikte İslamiyet'in İran coğrafyasında yayılmaya başlaması bölge dengelerinde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Araplarla yapılan Kadisiye Savaşı, İran Sasani Devleti'nin sonunu hazırlamış, İran topraklarının Arap nüfuzu altına girmesine yol açmıştır. Bu olaydan sonra İranlıların tarih sahnesine geri dönüşü Ebu Müslim el-Horosani'nin Emevilere karşı bir isyanı örgütlemesi ile olmuştur. Ebu Müslim El- Horosani, Emeviler aleyhine Abbasilere yakın durmuş, ancak burada önemli bir figür haline gelmesi ile Abbasiler bundan tehdit algılamış ve Horosani'yi öldürmüşlerdir. İranlılar, Horosani'nin öldürülmesi ile Araplara karşı milli duruş sergilemişler ve İran ulusal kimliğini yeniden inşa etmişlerdir. Ali Şeriatî'ye göre "Şuubiye Hareketi" olarak bilinen bu canlanma hareketi İran'ın milli kimliğini korumasına ve bugüne kadar gelmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte Şeriatî, mahalli idarelerin meşruiyetini Bağdat'tan ve hilafetten almasının, İranlıların 200 yıl boyunca bağımsızlıklarını sağlayamamasına sebep olduğunu belirtmiştir. Ona göre İranlıların Şiiliği benimsemesinin arkasında Arap milliyetçiliği yatmaktadır. Arap milliyetçiliği karşısında kendi milli benliklerine yönelik tehdit hisseden İranlılar, mazlum İslam'ın simgesi haline gelen Hz. Ali'nin taraftarı olmuş, bağımlı oldukları hilafete karşılık milli benliklerini koruyacak farklı bir kimlik arayışına girmişlerdir.²⁸

Tüm bunlarla birlikte İran'ın Şiiliği resmi devlet dini olarak benimsemesi Safevi hanedanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Şeyh Safiyettin-i Erdebili tarafından İran Azerbaycan'ı bölgesinde Sünni tarikatı olarak kurulan Safeviye tarikatı, Şah İsmail tarafından Şii tarikatına dönüştürülmüştür. Etkisini doğuya doğru yaymak isteyen Şah İsmail, Doğu Anadolu bölgesindeki Alevi Türkmen boylarını tesiri altına almaya çalışmış, buradaki Türk boylarını etkisiz hale getirmiştir. İran'ın Türkmenler aracılığıyla Osmanlı topraklarına yayılma çabaları Yavuz Sultan Selim öncülüğünde yapılan Çaldıran Savaşı ile önlenmiş ancak, bu durum Safevi Hanedanlığını imparatorluk kurma hedefinden döndürememiştir. Şah İsmail imparatorluk kurma yolunda ilk olarak Şiiliği devlet dini olarak kabul etmiş, çoğunluğu Sünni olan topluluğu Şiiliğe dönüştürmek için çabalamıştır.²⁹

Tarihte buraya kadar yaşananları göz önünde bulundurursak; geçmişte Arapların işgaline uğramış, hilafete bağlı olarak uzun süre bağımsızlığını sağlayamamış olan İranlılar; Safevi Hanedanlığı döneminde bağımsız bir devlet kurmuşlar ancak bu defa da Osmanlı rekabeti ile karşı karşıya kalmışlardır. Yavuz Sultan Selim döneminde hilafetin Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğunu düşünürsek; İslam dinine mensup, varoluşu bakımından yayılmacı kimliğe sahip olan İran'ın kendi kimliğini farklı inşa etmek istemesini anlayabiliriz. Geçmişte Arap milliyetçiliği karşısında kendi kimliğini korumak isteyen İran; bu defa Osmanlı ile karşı karşıya kalmış ve yayılabilmek, imparatorluk kurup genişleyebilmek amacı ile kimliğini dönüştürme yoluna gitmiştir, diyebiliriz.

Safevi Hanedanlığı döneminde Lübnan Amil Dağları'ndan İran'a Şii alimler getirilmiştir. Bu alimler İran'ın kademeli olarak Şiiliğe dönüşmesinde katkı sağlamışlardır. Burada Şah ile ulema sınıfı arasında karşılıklı yarar ilişkisi doğmuş, ulema sınıfı; İran halkının eğitim ve dönüşüm misyonunda rol almak karşılığında Safevi Hanedanlığı'na meşruluk sağlamıştır. Bu dönemde bazı İranlı öğrenciler Lübnan'a gönderilmiş, öğrenciler Müslüman dünyasından ayrılmadan Batı tarzı eğitimler alabilmiştir. Böylece Şiilik İranlılar arasında yayılırken İran-Lübnan ilişkilerinin de mezhebi temelleri atılmıştır; ki bu günümüzde devam eden ittifak ilişkisini anlamak adına önemli bir ayrıntıdır. Zira bundan yıllar sonra Pehlevi Hanedanlığı döneminde İran Şah'ına yönelik faaliyetlerde bulunan birçok muhalif buraya göç edecektir.³⁰ Dahası Lübnan'a göç eden bu muhalifler İran İslam Devrimi'nde öncü rol oynayacak ve yeni oluşturulacak kadroların başına

²⁸ Korkmaz, a.g.e., ss. 8-9.

²⁹ Arı, a.g.e., s. 409.

³⁰ Sanem Vakıl, "Understanding Tehran's Long Game in the Levant", Uluslararası İlişkiler, C: 15, S: 60, 2018, s. 107.

geçeceklerdir. Tarihi süreçte kurulan mezhep temelli yakınlık ilerde siyasi bağlara dönüşecek, günümüz İran-Lübnan-Suriye ittifakının temellerini atacaktır. Konuya ilerleyen bölümlerde detaylarıyla değinilecektir.

1722 yılında Safevi Hanedanlığı'nın sona ermesinin ardından 1794'te Ali Şahın'ın yönetimi ele geçirmesi ile Kaçar Hanedanlığı başlamıştır. Kaçar Hanedanlığında dine bakış Safevi Hanedanlığı'ndan oldukça farklı olmuştur. 12 İmamın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu iddia eden ve bu anlamda kendisine dini bir misyon yükleyen Safevi hükümdarlarının aksine, Kaçar hükümdarları dini konuları tamamen ulemaya bırakmıştır. Bu da ulema sınıfının güçlenmesine ve Şiiliğin halk arasında daha fazla yayılmasına sebep olmuştur. Hukuk ve eğitim alanında etkin olan ulema sınıfı, zekat gibi vergileri toplamaları sebebiyle ekonomik anlamda da oldukça güçlenmişlerdir. Başta birkaç tane olarak ifade edebilecek sayıları 19. yy.da oldukça artmış, bunlar arasında hiyerarşi doğmuş ve hatta ileri gelenlerine Ayetullah denilmiştir. Bu dönemde halkın gözünde ulema sınıfının kararları şahın kararlarından daha tesirli hale gelmiştir.³¹ Kısacası Şiilik İran'da sürekli olarak gelişmeye devam etmiştir.

İran'da ilerleyen dönemlerde yaşanan siyasi gelişmelere bakacak olursak; 19. yy.'da İran; İngiltere ve Rusya arasında rekabet alanı haline gelmiştir. Türkistan, Tacikistan, Azerbaycan bölgelerini Ruslara kaptıran ve Kuzey Kafkasya bölgesini kaybeden İran; Ruslara karşı verdiği mücadelede başarısız olmuş, Türkmençay Antlaşması'nı imzalamak durumunda kalmıştır. Bu anlaşma uyarınca günümüz İran-Rus sınırları çizilmiş, İran Rusya'ya Osmanlıdaki kapitülasyonlara benzer imtiyazlarda bulunmak durumunda kalmıştır. Daha sonra İngiltere'nin baskısı ile karşılaşan İran benzer imtiyazları İngiltere için de vermek zorunda kalmıştır. Tüm bunlarla birlikte Şah, gereksiz lükse kaçan harcamalarını da imtiyazlar yoluyla karşılamaya çalışmış, bu kapsamda -ülkenin kuzeyindeki 5 il hariç- toplam petrol imtiyazlarını bir İngiliz olan W. Knox D'Arcy'ye vermiştir. Yine 1909'da kurulan Anglo Iranian Oil Company hisselerinin ise %51'ini İngiliz hükümete vermiştir. Bu dönemde İran'ın dış borçlanması giderek artmış, bu da halk arasında bir huzursuzluğa ve protesto gösterilerine sebep olmuştur. Bu protestoların sonucunda Şah, meclis hükümetinin kurulmasına izin vermiş, anayasal yönetim oluşturulmuştur. Ancak yeni sistem ile ekonomi daha kötüye gitmiş, İran; İngiltere ve Rusya tarafından etki alanlarına bölünmüştür. Bu çerçevede İran'ın güneyi İngiliz, kuzeyi ise Rus etkisi altına bırakılmış, geri kalan bölge ise tarafsız bölge olarak belirlenmiştir. Tüm bunlar sonucunda Şah yanlıları artmış ve hoşnutsuzluğun yeniden baş göstermesi ile Şah meclisi yeniden kapatmıştır. Ancak bu da iç savaşa ve kaosa sebep olmuş, meclis yeniden açılrsa da bu sorunlar çözülememiş ve en sonunda bölgedeki istikrarsızlık sebebiyle İngiltere ve Rusya 1. Dünya Savaşı öncesi ülkeyi işgal etmişlerdir.³²

1.Dünya Savaşı sırasında Rusya'da çarlık rejimi sona ermiştir. Bunun üzerine İran'daki çıkarlarını korumak isteyen İngiltere, İran'da tek başına nüfuz kurma yoluna girmiş ve 1919'da İran ile anlaşma sağlamıştır. Bu anlaşmayla İran'ın askeri ve idari yapısını düzenleme görevinin İngiltere'ye ait olması öngörülmüş, İngiltere buna karşılık İran'a teknik ve mali yardım sağlamayı taahhüt etmiştir. Ancak bu anlaşma; İran'daki milliyetçileri çok kızdırdığı için meclis tarafından onaylanmamış, dolayısıyla yürürlüğe de girmemiştir. İngiltere ile anlaşma sağlayamayan İran, 1921 yılında Sovyet Rusya ile dostluk anlaşması imzalamış, bu anlaşma uyarınca iki taraf birbirinin toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi kabul etmiştir.³³

Tüm bunlarla birlikte 1925 yılında ülke yönetimini tamamen ele alan Harbiye Bakanı Rıza Han, Kaçar hanedanlığının egemenliğine son vermiş, yerine Pehlevi ailesini egemen kılmıştır. Reformist olarak bilinen Rıza Han; İran'ı Batılı anlamda modern bir ülke kılmaya çalışmış, bu kapsamda

³¹ Arı, a.g.e., ss. 412-413.

³² Arı, a.g.e., ss. 414-416.

³³ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), 22. Baskı, İstanbul: Timaş 2017, s. 190.

öncelikle eğitim, hukuk olmak üzere birçok konuda yenilik yapmıştır. Orduyu disipline sokmakla beraber yabancılara verilen kapitülasyonları da kaldırmıştır.³⁴

Rıza Şah ülkeye Batılı anlamda modernizasyon sağlamaya çalışan ve bu kapsamda adımlar atan, reformist bir devlet adamı olarak bilinse de tüm yaptığı eski diktatörlüğün yerine yeni bir diktatörlük inşa etmek olmuştur. Ülkede meclis seçimlerinin yalnızca sembolik düzeyde kalmasının yanı sıra, tüm muhalif parti ve sendikalar kapatılmış, Şah'a karşı çıkan kişiler tutuklanmış ya da faili meçhul bir şekilde öldürülmüştür. Ordu üzerinde tam denetim sağlanmasının yanında, ulemanın rolü de sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda ulemanın hukuk ve yargısal etkilerini kaldıran Şah, mali bağımsızlıklarına da son vermiştir. Şah, erkeklere şapka takma ve Avrupalı gibi giyinme zorunluluğu getirmiş, kadınların ise baş örtüsü ve peçe kullanımları yasaklamıştır.³⁵

Dış politikasında 2. Dünya Savaşı öncesi Hitler Almanya'sından etkilenen Şah, milliyetçi bir politika izlemiştir. Bu dönem İran dış politikasının Alman ağırlıklı olması ve bu ülke üzerinde Alman nüfuzunun artması İngiltere ve Sovyetleri endişelendirmiş, neticede 2. Dünya Savaşı'nın başlaması ile İran bu iki devlet tarafından işgal edilmiştir.³⁶

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Şah Rıza, tahtını oğlu Şah Muhammed Rıza lehine bırakarak ülkeyi terk etmek durumunda kalmıştır. Başa geçtiğinde henüz 22 yaşında olan ve devlet tecrübesi bulunmayan Şah Muhammed Rıza Pehlevi, özellikle iktidarının ilk dönemlerinde hem iç hem de dış baskı ile karşılaşmıştır. 1950'li yıllarda Musaddık'ın başbakanlık koltuğuna oturmasıyla bulunduğu konumu neredeyse kaybedecek duruma düşen Şah'a son anda ABD yardım etmiştir. Ortadoğu'da otoriter rejimlerin sürdürülmesinden yana politika izleyen ABD, İran'da da mevcut otoriter rejimin devamlılığından yana politika izlemiş ve darbe ile Musaddık'ın devrilmesini sağlamıştır.³⁷ Zira halkın gözünde meşru olmayan, otoriter rejime sahip lideri kontrol altında tutmak çok daha kolay olmuş, Şah ABD nezdinde önemli bir müttefik olarak görülmüştür.

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu bölgesine özel ihtimam gösteren ABD için İran-Amerikan ittifakı oldukça önemli olmuştur. Bununla birlikte 1969'dan sonra Amerikan başkanı olan Nixon; Vietnam Savaşı'nın devlete getirdiği maliyetler sebebiyle Ortadoğu bölgesine yönelik politikasında değişikliğe giderek bölgedeki çatışmalarda yer almayacağını, bunun yerine bölgedeki müttefiklerine yardım sağlayacağını taahhüt etmiştir. İran ve Suudi Arabistan'ı "bölgenin jandarması" olarak ifade eden Nixon, bölge politikasına yönelik iki ayaklı stratejisinin odağına bu iki devleti yerleştirmiş,³⁸ bu da ABD'nin bölgede İran'a olan ihtiyacının artmasına sebep olmuştur. Halkın desteğinden yoksun Şah'ın ABD'yi arkasına almak istemesi de İran'ı giderek ABD'nin bölgedeki emellerinin aracı haline getirmiş, bu da Şah'a karşı muhalefetin büyümesine yol açmıştır.

İran'da devrime doğru giden süreci değerlendirecek olursak, milliyetçilerin başbakanı olarak ifade edilen Musaddık'ın devrilmesi olayının, devrime doğru giden sürecin başlangıcını teşekkül ettirdiğini söyleyebiliriz. Zira 1950'li yıllarda başbakanlık koltuğuna oturan Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmek istemesinin ardından Amerikan destekli bir darbe ile düşürülmesi, İran halkının bilinçaltını etkileyen ve toplumda yabancı düşmanlığını tetikleyen önemli bir gelişme olmuştur. Darbe öncesinde ülkesinden kaçmak zorunda kalan Şah Muhammed Rıza Pehlevi, darbe ile görevine geri dönmüş, otoritesini arttırmış ve giderek dikta rejimi uygulamaya başlamıştır. 1960'lı yıllar itibarıyla ulemanın etkisini giderek azaltan Şah, bu uygulamalarıyla esasında hanedanlığın sonunu getirmeye başlamıştır. Özellikle Şah'ın getirdiği "Ak Devrim" reformlarıyla

³⁴ a.g.e., s. 191.

³⁵ Arı, a.g.e., ss. 419-420.

³⁶ Korkmaz, a.g.e., ss. 11-12.

³⁷ Arı, a.g.e., s. 423.

³⁸ Barış Özdal ve Kutay Karaca, Diplomasi Tarihi 2 ders notları, Bursa: Dora, 2018, ss. 357-358.

rejime yönelik muhalefet edenlerin sayısı ve kapsamı hızla artmıştır. Giderek kendisini daha fazla tehdit altında hisseden ulema sınıfı ülkenin çeşitli kesimlerinde örgütlenmiş din kurumu aracılığı ile toplumun alt kademeleriyle etkin bir muhalefet oluşturmuş, ardından liberal ve sol kesimlerin muhalefetiyle birleşerek 1979 İran Devrimine giden sürece doğru yürümüşlerdir.³⁹ Yani Musaddık'ın devrilmesi ile giderek yükselen Şah karşıtlığı “Ak Devrim” reform paketleriyle örgütlü bir hal almış ve devrim sürecine giden yolu ateşlemiştir. Ülkenin tüm kesim ve gruplarından gelen muhalefet, geniş bir katılımı 1979 devrimini gerçekleştirmiş ve öncesinde eşi benzeri görülmemiş bir devlet modeli kurulmuştur.

Özetle İran'ın köklü medeniyet olmasına karşın 1. ve 2. Dünya Savaşı'nda üst üste yaşanan işgaller, İran'ın dış güçlerin çıkarlarını yansıtır olmaları ve petrol gelirlerinden büyük ölçüde bu güçlerin yararlanıyor olması gibi faktörler İranlılar üzerinde bağımsız olamadıkları algısını yaratmıştır. Tüm bunlara Şah'ın 1963 “Ak devrim” reform paketi de eklenince, giderek artan dikta rejimine karşı büyük bir muhalif kesim oluşmuştur. Şah'a karşı örgütlenen muhalefet, ülkenin birçok düşünce ve ideolojisinden gelen büyük bir grubu yansıtsa da devrim sonrası ulema sınıfı bir adım daha ön plana çıkmış ve bu grup 1979 sonrası İran kadrolarının başına geçmiştir. Muhalefetin nasıl oluştuğuna yönelik detaylar tarihi süreç ile birlikte verilmiştir. Bununla birlikte devrim sonrası başa gelecek, lider kadrolarında yer alacak ulema sınıfının ve özellikle İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Humeyni'nin tarihi olayların neresinde olduğunu anlamak, bakış açılarını ve algılarını değerlendirmek gerekmektedir. Önümüzdeki başlıkta Humeyni'nin fikirlerine ve Şah dönemi boyunca, kendi çizgisine yakın muhaliflerle birlikte hangi faaliyetlerde bulunduğuna değinilecektir. Zira neoklasik realizm bakış açısıyla, aynı uluslararası sisteme karşın farklı dış politika izleyen İran İslam Cumhuriyeti'ni anlamak için bu bilgilere değinmek gerekmektedir. Bu noktada, kurulacak olan İran İslam Cumhuriyeti, artık Humeyni'nin ideolojisi etrafında şekillenecektir.

1.2.1. İran Muhalefeti ve Humeyni'nin İslam Devlet Modeli

Yukarıda ifade edildiği üzere, İran'da Şah rejimine karşı oluşan örgütlü muhalefetin kökleri Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin “Ak Devrim” reform paketlerine dayanmaktadır. Şah; 1963 yılında getirdiği reform paketiyle İran'a Batılı anlamda modernlik getirmeyi hedeflemiş, hızlı ekonomik büyüme ve şehirleşmeyi öngörmüştür. Bunu yaparken halkı geleneksel-dini yaklaşımlardan uzaklaştırmaya çalışmış, onları Batılı elit kesimin alışkanlıklarına adapte etmek suretiyle sosyal bir değişime zorlamıştır. Halkın sosyal değişime zorlanması, reformlar sebebiyle çok fazla yabancıların İran'da çalışıyor olması, çoğunluğu Amerika'dan gelen bu çalışanların İranlı çalışanlardan yüksek ücret alıyor olması gibi faktörler İran halkında büyük öfkeye sebep olmuş; toplumda milliyetçi ve dini duyguları körüklemiştir. Tüm bunlarla birlikte reformlarla ekonomik gücü ve nüfuzu kırılan ulema sınıfının Şah'la arası açılmaya başlamıştır.⁴⁰

Ak Devrim reformları İran halkında çok küçük bir kesim tarafından benimsenmiş, toplum çoğunlukla halkı reformlara uymaya zorlayan Şah yönetimini kınamıştır. Özellikle reformlarla kendisini tehdit altında hisseden İran uleması Şah'a karşı tavır almış ve ulema içerisinde en etkin isim olan Humeyni, bu reformların İran halkını anlamaktan çok uzak olduğunu belirterek Şah'a yönelik eleştiride bulunmuştur. Humeyni bir konuşmasında Şah'ın fakir olan haktan alarak İsrail ve kendi cebini doldurduğunu vurgulamış, halkın varlıklarıyla saray inşa eden Şah'ın tahtından ayrılmak istemeyeceğini ifade ederek Şah'ı bir parazite benzetmiştir. Humeyni bu konuşmasının akabinde yönetim tarafından tutuklanmıştır. Bu durum halkı daha da cesaretlendirmiş, halk Şii tatilinde sokaklara dökülerek Şah'ı protesto etmiştir. 1964 yılına kadar tutuklu kalan Humeyni,

³⁹ Korkmaz, a.g.e., s. 12.

⁴⁰ Michael Eisenstadt, “Iran's Islamic Revolution: Lessons for the Arab Spring of 2011”, Strategic Forum, National Defence University, Nisan 2011, s. 2.

Mayıs ayında serbest bırakılmış ancak yine Şah'a ve onun ABD ile olan bağlarına saldırmaya devam etmiş ve en sonunda da sürgün edilmiştir.⁴¹

Tüm bunlarla birlikte Şah'ın Humeyni'yi ülkeden uzaklaştırarak susturma veya en azından etkisini sınırlandırma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Humeyni'nin sürgünde olduğu süre zarfında öğrencileri onun ders notlarını derlemiş ve bu çalışma ile Humeyni'nin İslam devleti teorisi ortaya çıkmıştır.⁴² 1979 sonrası kurulacak olan İran İslam Cumhuriyeti'nin felsefi alt yapısını oluşturması sebebiyle Humeyni'nin buradaki fikirleri oldukça önemlidir. Bu sebeple söz konusu fikirlerin çıkış noktası olan Şia mezhebine değindikten sonra, çalışmada yer alan Humeyni'nin ideal devlet düşüncesini detaylandırmak gerekmektedir.

Şia, Hz. Muhammed'in vefatı ile Hz. Ali ve onun soyundan gelenleri tek meşru halife olarak gören mezheptir. Hukuksal açıdan Şia ve Sünni mezheplerini ayıran en önemli faktör 'İmamlık Doktrini'dir. Bu doktrine göre Hz. Ali'nin soyundan gelen imam, hukuku esas yorumlaması gereken kişidir⁴³ ve onun dünyevi ile ahiri işlerini ayırmak mümkün değildir. Dosdoğru, masum ve adaletinden şüphe edilmeyecek kadar mükemmel bir imamın tayini ancak Tanrı tarafından mümkün olacağı için imamın seçimlerle gelmesi söz konusu olmayacaktır. Zira onun tayini ancak Tanrı tarafından gerçekleştirilecektir.⁴⁴ Hukuk yalnızca imam tarafından doğru okunacağı için de onun doğrudan devlet yönetimine karışma yetkisi bulunmaktadır.⁴⁵

Tüm bunlarla birlikte imamın kim olacağına dair görüş farklılıkları sebebiyle Şia mezhebi çeşitli alt kollara ayrılmıştır. Bunlardan en bilineni; İran toplumuna hâkim olan 12 imam görüşüdür. Caferi olarak da adlandırılan bu mezhebe göre 12. imam olan İmam Mehdi kayıptır. İmamın ölmediğine, gayba gittiğine ve günün birinde sapıtmış olan dünyaya adalet getirmek için geri geleceğine inanılmaktadır.⁴⁶ Ancak bu durumda da yönetim boşluğu oluşmaktadır. O güne dek imamlar aracılığı ile yönetilen Şia toplumu imamın gayba gitmesiyle başsız kalmak durumunda kalmıştır.⁴⁷ İşte Humeyni "Velayeti Fakih" teorisiyle bu duruma çözüm getirmekte ve yeni kurulacak devletin bu formüle göre kurulmasını öngörmektedir.

Humeyni'ye göre İslam dini evrensel olarak her koşulda geçerlidir ve mehdi gelinceye dek İslam hukukunun uygulanması için bir yürütme gücünün varlığına gereksinim duyulmaktadır.⁴⁸ Bu yürütme gücü, ülkede mehdi gelene dek İslami kuralların uygulanmasını sağlayacak ve İslami uygulamaların aksamasına engel olacaktır. Bu yapılması zorunlu olan bir şeydir. Çünkü aslında yansıtılmak istenenin aksine İslam yalnızca dini ve vicdani bir mesele değildir. İslam; yönetim, sosyal hayat, milletlerarası hukuk ve uluslararası ilişkiler konularında da söz sahibidir. Ancak İslam'ın emirlerine uyan kesimden çekinen güçler İslam'a karşı propaganda faaliyetlerine girişmekte; İslam'ı politikadan uzak tutmaya çalışmaktadır. Böylece yalnızca ibadet eden ve toplumsal yaşamdan uzak bir Müslüman kesim hedeflemektedir. Bunu da Yahudiler ve onlardan

⁴¹ Nicholas Blair Munhofen, *The Origins of Hizbollah: Lebanon's Islamic Resistance to Israeli Occupation*, Yayınlanmamış Tez, 2010, s. 9.

⁴² a.g.e.

⁴³ Ahmet Kılınç, "İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 7, S:1, 2008, s. 914.

⁴⁴ Cansu Kaymal, "Şia'da İmamet Meselesi ve Egemenlik", *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:2, S:1, 2018, s. 181.

⁴⁵ Kılınç, a.g.m., s. 915.

⁴⁶ Kılınç, a.g.m., ss. 916-917

⁴⁷ Menderes Kurt, "Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine", *İran Çalışmaları Dergisi*, C:2, S:1, 18 Ağustos 2018, s. 63.

⁴⁸ Humeyni, *Velayeti Fakih*, 1. Baskı, Tahran: İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi Uluslararası İlişkiler Bürosu, 1. Baskı, s. 80.

daha komplocu olan sömürgeci güçler, sömürü hedeflerine ulaşabilmek maksadıyla yapmaktadır.⁴⁹ Zira sömürgeci güçler diğer ülkeleri kendilerine köle yapmak ve bu ülkeleri birer tüketim pazarı haline getirmek istemektedir.⁵⁰ Bu hedeflerini ise kendi denetimleri altındaki yöneticiler eli ile gerçekleştirmektedir. Humeyni'ye göre zalim olan yöneticiler, dış güçler aracılığıyla mazlum olan yüz binlerce halkın maddi varlığına el koymaktadır. Eğer durumun böyle olması istenmiyorsa İslam devleti kurulması bir zorunluluktur. Zira ancak İslam devletinin kurulmasıyla dış güçlerin nüfuzları son bulabilecektir.⁵¹ İslam'ın hayatın her alanında olduğunu ve bireysel ilişkilerden uluslararası hukuka kadar savaş ve barış hukuku dahil olmak üzere her konu üzerinde çözüm sahibi olduğunu belirten Humeyni'ye göre bu kuralları uyarınca yönetilmek gerekmektedir.⁵²

Kısacası Humeyni ideolojisine göre sömürgeci güçler kasıtlı olarak İslami kesimi sosyal hayattan uzak tutmaya çalışmakta ve onları bir nevi propaganda çalışmalarıyla uyutmaktadır. Uyanışla bundan kurtulmanın mümkün olduğunu düşünen Humeyni'ye göre çözüm, zalim yöneticilerden kurtulup İslami bir devlet kurmaktır. Zira İslami çözümler açık ve kurtarıcıdır. Hükümleri yorumlaması gereken imam kayıp olduğu için görevin “Velayet-i Fakih” tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir.

Humeyni yukarıda bahsedilen düşünceler çerçevesinde sunduğu “Velayet-i Fakih” isimli eserinde ideal devlet olarak gördüğü İslam-devlet tezini ortaya atmış ve sosyal adalet, anti-emperyalizm yönlerini ön plana çıkarmıştır.⁵³ Burada antiemperyalizm kapsamında ABD ve İsrail karşıtlığı öne çıkmaktadır ki, Humeyni Şah'a da en çok bu ikisine hizmet ettiği için öfke duymaktadır. Humeyni, Şah'ı tahtını korumak için milli ve dini değerlere zarar veren ve ABD ile İsrail'in çıkarlarına hizmet eden bir yönetici olarak görmektedir.

Humeyni Necef'te sürgünde olduğu yıllarda yukarıda bahsedilen fikirlerini duyurmaya devam etmiş, propaganda çalışmalarını sürdürmüştür. Ayrıca Humeyni, uluslararası anlamda çok yönlü ilişkiler geliştirmiş, 1979 sonrası bazı ilişkilerin temellerini bu dönemde atmıştır. Örneğin devrim sonrası ittifak halinde olan Filistin ile olan ilişkilerin temelleri devrim öncesinde atılmış, 1972 yılında Yaser Arafat'ın Humeyni'ye yaptığı ziyaret bu anlamda oldukça önemli olmuştur. Bu tarihten sonra ikili, İranlı militanların Lübnan'daki el-Fetih kamplarında eğitim görmesi yönünde anlaşma imzalamış, devrim sonrası kadrolarda yer alacak birçok isim bu kamplarda görev ve eğitimler almıştır. Humeyni'nin oğlu Ahmet Humeyni de kamplarda görev alan isimler arasında yer almıştır.⁵⁴

Humeyni Filistin'in yanı sıra Lübnan ile özel ilişkiler geliştirmiş, bu dönemde kurduğu bireysel ilişkilerle İran-Lübnan arasında var olan mezhep temelli ilişkilerin güçlenmesini sağlamıştır. Günümüze dek var olan derin ilişkiler Humeyni ve ona yakın muhalif isimlerin o gün kurduğu ilişkilerle doğrudan ilgilidir. O sebeple söz konusu ilişkileri net bir şekilde ortaya koymak gerekir.

Lübnan, 1960'lı yıllardan sonra İran'a muhalefet eden toplum içerisinde sağdan sola birçok kesimin sığındığı ve çok kişinin faaliyet içerisinde olduğu bir ülke olmuştur. Humeyni'ye yakın birçok isim bu dönemde Lübnan'da faaliyet göstermiş, el Fetih örgütlenmesinde yer aldıkları gibi Lübnan Şii hareketi ile de yakın temas halinde olmuşlar, Emel hareketi içerisinde yer almışlardır.⁵⁵

⁴⁹ a.g.e., s. 20.

⁵⁰ Humeyni, Vasiyetname, İstanbul: Objektif Yayınları, 1991, s. 34.

⁵¹ Humeyni, Velayeti Fakih, a.g.e., ss. 49-52.

⁵² Humeyni, Vasiyetname, a.g.e., s. 39.

⁵³ Mehdi Shadmehr, “Khomeini's Theory of Islamic State and the Making of the Iranian Revolution”, 2017, ss. 7-8.

⁵⁴ Korkmaz, a.g.e., ss. 44-45.

⁵⁵ Gökhan Erdem, “Lübnan'da Şii Siyasi Hareketinin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a”, The Turkish Yearbook Of International Relations, C. 49, 2018, ss. 48-49.

Lübnan Şii örgütlenmesinin başı olan İmam Musa Sadr ile çok yakın çalışan Mustafa Çamran'dan, ileride Hizbullah'ın kurulmasına öncülük edecek olan Ali Ekber Muhteşimipur'a kadar birçok İranlı muhalif iki toplum arasında bağ kurmuş, Amil dağlarında İran temellerini atmışlardır.⁵⁶ Humeyni de Lübnan Şii'leriyle birebir ilişkiler kurmuş, şahsi ilişkiler geliştirmiştir. Mesela en küçük oğlunu İmam Musa Sadr'ın yeğeniyle evlendirmiş, böylece Musa Sadr ile olan ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Musa Sadr ile sıkı ilişkiler geliştiren Humeyni, kendisinden yaşça küçük olan İmam Musa Sadr için "Onu neredeyse ben büyüttüm." ifadesini kullanmıştır.⁵⁷ Bu anekdot geliştirilen bireysel ilişkilerin anlaşılması açısından önemlidir. Zira Musa Sadr'ın Humeyni'ye verdiği destek, kendisinin kaybolmasından sonra dahi Lübnanlı Şiilerin Humeyni liderliğini izlemesini sağlamıştır.⁵⁸ Hatta ileriki yıllarda Lübnan'da Emel hareketinin devamı niteliğinde kurulan Hizbullah örgütü Humeyni yolundaki bir Şii örgütlenmesi olacaktır. Bu sebeple bu dönemde kurulan bireysel ilişkileri iyi analiz etmek gerekmektedir.⁵⁹

Tüm bunlarla birlikte Humeyni ve ona yakın olan isimler, Lübnan'la ilişkileriyle bağlantılı olarak Suriye rejimi ile de iyi ilişkiler geliştirmişlerdir. Şah rejimi ile arası pek de iyi olmayan Suriye yönetimi, bu dönemde İran muhalefetiyle yakın ilişkiler içerisine girmiş; bu da 1979 sonrası aniden değişen ilişkilerin temellerinin atılmasına sebep olmuştur. 1979'a kadar olan ilişkilerin önce hükümetler arasında, ardından Suriye hükümeti ile İran muhalifleri arasında ele alınması ve bu ilişkilerin dinamiklerinin bireylerin algı ve bakış açılarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

1.3. 1979 DEVRİM ÖNCESİ İRAN-SURİYE İLİŞKİLERİ

Suriye 1946 yılında bağımsızlığını kazandığında dünya, başını ABD ve Sovyetlerin çektiği 2 kutuplu bir sisteme dönüşme sürecindeydi. Bu dönemde iki ülke arasında İran ile alakalı kriz yaşanmış, ihtilaf konusu Birleşmiş Milletlere kadar taşınmıştır.

1946 İran Krizi'nin esas konusu; SSCB'nin 1942 anlaşmasına rağmen 2. Dünya Savaşı sonrası İran topraklarından çekilmeyi reddetmesidir. Normal şartlar altında bölgenin İngilizler ve Ruslar tarafından işgal edilmesinin sebebi; İran'ın Hitler ile yakınlık kurmasını ve ülke petrolünün düşman eline geçmesini engellemek, SSCB'ye yardım sağlamaktır. 1942'de imzalanan anlaşma ile Rusya ve İngiltere, savaşın bitiminin ardından altı ay içerisinde bölgeden çekilmeyi taahhüt etmiştir. Ancak Anglo Amerika anlaşmasına dayalı olarak İran'da bulunan Amerikalı askerler 1946 yılının Ocak ayında, İngilizler ise 2 Mart tarihinde bölgeden ayrılmasına rağmen SSCB bölgeden ayrılmayı reddetmiştir.⁶⁰ Petrolden alınacak tavizlerin belirsizliği ve D. Lübnan'da Şiilerin örgütlenmesini sağlayan İmam Musa Sadr, İran'da doğup büyümüştür. Ataları aslen Lübnanlı olmakla beraber soyu Şah İsmail döneminde Lübnan'dan İran'a getirilen ulema kesim arasında yer almaktadır. Hayatının ilerleyen kısımlarında Lübnan'a dönmüş ve Şii aktivizmini gerçekleştirerek buradaki Şiilerin örgütlenmesini sağlamıştır. Lübnanlı Şiiler açısından oldukça önemi bir yerde olmuştur. Tüm bunlar iki ülke arasındaki mezhepsel temelli bağların anlaşılması noktasında önemli olmaktadır. Roosevelt'in ölümünün ardından gelen Harry S. Truman'ın eski müttefikine karşı giderek sertleşmesi üzerine SSCB; İngilizlerin ve Amerikalıların kendisinin İran'daki etkinliğine komplo kuracağından endişelenerek İran'ın Azerbaycan'ındaki isyancı grubun yardımına gelmiş burada

⁵⁶ Vakıl, a.g.m. s. 109.

⁵⁷ Munhofen, a.g.m. s. 37.

⁵⁸ a.g.m. S. 37.

⁵⁹ Lübnan'da Şiilerin örgütlenmesini sağlayan İmam Musa Sadr, İran'da doğup büyümüştür. Ataları aslen Lübnanlı olmakla beraber soyu Şah İsmail döneminde Lübnan'dan İran'a getirilen ulema kesim arasında yer almaktadır. Hayatının ilerleyen kısımlarında Lübnan'a dönmüş ve Şii aktivizmini gerçekleştirerek buradaki Şiilerin örgütlenmesini sağlamıştır. Lübnanlı Şiiler açısından oldukça önemi bir yerde olmuştur. Tüm bunlar iki ülke arasındaki mezhepsel temelli bağların anlaşılması noktasında önemli olmaktadır.

⁶⁰ Zulkanain Abdul Rahman & Amer Saifude Ghazali & Rosmadi Fauzi & Norazlan Hadi Yaacob, "Britain, the United Nations and the Iranian Crisis of 1946" Middle-East Journal of Scientific Research, C.18, S.11, 2013, s.1544.

özerk bir yönetimin kurulmasına destek olmuştur. Bu durum ABD ile ciddi ihtilafa sebep olmuş,⁶¹ ABD konuyu Birleşmiş Milletlere götürmüştür. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşınan ilk uluslararası anlaşmazlık olan bu kriz, dünya tarihinin geleceğini şekillendirmesi ve Birleşmiş Milletlerin prestijini belirlemesi açısından oldukça önemli bir Soğuk Savaş öncesi gelişmesi olmuştur.⁶²

İran Krizi; SSCB'nin, ABD desteği ile İran'la petrol konusunda anlaşması sonucunda sorun çözümlenmiştir. Anlaşmanın ardından SSCB İran'daki kuvvetlerini çekerek Azerbaycan'ı İran ile yalnız bırakmıştır. Bununla birlikte⁶³ İran konusundaki anlaşmazlık uzun sürmese de SSCB ile ABD arasındaki gerginlik devam etmiş, iki ülke arasındaki ihtilaflar, kısa sürede tüm dünyayı 45 yıla yakın sürecek Soğuk Savaş dönemine sokmuştur. Soğuk Savaş yılları boyunca iki süper güç birbirine karşı üstünlük yarışı içerisinde olmuş, diğer ülkeler bu iki kutuptan birisine doğru çekilmişlerdir.

İran ve Suriye 1979'a kadar olan dönemin iki kutuplu sisteminde ayrı kutuplarda yer almış, birbirlerinden oldukça farklı dış politikalar izlemişlerdir. Bunları göz önünde bulundurarak ikili ilişkileri değerlendirmek gerekmektedir.

İran, 1946' da bağımsızlığını elde eden Suriye devletini tanımış ve Şam'a bir konsolos göndermiştir. 1949 yılında bu ilişkiyi tam elçilik statüsüne yükselten İran Müşfik Kazimi'yi Şam'a büyükelçi olarak atamıştır. Ama tüm bu olumlu ilişkiler kurma çabalarına karşın iki ülke arasında karşılıklı güvensizlik durumu hâkim olmuş, iki devletin ayrı kutuplarda yer alması bu güvensizliği tetiklemiştir. Suriye'de üst üste gerçekleşen darbeler de olası bir yakınlaşmaya engel olmuştur.⁶⁴

İran'da Şah yönetimi ile Suriye yönetimi arasındaki ilişkiler hiçbir zaman samimi olamamıştır. 1970'lerin ortalarında çözümler görünse de 1960 ve 1970'lerin çoğunda ilişkilere soğuk bir barış veya düşmanlık hâkim olmuştur. İran, Sovyetlere yakın olması ve radikal Arap hareketlerini desteklemesinden dolayı Suriye'den tehdit algılaması yaşarken Suriyeli konuşmacıların, İran'a ait Khuzistan eyaletinin Arap ulusuna ait olduğuna dair vurguları İranlı yetkilileri her daim rahatsız etmiştir.⁶⁵ 638 yılından sonra Müslüman Arap coğrafyasının eline geçmiş, sonrasında fetihlerle sık sık el değiştirse de burada yaşayan Arap bedevi kabilelerden ötürü 1925 yılına kadar "Arabistan olarak adlandırılmış olan bölgenin aslında Araplara ait olduğu iddiası,"^{66/67} İran Şah'ının Arap milliyetçilerinden tehdit algılamasına neden olmuştur.

Suriye açısından da İran; ABD emperyalizminin bir aracı olmakla birlikte, Filistin'in Siyonizm'den özgürleştirilmesini engelleyen bir faktör olarak görülmüştür.⁶⁸ Özellikle 1963 yılında Suriye'ye hakim olan koyu Arap milliyetçisi Baas partisi liderleri, bu dönemde İran'a Arap uluslarının bir düşmanı olarak bakmıştır. Sonuçta İsrail ve Batı yanlısı Arap rejimlerle arası iyi olan İran Şah'ı

⁶¹ Soviets Announce Withdrawal from Iran, History, 13 Kasım 2009, <https://www.history.com/this-day-in-history/soviets-announce-withdrawal-from-iran>, (22.04.2021).

⁶² Rahman & Ghazali & Yaacob, a.g.e.

⁶³ Sadık Sarısan, Güney Azerbaycan'da Kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti ve Türk Kamuoyu, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S:25, Güz 2018, s.181.

⁶⁴ Korkmaz, a.g.e. , s. 44.

⁶⁵ Jubin Moazami Goodarzi, The Formative Years of The Syrian-Iranian Alliance: Power Politics in the Middle East 1979-1989, Tez, 2002, s. 17.

⁶⁶ Huzistan Neresidir?, Sabah Sözlük, <https://www.sabah.com.tr/sozluk/cografya/huzistan-neresidir>, (20.04.2021).

⁶⁷ 5 En eski İran medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan Huzistan bölgesi, 638 yılında Arap Müslümanlarının eline geçmiş; daha sonra yapılan fetihlerle Araplar, Selçuklular, İran ve Osmanlı Devleti arasında sıkça el değiştirmiştir. Bedevi Arap kabilelerinden dolayı 1925'e kadar Arabistan olarak adlandırılmışsa da Pehlevi Hanedanlığı'nın ele geçirmesinden sonra bölgenin ismi Huzistan olarak değiştirilmiştir.

⁶⁸ Goodarzi, a.g.e.

Suriyeli liderler açısından bir güvensizlik oluşturmuş, Suriyeli liderlerin bu devlete kuşku ile yaklaşmasına sebep olmuştur.⁶⁹

Neoklasik realizm açısından bakıldığında zaman; bu dönem ikili ilişkilerde liderlerin sisteme ve birbirlerine yönelik algıları hâkim olmuştur diyebiliriz. Tarihi süreçte yaşananlar, liderlerinin birer Arap milliyetçisi olması, İsrail'e karşı olan bakış gibi faktörler Suriye liderlerinin algılarını şekillendirmiştir. İki kutuplu sistem içinde bağımsızlığını kazanmış olan Suriye, sistemi bu şekilde belirlenen algılarının süzgecinden geçirerek Sovyetlere yakın konumlanmış, İsrail'i tehdit eden bir dış politika benimsemiştir. İran'da ise Şah'ın algılarını belirleyen, daha ziyade içsel tehdit unsurları olmuştur. İran Şah'ının ABD'ye dayanması ve onun bölgedeki jandarmalığını üstlenmesi, daha çok Şah'ın muhalefete karşı ayakta kalmak için bu güce yaslanmak zorunda olduğuna inanmasından kaynaklanmıştır. Muhalefet karşısında kendisini En eski İran medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan Huzistan bölgesi, 638 yılında Arap Müslümanlarının eline geçmiş; daha sonra yapılan fetihlerle Araplar, Selçuklular, İran ve Osmanlı Devleti arasında sıkça el değiştirmiştir. Bedevi Arap kabilelerinden dolayı 1925'e kadar Arabistan olarak adlandırılmışsa da Pehlevi Hanedanlığı'nın ele geçirmesinden sonra bölgenin ismi Huzistan olarak değiştirilmiştir. tehlike altında hisseden Şah, Amerika-İsrail yanlısı bir dış politik duruş benimsemiştir. Algıları dolayısıyla birbirlerinden farklı konumlanmış olan iki devlet, stratejik konumlarının da verdiği etkiyle tehdit algılamış, birbirlerine karşı güvensizlik içerisinde olmuşlardır. Suriye, İran'ı bölgede İsrail ve ABD emperyalizminin bir aracı olarak görürken, İran da Sovyetler ile yakın bağları olan milliyetçi bir Suriye'den rahatsızlık duymuştur.

Tüm bunlarla birlikte 1979 öncesi ikili ilişkileri belirleyen tek unsur küresel sistemle bağlantılı ilişkiler değildir. İran-Irak ilişkileri, İran-Suriye ilişkileri ve aslında genel olarak bölge devletleri arasındaki ilişkiler bu iki devletin yakınlaşıp uzaklaşmasında oldukça etkili olmuştur. Bu durum, 1950'li yıllarda görünür olmakla birlikte bilhassa 1958 yılında daha belirgin hale gelmiştir.⁷⁰

Nitekim 1 Şubat 1958 tarihinde Suriye ve Mısır birleşerek birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.⁷¹ Birleşmeden rahatsız olan İran, Haşimi Irak'ıyla yakınlaşma göstermiş, İran-Irak görüşmeleri gerçekleşmiş ve sıcak ilişkiler 1960 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde Şah, İran'ın İsrail'i çoktan tanıdığını belirten bir konuşma yapmış, konuşma Birleşik Arap Cumhuriyetleri başkanı Nasır'ın İran'la tüm diplomatik ilişkilerini kesmesiyle sonuçlanmıştır. Aradaki gerginliğin ardından 1961 yılında Suriye'nin BAC'dan ayrılması İran'ı oldukça memnun etmiş, Şah Suriye ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Ancak 1963 yılında Irak ve Suriye'de eş zamanlı Baas darbesi gerçekleşmiş, İran bu dönemde Irak-Suriye ve Mısır arasında geçen 3'lü görüşmelerden rahatsız olmuştur. Üçlü arasındaki görüşmeler çok geçmeden sona ermişse de İran bu sefer Suriye ve Irak arasında olabilecek bir birleşmeden endişelenmiştir. Ancak bu fikir de 1963 yılının ortalarında başarısızlığa uğramıştır. Bu defa da Suriye'de güçlenen Baas'ın varlığından rahatsızlık duyan Irak ve Mısır yakınlığı yaşanmıştır. Bu da Suriye'nin Irak'a karşı bir propaganda başlatmasına ve İran'a olan propagandasını askıya almasına sebep olmuştur. Zira Suriye bu dönemde İran'ı yabancılaştırmak istememiştir. Yine çok geçmeden Irak, Suriye-İran nezdinde gerilimi azaltmaya ve ilişkileri toparlamaya çalışan girişimlerde bulunmuştur.⁷²

Kısacası 1958-1965 arasındaki dönemde Irak-Suriye-Mısır-İran devletleri arasındaki dinamikler sıklıkla değişmiş; bölge devletleri arasındaki olası bir yakınlaşma diğer bölge devletlerinin bu

⁶⁹ a.g.e.

⁷⁰ a.g.e.

⁷¹ History of Syria, Fanack, 22 Ağustos 2010, https://fanack.com/syria/history-of-syria/?gclid=EAIaIQobChMIiZuM8qKS8AIV9IODBx0GiA8qEAAYBCAAEgKoAvD_BwE, (22.04.2021).

⁷² Goodarzi, a.g.e., ss. 17-18.

ittifaka cephe almasına yol açarken, yine devletlerarasındaki olası bir sorun diğerlerinin bir araya gelmesine sebep olmuştur. Yani iki devlet arasındaki ilişkiler, bölgesel dengelerden kaynaklanan algılardan da oldukça etkilenmiştir.

1966 yılında İran-Suriye ilişkileri, Suriye’de Baas Partisi lideri başbakan Yusuf Züveyyin nedeniyle oldukça geriye gitmiştir. Bu dönemde Züveyyin, “Arabistan’ın İran işgalinden özgürleştirilmesine” yönelik çağrılarda bulunmuş, Arap anavatanına dair resmi haritalar bastırmıştır. İran ise Suriye hükümetini protesto etmiş; büyükelçisini geri çekmiş ve Şam’da yalnızca tek temsilci bırakmıştır. Ancak 1967 yılında ikili ilişkiler yeniden toparlanma yoluna girmiş; İran Kızıl Aslan ve Güneş Derneği, İsrail karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan Suriye’ye medikal personel yardımında bulunmuş ve burada yerinden edilen mültecilere yardım etmiştir. Bu dönemde diplomatik ilişkiler yeniden maslahatgüzar seviyesine çıkmış, ticari ilişkiler de oldukça geliştirilmiştir. Ancak Suriye, 1969 yılında ülkesinde İranlı casusların olduğunu keşfedince diplomatik elçi sayısını yeniden düşürmüş, ilişkiler bir kez daha bozulmuştur.⁷³

1970 yılına gelindiğinde, Ürdün İç Savaşı ikili ilişkileri etkileyen bir gelişme olmuştur. Bu savaş; Ürdün’den İsrail’e karşı faaliyetler gösteren Filistin gerillaları ile Ürdün ordusu arasında yaşanmıştır. Ürdün kuvvetlerinin üstünlük sağlamaya başladığı anda savaşa dahil olan Suriye, Filistin safında yer almıştır.⁷⁴ Buna karşın İran, İsrail ile birlikte Ürdün kuvvetlerinin yanında olmuş, Ürdün ordusuna silah ve mühimmat yardımında bulunmuştur.⁷⁵ Bu savaşla birlikte İran ve Suriye bir kez daha karşı karşıya gelmiş, iki ülke bölgesel bir gelişme karşısında farklı saflarda yer almıştır. ABD ve İsrail ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan İran, İsrail’in yanında konumlanırken, Filistin davasını benimsemiş olan Suriye; Filistin tarafında yer almıştır. İki ülkedeki karar alıcıların dış ilişkilere yönelik bakış açısı yine bu iki devletin birbirinden ayrışmasına sebep olmuştur.

Daha önceki bölümlerde detaylı olarak ifade edildiği üzere Hafız Esad 1970’de Baas içerisinde bir darbe gerçekleştirerek ülke yönetimini ele geçirmiş ve günümüze kadar sürecek Esad Hanedanlığı’nı başlatmıştır.⁷⁶ Esad’ın başa geçtiği dönemin başlarında iki ülke arasında kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Fakat 1973 Arap İsrail savaşlarıyla birlikte İran, Arap devletlerine yeniden medikal yardım göndermiş, bu da ilişkilerin bir nebze olsun toparlanmasına, savaştan sonra İran’ın Suriye’ye finansal destek sağlaması ise ilişkilerin büyükelçilik seviyesine yükselmesine sebep olmuştur.⁷⁷

İlişkilerde zaman zaman yaşanan toparlanmaya karşın iki hükümet arasındaki ilişkilerin genel seyrinin olumlu olduğunu söylemek oldukça zordur. Zira iki taraf ne kadar çabalasa da ilişkilere genel bir güvensizlik durumu hakim olmuştur. İran hükümeti ile olumlu ilişkiler tesis edemeyen Suriye, aynı dönemde Humeyni ve İran muhalefeti ile oldukça iyi ilişkiler kurmuştur. Suriye ile İran muhalefeti arasındaki ilişkilerin temeli Lübnanlı Musa Sadr tarafından atılmıştır.

Çoğu İslam düşünürü tarafından sapkın bir inanç olarak görülen Nusayri mezhebine mensup Esad, her ne kadar laik ve milliyetçi bir konumda yer almışsa da Ortadoğu dinamiklerinin farkında olmuş, iktidarına karşı esas muhalefeti temsil eden Sünni kesime yönelik İran ve Lübnan Şia’sının desteğini istemiştir. Bunun farkında olan ve ülkesindeki Filistinli güçleri dengelemek isteyen Lübnanlı Musa Sadr, bazı İranlı alimler ile birlikte Nusayriliği kucaklayan açıklamalarda bulunmuş ve böylece İran Suriye ittifakının temellerini atmıştır. Bu dönemde İmam Musa Sadr ile yakın

⁷³ a.g.e., s. 18.

⁷⁴ Soner Doğan, “Filistin-Ürdün Kara Eylül Olayları, El Fetih, İç Savaş”, Acedemia, https://www.academia.edu/11869466/Filistin_Ürdün_Kara_Eylül_Olayları_El_Fetih_İç_Savaş , (18.05.2020)

⁷⁵ Goodarzi, a.g.e., s. 18.

⁷⁶ Arı, a.g.e., s. 136.

⁷⁷ Goodarzi, a.g.e., s. 18.

ilişkiler içerisinde bulunan ve Lübnan'da faaliyetler yürüten İranlı muhalifler Lübnan-Suriye arasında gidip gelmiş, ilişkileri oldukça geliştirmişlerdir. Bunlar devrim sonrası İran'da önemli kadrolarda yer alan kişilerdir. Devrim sonrası Irak İran Savaşı'nda cephe komutanı olan Mustafa Çamran, Bezergan Hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapan Dr. Yezdi, eski Dışişleri Bakanlarından Sadık Kutbzade, eski Başbakan Yardımcısı Sadık Tabatabai ve eski İçişleri Bakanı Ali Ekber Muhteşemipur gibi isimler, yurtdışında yaşamak zorunda kaldıkları süre zarfında Suriye ile bağlantı kurmuşlardır. Hatta bu kişiler devrimden sonra, İran Devrimi'nin "Suriye çetesi" olarak adlandırılmışlardır.⁷⁸

Suriye-İran ittifakının temellerini atan İmam Musa Sadr'ın Libya gezisinde kaybolması bu dönemde İran-Suriye arasında kurulan ilişkilerin anlaşılması açısından önemli bir olaydır. Lübnan'da Şii örgütlenmesinin lideri olan İmam Musa Sadr'ın Libya'ya yaptığı gezi sırasında gizemli bir şekilde ortadan kaybolmasının ardından⁷⁹ Esad'a yazdığı mektup ile üzüntüsünü ifade eden Humeyni, Musa Sadr'ın bulunması için Esad'dan yardım istemiştir. Humeyni, "Hepiniz bir çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz" hadisiyle mektubunu bitirmiş, İran mazlum halkının Şah'a karşı korunmasında Esad'ın sorumlu olduğunu belirtmiştir. Mektubun içeriğinden anlaşılacağı üzere, Humeyni ile iyi ilişkiler geliştiren Esad, onun nezdinde önemli bir otorite olmuştur. Humeyni Necef'ten ayrılmak durumunda kaldığında Hafız Esad'ın onu ülkesine davet etmesi yine aradaki ilişkilerin boyutunun bir göstergesidir.⁸⁰

Sadr'ın Lübnan'daki çalışmalarına bizzat katılan İranlı muhalif Ali Ekber Muhteşemipur'un bazı hatıraları da Suriye ile devrim öncesi kurulan ittifak ilişkisini anlamak için önemlidir. Onun ifadelerine göre Hafız Esad'la iyi ilişkiler geliştiren İmam Humeyni, 1982 Hama Katliamının⁸¹ ardından Hafız Esad'a rapor yazmış; kendisini İslam'a zarar vermemesi adına uyarılmış ve o günden sonra sokaklarda Alevilerin Sünnilere yönelik saldırıları gerçekten son bulmuştur. Yani anlaşılacağı üzere bu dönemde Humeyni'nin Esad üzerinde önemli bir tesiri oluşmuştur.⁸²

Özetle 1979 öncesi dönemde iki devlet arasındaki ilişkiler hükümetler bazında oldukça inişli çıkışlı olmuştur. Zaman zaman yakınlaşmalar gözükse de ilişkiler pek de olumlu olmamış, bu devletler çok farklı algılara ve birbiriyle çatışan çıkarlara sahip 1982 yılının Şubat ayında rejimin, Müslüman Kardeşler'in Hama'da başlattıkları ayaklanmaları bastırmak amacı ile gerçekleştirdikleri saldırıdır. Uluslararası Af Örgütü'ne göre şehir top saldırılarına tutulmuş, binalar tank ile yıkılmış, yıkılan yerlerin altında gizlenenleri öldürmek amacı ile zehirli gaz kullanılmıştır. Suriye Hükümeti Hama Katliamında hayatını kaybedenler hakkında resmi bir açıklama da bulunmasa da Uluslararası Af Örgütü'ne göre bu oran 10.000 ile 25.000 arasındadır. Esad döneminde iki devlet arasında hükümetler bazında olumlu gelişmeler yaşanmış, yumuşama gözlense de bu ilişki, ittifak ilişkisine dönüşmemiştir. İran ile olan ilişkilerine önem veren Esad, daha ziyade İran muhalefeti ile yakınlaşma sağlamıştır. İran muhalefetinin devrim sonrasında önemli kadrolarda yer almasıyla bu ilişki ittifak ilişkisine dönüşmüştür. 1979 sonrasında kurulan ittifak ilişkisinin arkasında birçok sebep yer alsa da bu dönemde kurulan ilişkiler, iki tarafın birbirlerine yönelik inşa ettiği algılamalar

⁷⁸ Korkmaz, a.g.e., ss. 52-53.

⁷⁹ Sunniva Rose, "Musa Sadr and the 40-year Disappearance That Landed Gaddafi's son in Prison", World, 2 Eylül 2018, <https://www.thenationalnews.com/world/mena/musa-sadr-and-the-40-year-disappearance-that-landed-gaddafi-s-son-in-prison-1.766249> (18.05.2020)

⁸⁰ Adem Yılmaz, "Suriye'deki Savaş Öncesi İran-Suriye İlişkilerinin Seyri", 28 Mart 2018, Suriye Gündemi, <https://www.suriyegundemi.com/suriye-deki-savas-onesesi-iran-suriye-iliskilerinin-seyri>, (20.03.2020)

⁸¹ 1982 yılının Şubat ayında rejimin, Müslüman Kardeşler'in Hama'da başlattıkları ayaklanmaları bastırmak amacı ile gerçekleştirdikleri saldırıdır. Uluslararası Af Örgütü'ne göre şehir top saldırılarına tutulmuş, binalar tank ile yıkılmış, yıkılan yerlerin altında gizlenenleri öldürmek amacı ile zehirli gaz kullanılmıştır. Suriye Hükümeti Hama Katliamında hayatını kaybedenler hakkında resmi bir açıklama da bulunmasa da Uluslararası Af Örgütü'ne göre bu oran 10.000 ile 25.000 arasındadır.

⁸² Korkmaz, a.g.e., ss. 53-55.

açısından ittifak ilişkisinin başlangıcı olarak sayılmaktadır. Zira Lübnan Suriye-İran üçgeni arasındaki ilişkilerin temelleri bu dönemde atılmıştır.

1.4. 1979 İRAN DEVRİMİ

1960'tan sonra İran'da giderek popülerlik ve saygınlık kazanan Humeyni, bu karizmasını 1963 "Ak Devrim" reform paketlerine borçludur. Zira önceki bölümlerde bahsedildiği üzere Şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından ülkeye zoraki olarak dayatılan bu reform paketleri 1979 İran Devrimi'nin önünü açmış, bu sürece giden yolda dönüm noktası olmuştur.⁸³

İran'da milliyetçi bir lider olan Başbakan Musaddık'ın Amerikan destekli "Ajax Operasyonu" ile indirilmesinin ardından ülkesindeki kontrolü ele almak isten Şah Muhammed Rıza Pehlevi, kendisine karşı oluşan muhalefeti bir istihbarat örgütü olan Savak yoluyla sindirmiştir. Özellikle ülkesindeki sol grupları büyük ölçüde küçültmüş olan Şah, bu defa ulemanın gücünü sınırlandırmak istemiş ve Ak Devrim reformlarıyla bu grubun elindeki en önemli güç olan vakıf arazilerini almayı hedeflemiştir. Söz konusu reformlarla kapitalist sisteme entegre olmak isteyen Şah, karşısında ulema sınıfını bulmuş ve aynı zamanda büyük bir muhalefetle karşılaşmıştır. Ulema sınıfına ait olan Humeyni, 22 Mart 1963 tarihinde medresede bir konuşma yaparak, Şah ve reform paketlerine yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştur. Bunun üzerine yönetim medreseye baskın düzenleyerek birçok kişiyi öldürmüş, Humeyni'yi de tutuklatmıştır. Humeyni'nin tutuklanmasıyla halk daha fazla ayaklanmış ve bu ayaklanmalar rejim güçleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Daha önceki bölümlerde detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere bu olaylar halkta büyük bir nefrete sebep olmuş ve 1979 devrimine giden sürecin başlangıcı olmuştur.⁸⁴ Halkın politik sesinin bastırılmasının yanında, 1970'lerin ortalarında başlayan ekonomik düşüş, yüksek enflasyon ve işsizliğin artması da toplumda huzursuzluğu giderek arttırmıştır.⁸⁵

1979 yılında İran'da devrime sebep olan birçok faktör bulunmaktadır. Şah'ın politikalarına duyulan tepkiler, ülkede siyasal sistemin ve baskıların sebep olduğu rahatsızlık, halkı harekete geçiren nedenler arasında sayılmaktadır. Pehlevi Hanedanlığının Amerika yanlısı dış politikasından rahatsız olanlar, giderek fakirleşenler, Şah'ın dini uygulamalarından ötürü kendisini baskılanmış hissedenler, siyasi söz hakkı olmayanlar ve toplumun yozlaşmasından memnun olmayanlar Şah karşılığında birleşmiş ve iyi bir organizasyonla devrimi gerçekleştirmişlerdir.⁸⁶

Devrimi başlatan ilk kıvılcım, 7 Ocak 1978 tarihli hükümet gazetesinde Ayetullah Humeyni'yi karalayan bir yazının yayımlanması ile olmuştur. Kum'daki İlahiyat öğrencilerinin yazıyı protesto etmesi üzerine polis öğrencilere ateş açmış, gösteriler kanlı bir şekilde sona ermiştir.⁸⁷ Ancak bu olaylardan yaklaşık kırk gün sonra Şeriat-medari'nin ateşlemesi ile Tebriz'de yeniden gösteriler başlamış, halk şehri ele geçirmiştir. Rejime muhalif olan sol grupların saldırıların eklenmesi ile giderek köseye sıkışan Şah, liberalleşme adımları atmış, ancak girişimler herhangi bir fayda sağlamamıştır. Sonuçta Şah, 16 Ocak 1979 tarihinde ülkeden ayrılmış, 1 Şubat tarihinde Humeyni'nin dönmesinin ardından Pehlevi Hanedanlığı ile birlikte ülkedeki 2500 yıllık monarşi de sona ermiştir.⁸⁸

Anlaşılabacağı üzere 1979 İran devrimi salt bir İslam devrimi değildir. Aksine her kesimden ve fikirden insanın yaptığı bu devrim başında komünist devrimi dahi sanılmıştır. Bununla beraber

⁸³ a.g.e., s. 75.

⁸⁴ a.g.e., s. 76.

⁸⁵ Micheael Eisenstadt, a.g.e. ss.2-3.

⁸⁶ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset Savaş ve Diplomasi, a.g.e. s. 436.

⁸⁷ 5 Eisenstadt, a.g.e. s.3.

⁸⁸ Arı, a.g.e., s. 436.

mücadeleci ruha sahip Humeyni, İran'da edindiği karizmasıyla devrimin İslami bir karaktere bürünmesini sağlamıştır. İlk zamanlar devrimin sadece ulema tarafından gerçekleştirilmediğinin farkında olan Humeyni, diğer grupların varlığı gerçeğini göz ardı etmemiş ve kendisi ile aynı çizgide olmayan milliyetçi-muhafazakar İran Özgürlük Hareketi'nden Mehdi Bezirgan'ın başkanlık yaptığı Bezirgan hükümetini onayladığını ifade etmiştir. Tüm bunlarla birlikte devrimden sonra kurulmuş olan İslamcıların hakimiyetindeki Devrim Konseyi Bezirgan hükümeti ile fiktisel çatışmalar yaşamış, başbakan ve geçici hükümetin yoluna engel koyar hale gelmiştir. Başta desteğini ifade etmiş olan Humeyni zamanla liberal politikalarla rahatsız olmuş, hükümete yönelik eleştirilerde bulunmaya başlamıştır. Daha fazla baskıya direnemeyen Bezirgan, aynı yılın Kasım ayında istifa etmiş, bunun üzerine Humeyni, 1 Nisan 1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğunu duyurmuştur.⁸⁹

Yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Bezirgan gibi liberal görüşlü olan Ebulhasan Beni Sadr olmuştur. Yaklaşık 2 yıl görevde kalan Beni Sadr'ın ardından İslamcılar ülkede kesin hakimiyeti sağlamış, Beni Sadr ülkesinden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. 1981'den sonra İslam Cumhuriyeti Partisi kurulmuş, bu parti yeni siyasette oldukça önemli hale gelmiştir. Hüccet'ül İslam Haşimi Rafsancani, Hüccet'ül İslam Ali Hamaney, Ayetullah Musevi Erdebili gibi günümüze kadar İran siyasetinde etkin olan birçok isim partinin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. İslamcılar 1980 yılında başlayan ve 8 yıl kadar süren İran-İrak Savaşı boyunca ülke içindeki çatışmaları büyük oranda bastırmış, tam hakimiyeti sağlamışlardır.⁹⁰ Yeni yönetim şekline muhalif olanlara karşı baskının epey arttığı 1981-1985 yılları arasında yaklaşık 10 bin kadar insanın rejim tarafından öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Özellikle Şah'ın devrilmesinde önemli rol oynayan sol gruplar bu dönemde büyük ölçüde sindirilmiştir.⁹¹

Kısacası ilk başta bütün muhalif kesimlerin katılımıyla gerçekleştirilen devrim, zamanla İslami karaktere bürünmüş ve kurulan yeni devlet ideolojik kimlik haline getirilmiştir. Böylece Humeyni, sürgündeyken dile getirdiği ideal devlet fikrini uygulamaya koymuş, eşi benzeri görülmemiş şeriat rejimini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Humeyni'nin ideal devlet formülünün uygulamaya nasıl geçirildiğini açıklamak gerekmektedir. Zira bu formül ve onun anayasaya yansımaları, İran'da yeni stratejik kültür ve dolayısıyla değişen dış politikanın açıklanmasına yardımcı olacaktır. Bu da neoklasik realizm kapsamında İran'ın öncesinde taban tabana zıt olduğu Suriye ile değişen ittifak ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. İlk bölümde bahsedildiği üzere neoklasik realizme göre devletin kurumsal yapısı, anayasası, liderlerin bakışı, stratejik kültür gibi içsel unsurlar devletin dış politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

1.5. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN DEVLET YAPISI VE DIŞ POLİTİKASI

1 Şubat 1979'da kurulan İran İslam Cumhuriyeti ile monarşi sona ermiş, yerine halk oylamasına dayalı anayasal bir İslami yönetim şekli oluşturulmuştur. İslam'ın Şia yorumlamasına göre oluşturulan devletin merkezine "Velayet-i Fakih" kurumu yerleştirilmiş, diğer tüm kurumların meşruiyetini bu kurumdan alması öngörülmüştür. Kurum, tüm hayati kararları alma yetkisi ile donatılmıştır.⁹²

Devletin dini ve siyasi anlamda en önemli otoritesi kabul edilen Velayet-i Fakih kurumu anayasanın çeşitli maddeleriyle oluşturulmuş, 1989 itibarıyla daha önemli ve merkezi hale getirilmiştir. Anayasanın 2. maddesinde Velayet-i Fakih'in Şiiliğin imamet çizgisinin devamı niteliğinde olduğu

⁸⁹ Kormaz, a.g.e., s. 78.

⁹⁰ a.g.e. s.79.

⁹¹ Özge Özdemir, "İran İslam Devrimi 40. Yılında: Şah Karşıtı Solculara Ne Oldu?" BBC News, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818>, (26.04.2021).

⁹² Mehmet Koç, İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1 Devrim Rehberliği, İRAM, Mayıs 2018, s.5.

ortaya koyulmuş, aynı maddenin 6. bendinde kuralların Kur'an ve sünnete uygun olması gerekliliğinden söz edilmiştir. 5. maddede İmam Mehdi gelene kadar liderlik bu kuruma bahşedilmiş, fakihin adil, takvalı, cesur ve devleti idare etmeye yetkin bir kişi olması gerekliliğinden söz edilmiştir. Yine anayasaya göre devlet liderlerinin sivil politikacılardan ziyade politikaya hakim din adamları içinden seçilmesi öngörülmüştür. 57. madde uyarınca “mutlak yetkiye” sahip olan Fakih; yasama, yürütme ve yargının üzerinde tutulmuştur. Anayasal düzenlemeler uyarınca tüm kurumların “Velayet-i Fakih” kurumuna bağlanması öngörülmüştür. Diğer kurumların buraya bağlı olması, tüm kurumların dini bir otoritenin yetkisi altına girmesi anlamına gelmektedir.⁹³

İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk fakihî Ayetullah Ruhullah Musevi Humeyni olarak belirlenmiş ve daha sonra başa geçecek kişilerin anayasanın ilgili maddelerine uyumlu olarak Uzmanlar Meclisi tarafından belirlenmesi öngörülmüştür. Anayasanın 109. maddesi uyarınca “velayet-i fakih” olacak kişinin ümmete liderlik ve rehberlik edebilecek kadar dindar, adalet sahibi olması gerekmektedir. Bu sebeple anayasa maddelerine uygun olan kişiler arasından dini ve fıkhi konulara daha hakim, politikadan daha iyi anlayan birisinin fakih olarak seçilmesi öngörülmüştür.⁹⁴

Fakihin üstlendiği görev ve yetkilere gelecek olursak; fakih, her şeyden önce genel siyaseti belirleyen kişidir. Devrim Rehberliği olarak da adlandırılan Velayet-i Fakih kurumunun; anayasa koruyucuları ve konseyin fakih üyelerini atama-azletme, düzenin ve politikaların denetlenmesinden sorumlu olmak, Cumhurbaşkanlarının adaylığını onaylamak ve savaş, barış, seferberlik gibi kararları verme yetkisi bulunmaktadır. Tüm bunlarla beraber fakih; silahlı kuvvetlerin başkomutanı, yargı başkanı ve genelkurmay başkanı olarak kabul görmektedir.⁹⁵

Özetle, devletin en üst yetkileri Humeyni'nin ideal devlet fikrinin merkezinde yer alan ve İslam hukukunun yorumlayıcısı olan “Velayet-i Fakih” kurumuna verilmiş, diğer tüm kurumların dini otoritenin emri altına girmesi öngörülmüştür. Tüm bunlar yeni kurulan devletin ideolojik öğeler üzerine inşa edildiğinin bir göstergesidir. İdeolojik olarak kurulan yeni devletin dış politikasının, bu ideolojilerden bağımsız olması da beklenemez bir durumdur. İçsel unsurları büyük değişime uğramış olan yeni devletin dış politikasındaki en önemli unsur da Ayetullah Humeyni teorisine formüle edilmiş olan ideolojidir.⁹⁶ Ayetullah Humeyni'nin dış politikaya bakışı önceki bölümlerde detaylı olarak değerlendirilmiştir. Onun dış politikaya olan bakışı çerçevesinde devletin dış politikasını çözümlemek daha doğru bir yaklaşımdır.

Daha önceki bölümlerde detaylı olarak ifade edildiği üzere, Humeyni uluslararası sistemde antiemperyalist bir bakış açısı sergilemektedir.⁹⁷ Bu kapsamda kurulu dünya düzenine karşı olan ve buna meydan okuyan İslam Cumhuriyeti, iki kutuplu sistem içerisinde “Ne Doğu ne de Batı” söylemi ile üçüncü bir yol çizmiş ve bağımsızlık noktasına önemle vurgu yapmıştır. Emperyal güçlere ve onların çıkarlarına şiddetle karşı olan İran, halkların ve halk hareketlerinin yanında olmayı seçmiş, İsrail karşısında Filistin halk hareketlerine destek olmayı kendisine ideolojik bir yol olarak belirlemiştir.⁹⁸ Bu dış politika önceliğini anayasası ile somutlaştıran İran, anayasasının 154. maddesinde mazlum halkı zalim devletlerden korumayı bir dış politika hedefi olarak benimsediklerini vurgulamıştır. Tüm bunlardan yola çıkarak yeni İran'ın Panislamizm, üçüncü dünyacı ve emperyalizm karşıtı bir çizgide ortaya çıktığını söylemek mümkündür.⁹⁹

⁹³ Koç, a.g.e., s.6.

⁹⁴ a.g.e., s. 8.

⁹⁵ a.g.e.

⁹⁶ Bekir Halhallı, Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989), İstanbul: Birey ve Toplum, C: 4, S: 8, 2014, s. 79.

⁹⁷ Shadmerd, a.g.m., ss. 7-8.

⁹⁸ Abdullah Yeğin, “Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası”, Seta Perspektif, S: 32, 2014, s. 1

⁹⁹ Elhan, a.g.m., s. 11.

İran İslam Cumhuriyeti'nin emperyalizm karşıtı çizgisinin esas karşılığı Amerika ve İsrail karşıtlığıdır.¹⁰⁰ Zira daha önceki bölümlerde detaylandırıldığı üzere Humeyni'ye göre ABD ve İsrail, İslamiyet düşmanıdır. Dünyaya hâkim olabilmek için Müslüman mazlum halka zulmeden bu devletler, Müslümanları aldatmakta ve onları toplumsal hayattan soyutlamaya çalışmaktadır. Bu noktada zalimlere karşı mazlumların hakkını savunacağını ifade eden İran, kendisine Ortadoğu'da emperyalist güçlerin maşası olan bölgesel yönetimlerin ve özellikle İsrail'in karşısında bir kimlik inşa etmektedir.¹⁰¹

Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisi, yeni devletin anayasasıyla vücut bulmuş ve “Devrim Rehberliği” de denilen bu kurum en geniş yetkilerle donatılmıştır. Bütün liderlerin kişilik yapıları farklı olabilmektedir. Ancak kurulan yeni devletin Humeyni'nin fikirleri ve öğretileri doğrultusunda şekillendirildiği göz önüne alındığında liderlerin yürüttüğü politika ortamı ve algıları daha net anlaşılmaktadır. İdeolojisi, kurumsal yapısı, karar alma biçimi ve dolayısıyla da lider algıları bakımından Pehlevi Hanedanlığından oldukça farklı olan İran İslam Cumhuriyeti'nin bu dönüşümü dış politikada köklü değişimlere yol açmış, Suriye ile olan ilişkiler de bu değişimin bir parçası olmuştur. Devrim öncesinde iki devlet arasında hükümetler bazında yakın bir ilişki söz konusu değilken devrim sonrasında iki ülke arasında günümüze dek sürececek olan ittifak ilişkisinin temelleri atılmıştır. Tüm bunlara neoklasik realizm açısından bakıldığında burada iki devlet arasında hükümetler arası ilişkilerdeki dönüşüm, İran'ın içsel yapısındaki ideolojik dönüşüm, bunun kurumlara ve dış politika stratejisine yansımaları, değişen lider yapısı ve onların algıları bazında değerlendirilmektedir.

1.6. 1979 DEVRİMİ SONRASI İRAN-SURİYE İLİŞKİLERİ

1979 devrimi öncesi İran; Suriye ile iyi ilişkiler geliştirememiş, zaman zaman yaşanan olumlu gelişmelere karşın ilişkilere güvensizlik durumu hakim olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti ise; -Şah döneminin aksine- kurulduğu günden bu yana Suriye ile müthiş bir ittifak uyumluluğu sağlamış, hükümetler arası dostluk 40 yılı aşan süre zarfında baki hale gelmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin karar alıcılarının çoğunun devrim öncesinde sürgünde bulundukları dönemde Suriye hükümeti ile ilişkiler geliştirmesi, karar alıcıların birbirlerine yönelik algılamalarının olumlu olmasına sebep olmuştur. Ancak bu durum her ne kadar ilişkilerin başlangıcı olarak sayılsa da uzun yıllardır süregelen sıkı ilişkileri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Devrim sonrası değişen ilişkilerin birçok sebebi bulunmaktadır.

Her şeyden önce İslam Cumhuriyeti, Şah dönemi İran'ından oldukça farklı olarak inşa edilmiştir. Bahsedildiği üzere kurulan yeni devletin iç kurumsal yapısı Humeyni'nin fikirleri etrafında oluşturulmuş, dış politikası da ideolojik olarak şekillendirilmiştir. Humeyni'nin fikirleri çerçevesinde antiemperyalist çizgi izleyen İran İslam Cumhuriyeti, ABD ve İsrail karşısında konumlanmış, devrim ihracı politikasıyla devlet modelini diğer ülkelere yaymaya çalışmıştır.

İran'da oluşan yeni durum göz önüne alındığında; İran'ın Suriye ile ortak ideolojik noktalarının olduğunu görmekteyiz. İki ülkeyi ortak noktada buluşturan şey; farklı sebeplerden kaynaklanması ve farklı amaçlara yönelik olmasına rağmen Siyonizm ve Amerikan karşıtlığıdır.¹⁰² İsrail ile çok defa savaşa girmiş ve topraklarını kaybetmiş olan Suriye, varlık felsefesi olarak Siyonizm karşıtlığını benimsemiş ve halihazırda Siyonizm'e karşı mücadelede aktif bir görev alan İran ile aynı paydada buluşmuştur. Mısır'ın, Camp David çerçevesinde İsrail ile yakınlaşması ve Irak ile gergin ilişkileri bulunması hasebiyle kendisini yalnızlaşmaya başlamış hisseden Suriye için, İran'da

¹⁰⁰ Bayram Sinkaya, “İran'ın Suriye Stratejisi”, Akademik Ortadoğu, C: 11, S: 2, 2017, s. 51.

¹⁰¹ Elhan, a.g.m., s. 11.

¹⁰² Bayram Sinkaya, “Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası”, Seta Analiz, S: 53, 2012, ss. 5-6.

gerçekleşen devrim oldukça olumlu bir gelişme olmuş, Arap ülkeleri içinde yeni kurulan devleti tanıyan ilk ülke olmasına sebep olmuştur. Dönemin Suriye Dışişleri Bakanı, İran'a yapmış olduğu ziyarette olumlu cümleler sarf ederek devrimin destekleyicisi olduklarını ifade etmiştir.¹⁰³ Tüm bunlar iki ülke arasındaki dostluk ilişkisinin başlangıcı olmuştur.

Ayetullah Humeyni tarafından formüle edilen ideolojik öğelerin İran İslam Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerini etkilediği, belirgin şekilde görülebilen bir gerçektir. Devrim öncesinin aksine ABD ve İsrail'e karşı beliren düşmanca tutum, bu kapsamda Suriye ile kurulan yakınlık ve Filistin'in yanında konumlanma politikası ideolojiyle açıklanabilmektedir. Tüm bunlarla birlikte bu durum, İran'ın tamamen duygusal bir politikayla irrasyonel davrandığı anlamına gelmemektedir. Aksine İran, dış ilişkilerinde çıkarlarını gözetken reel politika uygulamaktadır. Zira ideolojiler üzerine kurulan İran'ın belirlediği ideolojiler doğrultusunda stratejik hedef ve uygulamaları vardır. Devrim ihracı politikası, Amerika-İsrail karşıtlığı ve bu söylemlerin diğer ülkelerde oluşturduğu politika değişikliğinin neticede yine İran üzerinde sonuçlar doğurması İran'ın ideolojileri doğrultusunda strateji belirlemesini zorunlu hale getirmiştir. Ortaya çıkan yeni koşullarda İran ile ortak ideolojiler kapsamında birleşen Suriye, aynı zamanda İran stratejisi için de önemli bir hal almıştır. İran'ın ideolojileri kapsamında belirlediği dış ilişkilerdeki stratejik bakış açısı ve Suriye'nin buradaki önemini anlamak için olayları kronolojik sırasıyla incelemek ve analiz etmek gerekmektedir.

Devrim sonrası Humeyni ideolojisiyle şekillenen İran dış politikası, Amerika İsrail karşıtlığı söylemi üzerine inşa edilmiş, rejim ihracı bu politikayı belirleyen önemli etmenler arasında yer almıştır. Bu açıdan bakıldığında devrim sonrası İran; varlığıyla hem İsrail, hem de devrim ihrac söylemleriyle bölge ülkeleri için bir tehdit unsuru olmuştur. İsrail'in güvenliğini tehdit etmesinin yanında, Ortadoğu petrollerinin uluslararası pazarlara problemsiz şekilde taşınmasına engel olma potansiyeliyle bölgede ABD çıkarlarını da tehdit eder hale gelmiştir. Bu tehdit algılamaları bölge ülkelerinin hem birbirleriyle ve hem de ABD ile yakın temas halinde bulunmasına sebep olmuş, İran'ın bölgede yalnızlaştırılmasına yol açmıştır.¹⁰⁴ Sonuçta bölge ülkeleri tarafından dışlanmış olan İran, bu süreçte en büyük desteği Suriye'den almış; Suriye, yeni kurulan İran rejimini hemen tanımıştır.¹⁰⁵ Suriye, İran ile kuracağı ittifak ilişkisini, ortak düşman olan İsrail ve Irak için bir denge unsuru olarak görmüştür.¹⁰⁶

İran ile Suriye arasında beliren ittifak ilişkisinin ilk örneği, 1980 yılında patlak veren ve 1988'e kadar devam eden Irak-İran Savaşı'dır. İran'da yaşanan devrimin hemen akabinde Irak, İran'a karşı savaş açmış ve Sünni Arap ülkeleri ile ABD, Irak safında yer almışlardır. Hatta öyle ki bölgedeki Sünni Arap rejimleri Irak'a kendileri savaşıyor muydularına destek vermişlerdir.¹⁰⁷ Bu savaşta yalnız bırakılan İran'a en büyük destek Suriye tarafından gelmiştir. Irak'ta olduğu gibi Baas rejimine sahip olsa da farklı ilkelere sahip olmaları, Arap liderliği mücadeleleri ve karşılıklı olarak birbirlerinin iç politikalarına karışmaları gibi sebeplerden dolayı Suriye; Irak'ın karşısında yer almış, İran'a koşulsuz destek sağlamıştır.¹⁰⁸ Böylece ortak ideolojik paydalarda buluşan iki devlet, stratejik çıkarların da uyumlaşması ile birlikte uzun soluklu bir ittifakın temellerini atmışlardır.

İran, savaş boyunca Doğu Blok'u ülkelerden dahi destek alamamış, tüm silah ihtiyaçlarını Suriye yoluyla sağlamıştır. Hatta öyle ki, İran bu dönemde bu devlet açısından çok önemli olan Musa Sadr'ın katili olduğu düşünülen Kaddafi'den bile yardım alacak kadar çaresiz bir durumda

¹⁰³ Bayram Sinkaya, "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı", Ortadoğu Analiz, C:3, S:33, 2011, s. 39.

¹⁰⁴ Tayyar Arı, Geçmişten Günümüze Orta Doğu 2. Cilt, Bursa: Alfa, 2017, s. 432.

¹⁰⁵ Degang Sun and Shuai Zhang, "Marriage Without Certificate: On Syria-Iran Quasi-alliance From the Iranian Revolution to the Arab Revolution", David Publishing, C: 5, S: 9, 2017, s. 536.

¹⁰⁶ Rafke Risseuw, "The Syrian-Iranian Nexus: a Historical Overview of Strategic Cooperation", Brussels International Center, 2018, s. 4.

¹⁰⁷ Arı, a.g.e., s. 432.

¹⁰⁸ Risseuw, a.g.m., s. 5

kalmıştır.¹⁰⁹ Sonuçta uzun yıllar süren bu savaş, İran'ın belleğinde unutulmaz bir yer almış, İran'ın uluslararası alanda kendisini yalnız hissetmesine yol açmıştır. Birçok ülkenin karşısında yer almasını hafızasına kazıyan İran, kendisine stratejik derinlik oluşturmak istemiştir. Bu kapsamda Suriye, dışarıdan gelen tehditlerin dışarıda yok edilmesi kapsamında oluşturulan bu anlayış için oldukça önemli olarak kabul edilmiştir.¹¹⁰

Neoklasik realizm açısından bakıldığında zaman tarihsel süreçte yaşananlar karar alıcıların algılarını etkilemiştir. Diğer ülkeler tarafından varlığına yönelik tehdit algılayan İran karar alıcıları, bu algılarından ötürü ülkeyi bir güvenlik devletine dönüştürmüşlerdir. Bu güvenlik de Rose'un (Neoklasik Realizmin kurucusu) bakış açısıyla dış çevrenin şekillendirilmesi yoluyla sağlanmıştır. Dışarıdan gelen tehdidi dışarıda yok etmek isteyen İran, Suriye'ye kendi güvenliğinin bir parçası olarak bakmaya başlamıştır.

1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi; ideolojik olarak İsrail karşıtlığında birleşmiş olan iki devletin ilişkilerini güçlendirmesine sebebiyet vermiştir. İki ülke İsrail'in buradaki varlığından rahatsız olmuş, ona karşı mücadele etmişlerdir. İran ve Suriye'nin bu noktadaki motivasyonları birbirinden farklı olmuştur. 1976'da yaşanan iç savaş sonrasında Arap Barış Koruma Gücü kapsamında Lübnan'da bulunan Suriye, Lübnan içerisindeki hakimiyetini korumak istemiştir.¹¹¹ İran ise ideolojik anlamda İsrail ile mücadele ve devrim ihraç etme kapsamında Lübnan'a yardım etmek istemiştir.¹¹² Farklı sebeplerden de olsa yine İsrail karşıtlığında birleşen iki devlet, Lübnan'da Şii milislere destek vererek, koordine etmiş; sonrasında iki ülke için de daha sonra oldukça önemli hale gelecek olan Hizbullah'ın kurulmasına katkı sağlamışlardır.¹¹³ 1982 öncesine kadar İran'ın Lübnan'a doğrudan müdahalesine karşı olan Suriye, bu saldırı ile İsrail karşısında İran desteğine ihtiyaç duymuş, İran'dan 1000 kadar devrim muhafızının kendi kontrolünde Beka Vadisi'ne yerleşmesine izin vermiştir.¹¹⁴

1982 yılında kurulan Hizbullah, kurulduğu günden bu yana İran-Suriye ittifakına olumlu etki eden çok önemli bir faktördür. Örgüt geçmişten bu yana iki devletin de çıkarlarına hizmet etmekte, iki devlet için de vazgeçilmez bir konumda yer almaktadır ki, bu durum iki ülkenin daha fazla yakınlaşmasına sebep olmaktadır. Bu noktada İran-Suriye arasındaki ittifakın bir boyutunu oluşturan Hizbullah konusunu incelemek gerekir. İki ülkenin Hizbullah'la olan bağlarını inceledikten sonra bunun İran-Suriye ittifakına etkilerini incelemek daha yerinde olacaktır.

Esasında 1980'ler boyunca Suriye-Hizbullah ilişkileri genel olarak gergin olmuştur. Ancak Suriye, Golan Tepelerini İsrail'den geri alamamıştı ve Hizbullah Lübnan'da İsrail ile mücadele eden Şii gruplarından en etkilisiydi. Lübnan'dan İsrail'e karşı düzenlenen saldırıların büyük bir çoğunluğunun arkasında Hizbullah bulunmaktaydı. Ayrıca Hizbullah fundamentalist bir örgüttü ve bu da Suriye'nin modern bir devlet olarak saldırıların arkasında olduğu iddialarını yalanlamasını kolaylaştırıyordu. Sonuçta bu gibi sebepler, ikili arasındaki çıkar birliğini sağlamış ve 1990'lar itibarıyla tabiri caizse aşksız bir evliliğin doğmasına yol açmıştır.¹¹⁵ Bu kapsamda Suriye, kendisine İsrail ile doğrudan çatışmadan ona karşı saldırı düzenleme olanağı sağlayan Hizbullah'a bir tür proxy silah ve lojistik destek sağlayarak Lübnan'da Hizbullah'a alan açma imkânı tanımıştır.¹¹⁶ Bu

¹⁰⁹ Korkmaz, a.g.e., ss. 81-82.

¹¹⁰ Sinkaya, 2017, a.g.m., s. 51.

¹¹¹ Risseuw, a.g.m., ss. 6-7.

¹¹² Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 7.

¹¹³ Risseuw, a.g.m., s. 2.

¹¹⁴ Gürson, a.g.e.

¹¹⁵ 3 a.g.e., s. 98-99.

¹¹⁶ a.g.e., s. 109.

da iki aktörü birbirine bağımlı kılmış, aralarında karşılıklı çıkarlara dayanan bir ittifak ilişkisine yol açmıştır.

Günümüzde Hizbullah-Suriye arasındaki ilişkiler ise oldukça iyi durumdadır. İran'dan gelen yardımların ulaştırılması açısından Suriye'ye bağımlılık hissedenden Hizbullah, Arap Baharı sürecinde Suriye hükümetine önemli bir destek sağlamakta, burada var gücü ile savaşmaktadır.¹¹⁷ Buraya sonraki bölümde detaylarıyla değinilecektir. Öncelikle Hizbullah'ı kuran diğer bir aktör olan İran'ın örgüt ile olan ideolojik ve stratejik bağlarına ve Suriye'nin buradaki önemine değinmek gerekmektedir.

İdeolojik öğelerle kurulan İran, söz konusu ideolojilerini hayata geçirebilmek için stratejik bir hamle yaparak tarihsel bağlarının bulunduğu Lübnan'da Hizbullah'ı kurmuştur. Geçmişten bu yana İran, bölgede İslami bir devletin kurulmasını sağlamak ve bölgeye nüfuz etmek gibi amaçlarla Hizbullah'tan faydalanmaktadır. Yine İsrail'e karşı direnişte önemli bir unsur olması da Hizbullah'ı İran nezdinde önemli kılmaktadır. Bu yüzden Hizbullah'ın varlığının sağlanması ve İsrail'e karşı gücünü koruması İran açısından oldukça önemlidir. Tüm bunların sağlanmasının yolu da Suriye üzerinden yapılacak yardımlardan geçmektedir.¹¹⁸ Yani bir anlamda Suriye, İran'ın İsrail'e karşı uyguladığı politikada köprü görevini üstlenmektedir. İran'ın bölgedeki hedeflerini gerçekleştirebilmesi ve Hizbullah'a lojistik destek sağlaması açısından Suriye'ye ihtiyacı bulunmaktadır. Böylece İran Hizbullah'ı İsrail'e karşı bir baskı unsuru olarak kullanabilmekte ve Müslüman coğrafyada prestijini arttırabilmektedir.¹¹⁹

İran devrim sonrası Suriye ile iyi ilişkiler kurmuş, Irak-İran savaşı ile bu ilişkiler ittifak boyutuna dönüşmüş, 1982 yılında kurulan Hizbullah ise ittifaka yeni bir boyut bir getirmiştir. Tüm bunlarla birlikte 1990'lı yıllar hem İran hem Suriye açısından politik ortamın daha yumuşak olduğu bir dönem olmuştur. ABD ile yaşanan problemler, bu devletin devamlı olarak İran'ı kuşatma ve sınırlama çabası içerisinde olması ve Irak İran savaşının olumsuz etkileri 1990'lı yıllarda İran'da pragmatik unsurların öne çıkmasında sebep olmuştur. Bu çerçevede politikalarında yumuşamaya giden İran, Rafsancani ve Hatemi döneminde Körfez ülkelerine yönelik adımlar atmış ve daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Mevcut sınır sorunları, rekabet, ideolojik farklılıklar gibi faktörler sorunların tamamen aşılabilmesine engel olsa da¹²⁰ her şeye rağmen politikada ortaya çıkan yumuşama ve Suriye'nin bu süre zarfında Ortadoğu Barış Sürecinde olması aradaki ittifakın gevşemesine sebep olmuştur.

Buraya kadar ifade edilenlerden de anlaşılacağı üzere ikili ilişkilerin stratejik boyutu daha çok hayatta kalma, güvenliğini sağlama, ortak tehdit ve çıkarlar çerçevesinde şekillenmiştir. Dolayısıyla hayati tehditlerin algılandığı, ortak düşmanların var olduğu dönemlerde ikili ilişkilerde daha büyük bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Politik ortamın daha yumuşak olduğu 90'lı yıllarda ittifak ilişkisinin gevşemesi de bununla ilintilidir. Tabi politik ortamın yumuşak olması da daha çok bu dönemlerde Cumhurbaşkanı olmuş Rafsancani ve Hatemi'nin bakış açısı ve politikalarıyla ilişkilidir.

Rafsancani ve Hatemi, dış çevreye daha pragmatik unsurlarla bakan liderlerdir. İdeolojiyi arka plana koyan, batı terimlerini benimsemiş ve batıyla diyalogunu arttırmaya çalışan bu pragmatik liderler politik ortamın yumuşamasına sebep olmuşlardır. Liderlerin bakış açısı ideolojiden uzaklaştıkça Amerika ve İsrail düşmanlığı eski belirginliğini kaybetmiş; bu da ideolojik mücadelede ortak noktada bulunduğu Suriye ile ittifakını zayıflatmıştır. Yine stratejik anlamda odağın ekonomi

¹¹⁷ Korkmaz, a.g.e., s. 95.

¹¹⁸ Nail Elhan, "Hizbullah İran İlişkileri", İRAM, Şubat 2019, ss. 12-13.

¹¹⁹ Yasin Atlioğlu, "Suriye Dış Politikasındaki Güç ve Güvenlik İlişkisi", Bilge Strateji, Cilt 1, Sayı 1, 2009, s. 82.

¹²⁰ Arı, a.g.e., ss. 433-436.

ve reformlara kaydı, Batı ile daha az gerilimli ilişkilerin yaşandığı bir ortamda İran Suriye ittifak ilişkisinde bir gevşeme yaşanması son derece doğaldır. Zira politik ortamın yumuşadığı bir dönemde ortak tehdit ve kaygılar da azalışa geçmiştir. Yine de bu durum büyük değişimlerin olduğu anlamına gelmemektedir. Zira başa gelen cumhurbaşkanları reformist olsa da Velayet-i Fakih'in en üstte olduğu ve diğer bütün kurumların ideolojik olarak inşa edildiği devlet yapısı, dış politikanın tümüyle değişmesine engel olmaktadır. İran'ın politik tutumundaki yumuşama; ABD ve İsrail ile gerilimlerin sona erdiği, Suriye ile ittifak ilişkisinin söndüğü anlamına gelmemektedir.¹²¹ Sadece Cumhurbaşkanı'nın etkisi ile daha yumuşak bir politik ortama gidilmiş, bu da stratejik kaygılarla sıkılaştıran ittifak ilişkisinin gevşemesine sebep olmuştur.

Tüm bunlarla birlikte; 11 Eylül saldırıları sonrası radikalleşen Amerika'nın, saldırgan politikalar izleyerek Suriye ve İran üzerinde baskı oluşturmaya başlaması iki ülke üzerinde güvenlik kaygılarını yeniden öne çıkarmış, ittifak ilişkisinin tekrar yükselişe geçmesine sebep olmuştur.

11 Eylül saldırıları sonrasında teröre karşı savaş ilan eden ABD, Bush Doktrini çerçevesinde İran'ı terörizmi desteklemek ve kitle imha silahlarını barındırmakla suçlamış, bu devleti “şer eksen” içerisinde değerlendirmiştir. İran üzerinde bu şekilde baskı kurulması ikili ilişkilerde zaten var olan gerginliğin daha da büyümesine sebep olmuş,¹²² bu da İran'ın güvenlik kaygılarını yeniden yükselişe geçirmiştir.

Suriye cephesinde ise; El Kaide konusunda ABD ile işbirliği yoluna gitmiş olsa da ABD bunu yeterli görmemiş ve bu çabanın Hizbullah ve Hamas konusunda da sürmesini istemiştir. Zira 11 Eylül sonrasında Hizbullah ve Hamas da teröre karşı savaş kapsamı içerisinde ele alınmıştır.¹²³ Esasında özellikle Suriye üzerinden Hizbullah'ın pasifize edilmeye çalışılması akıllarda soru işareti oluşturabilir. ABD küresel güce sahip bir ülkedir ve Hizbullah ile askeri anlamda savaşma imkânı elbette mevcuttur. Peki ama neden Suriye'ye ihtiyaç duyulmaktadır? Hizbullah Lübnan'da meşru bir örgüttür ve siyasi anlamda da varlığı söz konusudur. Ayrıca Hizbullah, Güney Lübnan'da İsrail ile uzun zamandır mücadele etmekte, bu da örgütü özellikle Arap dünyasında adeta bir kahraman haline getirmektedir. Hatta örgüt, bazı siyasal ve sosyal etkinlikleriyle Batı dünyasından dahi takdir almaktadır. Dolayısıyla ABD'nin Hizbullah ile doğrudan mücadelesi büyük tepkiye yol açabilecek, hatta Irak'takinden daha büyük bir sıkıntıya düşmesine sebep olabilecektir. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü ABD, Hizbullah'ın iki büyük destekçisinden biri olan Suriye üzerinden örgütü saf dışı bırakmak istemektedir. Suriye üzerindeki baskının ağırlıklı sebebinin bu durum oluşturmaktadır.¹²⁴ Bununla birlikte hem ABD'nin bölgede aktif savaşa dahil olması, hem de Lübnan'dan askeri kuvvetlerini çekmesi ile alakalı baskısına karşı Suriye'nin İran'la daha çok yakınlaşmasına sebep olmuştur. Böylece iki ülke Amerikan ve Siyonizm karşıtlığı ve ortak tehdit algıları kapsamında stratejik anlamda ittifak ilişkilerini yeniden sıkılaştırmıştır.¹²⁵

2003 yılında gerçekleşen Irak işgali ile Suriye ve İran üzerindeki baskı artmış, bu baskı ise ikili ilişkilerde daha çok yakınlaşmaya yol açmıştır. Amerika'dan ortak bir tehdit alınması ile ilişkiler adeta yeniden canlanmıştır.¹²⁶ Bu kapsamda iki devlet 2004 tarihinde stratejik bir işbirliği anlaşması, 2006'da da karşılıklı savunma anlaşması imzalamıştır.¹²⁷

¹²¹ Korkmaz, a.g.e., s. 107.

¹²² Arı, a.g.e., s.139.

¹²³ Gürson, a.g.e. ss. 141-142.

¹²⁴ A.g.e., s. 107.

¹²⁵ Nader Ibrahim M. Bani Nasur, “Syria-Iran Relations (2000-2014)”, International Journal of Humanities and Social Science, C:4, S:12, Ocak 2014, s. 81.

¹²⁶ Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 7.

¹²⁷ Nasur, a.g.m., s. 83.

Aslında İran açısından bakıldığında işgalin faydalı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü işgal sonrası Irak'ta İran'la ilintili Şii hükümet kurulmuş, bu da İran'ın etki alanını genişletmesine, stratejik hattının Akdeniz'e kadar uzanmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan yeni hat ise Suriye'nin jeopolitik anlamda daha önemli olmasına yol açmıştır.¹²⁸ Yani İran açısından ABD'nin İran işgali bir yandan kendisine yönelik bir tehdit unsuru iken diğer yandan onun güçlenmesine sebep olmuş, bu durum da Suriye'nin iki kat daha önemli olmasına sebep olmuştur. Zira Suriye bu noktada, İran'la ortak tehdide karşı ile birleşen müttefikin de ötesinde, onun genişleyen stratejik hattı için artan öneme sahip bir konuma gelmiştir.

11 Eylül ve Irak işgali sonrası yaşanan yakınlaşma ilişkilerin daha çok stratejik ayağı olmakla birlikte 2005 sonrası Ahmedinejad'ın İran'da işbaşına gelmesi, İran dış politikasının ideolojik ayağını güçlendirmiş ve ikili ilişkiler daha büyük bir hızla yükselişe geçmiştir. Tıpkı Ayetullah Humeyni gibi politikalarında ideolojiyi önde tutan bir lider olan Ahmedinejad¹²⁹ Şubat 2007'de Beşar Esad ile görüşmesinin ardından Amerika ve İsrail'in Müslümanlara karşı giriştiği komplolarla mücadele etmek adına bir koalisyon kuracaklarını açıklamıştır.¹³⁰ Tüm bunların yanında Suriye'nin Refik Hariri suikastından sorumlu tutulmasından ötürü uluslararası baskı altında olması da iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmiş, İran bu konuda Suriye'ye destek olmuş ve ittifak giderek sıkılaşmıştır.¹³¹

2006 yılının yaz mevsiminde İsrail'in Lübnan'a karşı başlattığı 34 gün süren saldırı savaşı yine İran-Suriye-Hizbullah ilişkilerini etkileyen ve bu ilişkilerin geleceğini belirleyen önemli bir olay olmuştur. Hizbullah'ın İran ve Suriye tarafından silahlandırılmasından rahatsız olan İsrail, kendisi ile mücadeleyi misyon olarak gören örgütün elindeki füzeleri yok etmek için Lübnan'a yönelik büyük bir hava saldırısı gerçekleştirerek, üçte biri çocuk 1100 Lübnanlı'nın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. İsrail Lübnan'da sivilleri öldürüp, ülkenin altyapısını imha ederek Lübnan hükümetine Hizbullah'ın hareketlerinden sorumlu olduğu mesajını vermek ve hava saldırılarıyla örgütün sahip olduğu füzeleri yok etmek istemiştir. Bununla birlikte ABD'den siyasi ve askeri anlamda büyük bir destek gören İsrail amaçlarında muvaffak olamadığı gibi ciddi başarısızlığa uğramıştır. Zira Hizbullah'ın silahları yok edilemediği gibi İsrail, Hizbullah'ın direnişi ile Lübnan'dan çıkartılmıştır. Üstelik Hizbullah bu savaşın ardından hem içeride hem dışarıda büyük bir prestij ve popülerite elde etmiştir. Yani Lübnan hükümetine ceza keserek Hizbullah'ı sıkıştırma projesi de başarısız olmuş, Hizbullah'ın ülke içindeki nüfuzu da kuvvetlenmiştir. Müslüman dünyasında Amerikan karşıtlığının artması ise ABD'nin terörle mücadelesine zarar verirken, ABD'nin; İran, Suriye ve Hizbullah'ı şer ekseninin ayrılmaz parçası olarak görerek davranması bu üç aktörü daha da yakınlaştırmıştır.¹³²

2006 yıllarında Hamas'ın Filistin seçimlerinden başarı elde etmesi, İsrail'in Hizbullah'a karşı başarılı olamayan askeri girişimi, Irak'ta işgal sonrası İran'la ilintili bir Şii hükümetin kurulması¹³³ sonucu İran'ın bölgede etkinliği artmıştır. Bu durum Ortadoğu'da statükodan yana Batı ile iyi ilişkileri bulunan ülkelerin endişe duymasına sebep olmuştur. Bu ülkeler İran'ın Şii Hilali ile bölgede hakimiyet oluşturmamasından korkmaktadır.¹³⁴ Bu kapsamda Ürdün Kralı Abdullah'ın 2004 yılında vermiş olduğu bir demeçte İran'dan başlayan, Irak ve Suriye'yi de içine alarak Lübnan'a dek ulaşan Şii Hilal'inin Sünni Arap ülkelerini kuşattığını ifade etmiştir. Ardından Mısır

¹²⁸ Burak Çalışan, "Küresel Bilek Güreşi", İnsamer, Analiz 17, Kasım 2016, s.13

¹²⁹ 7 Sinkaya, 2012, a.g.m.

¹³⁰ Abdul Hamid Al Eed Al-Moussawi, "Iran and the Syrian Crisis", Journal of US-China Public Administration, C: 14, S: 3, Mart 2017, s. 140.

¹³¹ Sinkaya, 2012, a.g.e.

¹³² John J. Mearsheimer and Stephan M. Walt, İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası, çev. Hasan Kösebalan, İstanbul: Küre Yayınları, Birinci Basım, Şubat 2009, ss.377-390.

¹³³ Sinkaya, 2011, a.g.e., s. 42.

¹³⁴ Sinkaya, 2012, a.g.e., ss. 7-8.

Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ve Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı da benzer açıklamalarda bulunmuştur. Tüm bunlara karşın İran, mezhep merkezli bir dış politika izlediği söylemini her daim reddetmiştir. İran devrim rehberi Ayetullah Hamaney Şii hilali söyleminin doğru bir yaklaşım olmadığını, bu söylemin batı kaynaklı, İslam birliğini zedelemek amaçlı olduğunu söylemiştir. Yine İran'ın eski Cumhurbaşkanı Rafsancani de bu tarz ifadelerin Müslümanlara karşı düşmanlık duyan kesimlerden çıktığını, Müslümanlar arasında ayrım olamayacağını ifade etmiştir.¹³⁵

İran'ın 1990'lar sonrası Körfez ülkeleriyle olan yakınlaşması Irak'ta Şii hükümetin başa geçmesi ile sona ermiş, üstelik ilişkilerde önceden var olan siyasi rekabet bir de mezhebi boyut kazanmıştır.¹³⁶ Ardından yaşanan İran lehine gelişmeler bölgedeki gerilimi arttırmıştır. Arap Baharı öncesi Ortadoğu bölgesi, kendilerini İsrail'e karşı direniş cephesi olarak tanımlayan İran, Suriye ve Hizbullah ile statüko yanlısı Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan öncülüğünde kutuplaşmaya başlamıştır.¹³⁷ Bölgede statüko yanlısı güçler İran dış politikasını mezhepsel çerçevede açıklarken¹³⁸ İran, Hizbullah ve Suriye ile ilişkilerini mezhep değil, İsrail'e karşı direniş ekseninde tanımlamaktadır. Varlık felsefesi Amerikan ve Siyonizm karşıtlığı olan İran, Suriye ile olan yakın ilişkilerine de bu çerçeveden yaklaşmaktadır.

Neoklasik realizm açısından bakıldığında şüphesiz ki, dini bakış açısının getirdiği ideolojik çerçeve İran'ın dış politikasını etkilemekte, stratejisine yeni bir yön katmaktadır. İdeoloji, dini kapsamda kurulan kurumsal yapı, tarihi süreçte yaşanan olaylar, İran'ın devrim sonrası yeni bir stratejik kültür oluşturmaya yol açmış, tüm bunlar liderlerin bakış açısını, dolayısıyla da devlet dış politikasını şekillendirmiştir. Bu sebeplerle buraya kadar anlatılanların tümü Suriye Krizi'nde rejime verilen desteğin sebeplerini anlamak bakımından önemlidir. Zira önümüzdeki bölümde İran'ın Arap Baharı süreci bağlamında Suriye politikası bu bölümde anlatılan tarihi süreçle bağlantılı olarak anlatılacaktır. Buraya kadar geline noktanın da anlaşılmaktadır ki, Suriye İran için hem ideolojik hem de stratejik olarak son derece önemlidir.

2. BÖLÜM ARAP BAHARI VE SURİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

2010 sonunda başlayan Arap Baharı sürecinde Ortadoğu, kısa zamanda küresel ve bölgesel güçlerin mücadele alanına dönüşmüş, olaylara müdahil olan her güç bölgede kendi çıkarlarını aramıştır. Özellikle Arap Baharı'nın son halkası olan Suriye'de iç çatışmalar, küresel çapta “vekalet savaşlarına” dönerek kaos halini almıştır. Günümüzde dahi güncelliğini koruyan bu olaylar, içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Elbette Ortadoğu'nun göbeğinde tüm bu yaşananlar, küresel ve bölgesel güçlerle çatışma halinde bulunan ve bölgesel güç olmak isteyen İran'ı doğrudan ilgilendirmektedir. Özellikle Arap Baharı sürecine kadar 30 yılı aşkın bir süredir Suriye ile geliştirdiği ideolojik ve stratejik temelli işbirliğini göz önünde bulundurursak; İran'ın bölge olaylarının içinde olmaması olası değildir. Bölgeyle ilgilenen tüm güçler gibi İran da bölgede kendi çıkarlarını korumaya çalışmakta, ülkeler üzerindeki nüfuzunu genişletmeye çalışmaktadır. Bu noktada İran'ın Arap Baharı süreci boyunca bölge ülkelerine karşı izlediği politikayı değerlendirip, Suriye ile ilişkilerini analiz etmek gerekmektedir.

2.1. ARAP BAHARI

Muhammed Buazizi isimli Tunuslu, mühendis olan sokak satıcısı bir genç, sokakta bir polis memuru tarafından mallarına el konması ve tokatlanarak aşağılanması sonucu 2010 yılının Kasım

¹³⁵ Emin Salihi, “Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi”, Bilge Strateji, C:2, S:4, 2011 Bahar, s. 186.

¹³⁶ Hakkı Uygur, “İran ve Arap Baharı”, Seta Analiz, Mart 2012, s. 6

¹³⁷ Sinkaya, 2012, a.g.e.

¹³⁸ Atilla Sandıklı ve Ali Semin, “Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, Bilgesam, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No:52, Kasım 2012, s. 29.

ayında kendisini ateşe vermiş ve intihar etmiştir. Bu olay Tunus halkının otoriter yönetime karşı ayaklanmasına ve Tunus devlet başkanı Zeynel Bin Abidin'in 14 Ocak 2011 tarihinde devrilmesine sebep olmuştur.¹³⁹ Tüm bunlarla birlikte ayaklanmalar Tunus ile sınırlı kalmamış, domino etkisiyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yayılarak bölgeyi geri döndürülemez bir sürece sokmuştur. Bu kapsamda gösteriler ilk olarak Mısır'a sıçramış, 18 gün süren "Tahrir Direnişi" nin ardından Hüsnü Mübarek görevi bırakmak zorunda kalmıştır. Mısır'dan sonra aşiret yapısının baskın olduğu Libya'da gösteriler başlamış, ancak devrim süreci Libya'da diğerlerinden daha farklı olarak cereyan etmiştir. Ülkede uzun süreli çatışmaların ardından NATO'nun bölgeye müdahalesi söz konusu olmuştur. Olaylar üç ülkenin ardından Bahreyn'de patlak verince, rejim buraya oldukça sert müdahalede bulunmuş, hükümet Suudi Arabistan yönetiminin desteğini almıştır. Ayaklanmalar sert müdahalelerin sonucunda bastırılabilmiştir. Bahreyn'in ardından gelen Yemen gösterileri ise tıpkı Mısır ve Libya'da olduğu gibi devlet başkanını koltuğundan etmeyi başarabilmiştir. Olayların en uzun soluklu yaşandığı Suriye ise durum karmakarışık bir hal almış, içinden çıkılmaz bir noktaya gelmiştir.¹⁴⁰

Birdenbire patlayan ve hızla yayılan ayaklanmalar; bölgedeki siyasi, ekonomik eşitsizliklere ve otoriter rejimlere karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴¹ Gıda fiyatlarının giderek yükselmesi ve işsizliğin her geçen gün artması ile baş gösteren ekonomik sıkıntılar, politik özgürlük gibi demokrasi sorunlarıyla birleşince; öfke içinde olan halk ilk kıvılcımda alev almıştır.¹⁴²

2.1.1. Arap Baharı Sürecinde İran

Tunus ve Mısır'da devlet başkanlarını deviren gösteriler ilk başladığında İran bir süre sessiz kalmış, gelişmelerin başında yer alması ve resmi açıklamaların yapılması haftalar sonra gerçekleşmiştir. Olayların gidişatını başında anlayamayan İran yönetimi, ayaklanmaların muhalefeti cesaretlendirmesinden çekinmiştir.¹⁴³ Zira İranlı muhaliflerin bu ülkelerdeki muhalefeti desteklemek adına gösteriler düzenlemek istemesi, iç ayaklanmasını henüz bastırmış olan İran yönetimini endişelendirmiştir.¹⁴⁴ Tüm bunlarla birlikte olayların iç siyasetini etkilemeyeceğini anlayan İran yönetimi, bölgedeki ayaklanmaları destekleyen açıklamalarda bulunmaya başlamış, özellikle Tahrir'de toplanan muhalifleri İran'da Şah'ı deviren halka benzeterek kendi devrimini bölgeye model olarak göstermeye çalışmıştır.¹⁴⁵

Ayaklanmaları kendi devrimi ile özdeşleştiren İran, bölgedeki ayaklanmaları "değişimlerin bir parçası" "İslami Uyanış" olarak nitelendirmiş,¹⁴⁶ gösterilere Batı yanlısı diktatörlüklere karşı Müslüman halkların tepkisi yorumunu getirmiştir.¹⁴⁷ Bu çerçevede İran İslam Cumhuriyeti Devrim Rehberi Ayetullah Ali Hamaney, 4 Şubat 2011 tarihinde verdiği Cuma hutbesinde İran'ın diğer ülkeler için rol model olduğunu özellikle belirtirken, bölgede yaşanan ayaklanmaların Batı tarafından yanlış okunduğunu vurgulamıştır. Ona göre bölgede yaşananların Batı kaynakları tarafından ekonomik sebeplere dayandırılması yanlıştır. Tunus devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin Amerika hizmetkârı olması ve din karşıtı olması, Mısır yönetiminin uzun zamandır Siyonistler tarafından desteklenmesi; Hamaney tarafından ayaklanmaların ana nedeni olarak

¹³⁹ Abdul Qadir Mustaq and Muhammad Afzal, "Arap Spring: Its Causes And Consequences", JPUSHİ, C:30, S:1, Temmuz 2017, ss. 6-7.

¹⁴⁰ Korkmaz, a.g.e. s. 149.

¹⁴¹ Ezgi Uzun, "Iran's Foreign Policy in Iraq and Syria After 2011", Global Relations Forum Young Academics Program Analysis Series, S: 6, Ocak 2020, s. 7.

¹⁴² Mustaq and Afzal, a.g.m., ss. 1-6.

¹⁴³ Gülriz Şen, "İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset", Ortadoğu Etütleri, C:3, S:2, Ocak 2012, s.100.

¹⁴⁴ Hakkı Uygur, a.g.m., s. 11.

¹⁴⁵ Şen, a.g.m.

¹⁴⁶ Uygur, 2012, a.g.m., s. 11.

¹⁴⁷ Al-Moussawi, a.g.m., s. 37.

gösterilmiştir. Kaldı ki ona göre Batılı kaynakların sebep olarak gösterdiği ekonomik sıkıntılar da zaten batıya karşı bağımlılığın bir sonucudur.¹⁴⁸

Gelişen olaylar karşısında memnuniyetini gizlemeyen Ayetullah Hamaney'in anekdotlarına göre; İslami devrimler sonucunda zorba ve küstah güçlerin Ortadoğu'ya yönelik hesapları alt üst olmuştur. Zira küstah güçler; Ortadoğu'da ekonomik açıdan üreten değil tüketen, bilimsel açıdan geri kalmış, ahlaki açıdan yozlaşmış, dini inançları törenlerden ibaret olan ülkeler dizayn etmek istemekteydiler.¹⁴⁹ Hamaney'e göre bunu aşmanın yolu "İslami Uyanış" tan geçmektedir ki zaten bölgedeki ayaklanmalar da bunu yansıtmaktadır.¹⁵⁰ İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'ye göre "İslami Uyanış" Humeyni'den etkilenecek gerçekleşmiştir.¹⁵¹

Bölgesel güç olmak ve devrimini ihraç etmek isteyen İran'ın, Arap Baharı ile değişen koşullarda bu söylemi kullanması etki alanını genişletmek istemesiyle açıklanabilir. Zibakalam'a göre gelişmelerin sadece demokrasi ve özgürlük mücadelesi olarak gösterilmesi İran'a bir kazanç sağlamayacaktır. O sebeple ayaklanmalar, demokrasi taleplerinden ziyade Batı destekli yönetimlere karşı bir tepki olarak yansıtılmıştır.¹⁵² Aslında İran, söylemleriyle bir yandan ideolojisini desteklerken bir yandan da kendisine yönelen tehditleri önlemeye çalışmıştır. Olayları, ideolojik ve stratejik anlamda düşmanı olarak gördüğü Amerika ve İsrail aleyhine yorarken demokrasi taleplerini göz ardı etmesi, şaibeli bir seçim sonrası iç ayaklanmaları henüz bastırmış olmasından kaynaklanmaktaydı. Zira İran'da henüz 2009 yılında gerçekleştirilen Başbakanlık seçimlerinde Ahmedinejad'ın zaferi, Mir Hüseyin Musavi'nin destekleyenlerin tepkisine yol açmış, muhalif olan halk, "benim oyum nerede?" seçim kampanyası ile sokaklara dökülmüştü. Kısa sürede polisle çatışmalara yol açan olaylar güçlükle bastırılabilmiş, o dönemde İslam devriminin ardından gerçekleştirilen en kapsamlı protestolar olarak nitelendirilmişti.¹⁵³

Özetle; İran bölgedeki değişim dalgasını, ABD ve İsrail'in Ortadoğu üzerindeki emellerini baltalayan gelişmeler olarak değerlendirirken, durumu kendisi için fırsat olarak görmüştür. Zira Batı destekli ülkelerdeki değişim düşmanlarının zayıflamasına yol açarken İran'ın bölgede etkinliğinin artmasına sebep olabiliirdi.

Tüm bunlarla birlikte buradaki dinamikleri bölgesel rekabet açısından da okumak gerekmektedir. Zira Arap Baharı sürecinde izlenen politikalar aynı zamanda bölgesel rekabetin de içinde bulunduğu bir denklemden kaynaklanmaktadır.

Arap Baharı ayaklanmaları Ortadoğu bölgesi için bir kırılma noktası olmuştur. Tunus ve Mısır'da yaşanan gelişmeler sonucunda iktidarların değişmesi, bölgeyle ilgilenen Suudi Arabistan-İran ilişkilerini etkilemiş ve aralarındaki bölgesel rekabeti arttırmıştır. Bununla birlikte Akdoğan'ın da belirttiği üzere; gelişmelerin ikili ilişkiler açısından bir dönüm noktası olmadığını belirtmek gerekir.¹⁵⁴ Zira önceki bölümlerde detaylı olarak vurgulandığı gibi, iki ülke arasındaki rekabet devrim sürecinden bu yana devam eden bir durumdur. 1990'lı yıllarda bu rekabet gevşediyse de 2003 Irak işgali sonrası bölgede İran lehine yaşanan gelişmeler iki ülke arasındaki rekabeti arttırmış, Ortadoğu'daki kutuplaşma Arap Baharı'na kadar olan süreçte artarak devam etmişti. Bu yüzden Arap Baharı; rekabetin başladığı değil, derinleşerek çok boyutlu hale geldiği bir dönem

¹⁴⁸ Ali Khamenei, "Leader Leads Tehran Fridays Prayers", The Supreme Leader's Official Website, 2011, <https://english.khamenei.ir/news/1407/Leader-Leads-Tehran-Friday-Prayers>, (12.10.2020).

¹⁴⁹ a.g.m.

¹⁵⁰ Uzun, a.g.m., s. 9.

¹⁵¹ Uygur, a.g.e., s. 12.

¹⁵² Şen, a.g.e., s. 102.

¹⁵³ Ian Black & Saeed Kamali Dehghan, "Iran Uprising Turns Bloody", The Guardian, 16 Temmuz 2009, <https://www.theguardian.com/world/2009/jun/15/iran-elections-protests-mousavi-attacks>, (20.04.2021).

¹⁵⁴ İsmail Akdoğan, "Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi", Ortadoğu Yıllığı, 2012, s. 473.

olarak değerlendirilebilir. Bu noktada olayları bölgesel rekabet açısından da değerlendirmek gerekir. Zira İran liderlerinin algıları ve dolayısıyla bölgeye yönelik izledikleri dış politikalar bölgesel rekabetten de etkilenmektedir.

Yaşanan gelişmelerle beraber kartların yeniden karıldığı ortamda eskiden beri rakip olan İran ve Suudi Arabistan, karşı konumlarda bulunarak bölgesel çıkarlarını sağlamaya çalışmıştır.¹⁵⁵ Menfaatlerini maximize ederek rakiplerine karşı üstünlük kurmak isteyen İran, Suudi Arabistan'a yakın ve ABD destekli iktidara karşı muhalefeti desteklemiştir. Bu anlamda özellikle Mısır'da Müslüman Kardeşlerin başa geçmesini kendi ideolojisiyle özdeşleştirerek durumu fırsata çevirmek istemiştir. Mübarek rejimi ile arası kötü olan İran, Müslüman Kardeşler'in başa geçmesi ile Mısır'la arasındaki ilişkileri yeniden tesis etmeye çalışmış, Mısır'da yeni askeri hükümet de devrim sonrası ilk kez İran gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçmesine izin vermiştir. Yine otuz yılı aşkın bir süreden sonra İran ile ilk kez diplomatik ilişkiler kuran Mısır, Tahran'a büyükelçi tayin etmiştir. Tüm bunlar Mübarek dönemi Mısır'ı ile ortak dış politika çizgisi izleyen Suudi Arabistan açısından olumsuz olarak görülmüştür. Suudi Arabistan'a göre Mısır'da yönetimin değişmesi bölgede büyük bir kayıp anlamına gelmiştir.¹⁵⁶ Ancak yine de Tunus ve Mısır İran'ın devrim çizgisine uzak olduklarını belli etmiş, Mısır; İran'a belli bir mesafede durmuşlardır. Bölgedeki devrimler karşısında umduğunu bulamayan İran ise bu ülkelerde izleyebileceği politikaların sınırlı olduğunu anlamış ve hayal kırıklığına uğramıştır.¹⁵⁷ Sünni ülkelerde yeteri kadar etkin olamayan İran, Şii toplumun çoğunlukta olduğu Bahreyn'deki gösterilere odaklanmıştır.

Bahreyn üzerinde hak iddia eden İran, tıpkı Tunus ve Mısır'da olduğu gibi buradaki ayaklanmaları desteklemiş ve azınlık yönetiminin sona ermesi gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte Bahreyn hükümeti gösterileri sert bir şekilde bastırarak Suudi Arabistan ile işbirliği yapmıştır. Kendi ülkesindeki Şiilerin ayaklanmasından çekinen Suudi Arabistan da Bahreyn'deki ayaklanmalara bizzat el koymuş ve olaylara doğrudan müdahil olmuştur. Diğer ülkelere doğrudan karışmayan Suudi Arabistan yönetimi Bahreyn'de askeri varlık ortaya koyarak konuya ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Tüm bunlar İran-Suudi Arabistan gerilimini arttırmış, İran; Suudi Arabistan yönetimine büyük tepki göstererek kendilerinin de askeri müdahalede bulunabileceğini ifade etmiştir.¹⁵⁸

Gösteriler Libya'ya sıçradığında olayların akışı farklı seyretmiş, uzun süren çatışmalar sonrasında NATO'nun bölgeye müdahalesi söz konusu olmuştur. Bununla birlikte İran NATO'nun müdahalesine tepki göstermiş, bunu emperyalistlerin hedeflerini gerçekleştirme eylemi olarak değerlendirmiştir. Yine İran Kaddafi'nin devrilmesi karşısında sessizliğini korumuştur.¹⁵⁹

Suriye krizine kadar olan olayları toparlamak gerekirse; İran bölgede ABD destekli, Suudi Arabistan'la paralel çizgide ilerleyen rejimlere karşı muhalefeti savunmuş, buradaki devrimleri kendi devrimi ile özdeşleştirerek bölgesel gelişmelere yön vermek istemiştir. Olayların Suriye'ye sıçramasına kadar olan süreçte ayaklanmaların Amerika destekli rejimlere olan öfkeden kaynaklandığını savunan İran, demokratik ve ekonomik talepleri göz ardı etmiştir. İran yöneticileri bölgede yaşananların kendi devriminin devamı olduğunu savunarak devrimini ihraç ettiğini belirten ifadeler kullanmışlardır.

Olaylar Suriye'ye sıçradığında ise diğer ülkelerde uyguladığı politikaların tam aksi şekliyle davranan İran; Suriye'deki olayların Batı komplosundan kaynaklandığını ileri sürmüş, buradaki

¹⁵⁵ a.g.m.

¹⁵⁶ a.g.m., s. 474.

¹⁵⁷ Uygur, a.g.m., s. 12.

¹⁵⁸ a.g.m.

¹⁵⁹ Korkmaz, a.g.e., s. 151.

muhalliflerin aslında emperyalistlerin ajanı olduğu söyleminde bulunmuştur.¹⁶⁰ Daha önceki devrimleri “Batı destekli rejimlere karşı ayaklanma” olarak değerlendiren İran, Suriye’de “Batı destekli ayaklanmalar” tespitinde bulunmuş ve Suriye rejiminin yanında konumlanmıştır. Bununla birlikte İran günümüzde dahi Esad rejiminin en sıkı destekçisidir. Hatta rejimi tüm imkanlarıyla desteklemenin ötesinde, buradaki çatışmalara bizzat aktif olarak katılmaktadır. İran’ın Baas rejimiyle arasındaki ilişki onlarca yıla dayansa da verilen destek, bölgede bir müttefike verilebilecek olan desteğin oldukça ötesindedir. İran’ın Suriye’de izlediği politikanın sebepleri küresel ve bölgesel boyutta, ilişkilerin tarihi süreciyle bağlantılı olarak analiz edilmelidir.

2.2. ARAP BAHARI SÜRECİNDE SURİYE KRİZİ

2010 yılının son aylarında Tunus’ta başlayan ve bölgeye hızla yayılan Arap Baharı süreci, Mart 2011’de Suriye’ye sıçramıştır. Gösteriler ilk olarak Şam’da başlamış, Dera’dakilerle birlikte hız kazanmıştır. Suriye yönetiminin güç kullanarak ayaklanmaları bastırması ise olayların tüm ülkeye yayılmasına sebep olmuştur.¹⁶¹ Gösteriler sonuç getirmeyince halk kitleleri, ordudan istifa eden muhalif askerler ile birleşerek silahlanmaya gitmişler ve Özgür Suriye Ordusu’nu kurmuşlardır. Bu durum rejim ve muhalifler arasında kanlı bir savaşa dönüşmüş, Suriye; uzun yıllar içinden çıkılmayacak bir kaosa doğru sürüklenmiştir.¹⁶²

Suriye’de iç savaş, kısa sürede küresel ve bölgesel güçlerin “vekalet savaşlarına” dönüşmüştür. Bölgede çıkarı olan her ülke farklı gruplara destek vererek menfaatlerini sağlama yoluna gitmiş, bu da ülkedeki iç savaşı daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Suriye krizine müdahil olan dış güçleri 3 sınıfa ayırarak incelemek mümkündür. Bunlardan ilki; ABD, Türkiye, Suudi Arabistan, Sünni Körfez ülkelerinden oluşan ve muhalefete destek veren gruptur. İkincisi; başta İran ve Suriye olmak üzere, Esad rejimini destekleyenler, üçüncüsü de Ürdün ve Lübnan gibi kesin bir yol izlemeyenlerdir. Bunlardan rejime ve muhalefete destek verenlerin kendilerine göre farklı çıkar ve stratejileri bulunmaktadır.¹⁶³ Bu noktada her ülkenin bölgedeki çıkar ve stratejilerini tek tek değerlendirmek gerekmektedir.

Suriye’de muhalif grupları destekleyen ABD’nin Baas rejimini devirmek istemesi yeni bir durum değildir. Önceleri diplomasi yoluyla değişimi hedefleyen ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell istekler paketiyle; Suriye’nin İran’la ilişkilerini kesmesini istemiş, Filistinli grupların ülkeden kovulmasını talep etmiş, lakin bu istekleri kabul ettirememiştir.¹⁶⁴ Diplomatik ilişkilerden istediği gibi bir sonuç alamayacağını anlayan ABD, 2006’dan itibaren Müslüman Kardeşler’e odaklanmış, bu grupla bir yakınlaşma içerisinde olmuştur. Zira burada siyasi değişimi öngörmüş, bölgedeki düşmanlarını bertaraf etmek istemiştir. ABD’nin bu politikayla, bölgedeki çıkarlarını tehdit eden İran-Suriye-Irak-Lübnan eksenli ittifakı hedeflediğini ifade edebiliriz. Zira Suriye’de ABD lehine bir değişim ile sadece bu ülke İran ekseninden koparılmayacak, Lübnan ve Irak’ın da İran bağlantısı kesilecektir. Bu strateji ABD için İran’ı çevrelemek adına izlenebilecek önemli bir adım olarak görülmektedir. Yönetimin doğrudan değişmesi ABD için daha kestirme yol olarak görülmektedir. Bu, 2011 sonrası ABD’nin Suriye politikasını ve muhalif güçlere destek vermesini anlaşılır kılmaktadır.

¹⁶⁰ Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 53.

¹⁶¹ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Irak, İran, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı, a.g.e., s. 489.

¹⁶² Korkmaz, a.g.e. s. 157.

¹⁶³ Saman Zulfar, “Competing Interests of Major Powers in the Middle East: The Case Study of Syria and Its Implications for Regional Stability”, Perceptions, Güz 2018, C:13, S:1, s. 34.

¹⁶⁴ Ömer Göksel İşyar, Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler, Bursa: Dora, 1. Baskı, 2017, ss. 479-480.

Muhafif grupları destekleyen Türkiye de İran'ın bölgede önce yönlendirilmesi sonra dengelenmesi kapsamında hareket etmiş¹⁶⁵ ve İran'ın Ortadoğu'daki etkinliğinin kırılmasını hedeflemiştir. Bu dönemde ilk başta Esad ile yakınlaşan Türkiye, Suriyeli muhalifler tarafından gerçekleştirilen gösteriler sonrasında rejimden beklenen reformları göremeyince¹⁶⁶ “Esad gitmeli” stratejisiyle hareket etmiş, bölgesel gelişmelere yön verme gayesiyle muhalifleri desteklemeye başlamıştır. İran'ın dengelenmesi konusunda ABD ile ortak fayda gören Türkiye, söz konusu hedefe yönelik belirlediği stratejik yollar bakımından onunla ayrılmıştır. Türkiye, Suriye’de ABD ve NATO ile birlikte hareket etmek isterken ABD, hiçbir maliyet üstlenmeden Türkiye gibi müttefiklerinin aracılığıyla bir değişimi hedeflemiştir. Yine Türkiye, Suriye’de toprak bütünlüğünden yana tavır alırken, ABD burada bölünmüşlüğü talep etmekte ve kurulacak Kürt bölgesine sıcak bakmaktadır. Zira burada kurulacak Kürt devleti Türkiye’nin güvenliğini zedeleyecekken, ABD’nin uzun zamandır hedeflediği Ortadoğu haritasına bir zemin hazırlayacaktır.

Suudi Arabistan da İran'ın Suriye’deki etkinliğini kırılması hususunda ABD ile ortak paydada buluşan ve halk hareketlerine destekte bulunanlar arasında yer almıştır.¹⁶⁷ Zira bilindiği üzere; bölgesel güç olmak isteyen Suudi Arabistan, en büyük rakibi olan İran'ın Ortadoğu’da nüfuzunu genişletmesinden rahatsız olmaktadır. Suudi Arabistan bölgedeki İran temelli yakınlaşmaları Şii ekseni çerçevesinden okumakta ve bundan zarar görebileceğini düşünmektedir. Tüm bunlar Suudi Arabistan açısından Suriye’de siyasi değişim yoluyla İran'ın bölgede sınırlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Yani Suudi Arabistan için Suriye’deki değişimin motivasyonu bölgesel güç olma mücadelesi ile ilgilidir.

Suriye’de statüko yerine değişim talep eden güçlerden biri İsrail’dir. İsrail bölgede etnik, dini temelli bölünmüş bir Suriye talep etmektedir. İsrail’in bu politikası kendi güvenliğinin tesis edilmesi ile alakalıdır.¹⁶⁸ Zira Suriye, İran ile Hizbullah arasında bağlantı kurmaktadır. İran ve onun bağlantısı olan Hizbullah da İsrail’in varlığına yönelik tehlike oluşturmaktadır. Bu sebeple İran'ın Hizbullah ile bağlantısını keserek onu sınırlandırmak, bölgede en çok İsrail’in işine yarayacaktır.

Kısacası Suriye’de muhalefeti destekleyen güçlerin kendilerine göre farklı çıkarları ve stratejileri bulunmaktadır. Ancak ortada buluştukları bir nokta vardır ki, o da İran'ın sınırlandırılması gerektiği hususudur. İran'ı sınırlandırmak, tüm ülkelerin Suriye’deki tek hedefi olmamakla birlikte hepsinin ortak hedefidir.

Suriye’de muhalefeti destekleyen gruplar gibi Esad rejimini destekleyen güçlerin de kendilerine göre strateji ve çıkarları bulunmaktadır. Mesela bu gruptan Rusya için Suriye’nin müttefikliği, onun Akdeniz’e ulaşması açısından oldukça önemlidir. Hatta Rusya’nın Suriye’ye sağladığı teknik ve askeri yardımın en önemli sebeplerinden biri, ona Doğu Akdeniz’de bulunma imkanı sağlayan Tartus’taki stratejik üssüne erişimidir. Bu üs Rusya’ya Doğu Akdeniz’de bulunma imkanı sağlamaktadır.¹⁶⁹ Dolayısıyla Rusya’nın Suriye’yi kaybetmesi aynı zamanda onun yüzyıllardır en büyük emeli olan sıcak denizlere inme hedefinden mahrum olması anlamına gelmektedir. Ayrıca Rusya’nın bölgede ekonomik temelli çıkarları bulunmaktadır. Bu çıkarların korunması için de rejimin korunması gerekmektedir.

¹⁶⁵ a.g.e, s. 477.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 482.

¹⁶⁷ Zulfqar, a.g.m., s. 135.

¹⁶⁸ İşyar, a.g.e., ss. 477-478.

¹⁶⁹ Zulfqar, a.g.m., s. 135.

2.2.1. İran'ın Suriye Politikasını Belirleyen Dinamikler

Esad rejiminin en büyük destekçilerinden olan İran'ın Arap Baharı sonrası Suriye politikasını belirleyen dinamikleri; ideolojik, stratejik, ekonomik sebepler ve bölgesel güç olma isteği olmak üzere 4 gruba ayırarak inceleyebiliriz. Bu sebepleri ayrı ayrı başlıklarla tasnif ederek İran karar alıcılarının algılarını belirleyen etmenleri ortaya koymak, uygulanan politikanın daha net anlaşılabilir olmasını sağlayacaktır.

2.2.1.1. İdeolojik Sebepler

Önceki bölümlerde detaylı olarak ifade edildiği üzere; İran dış politikasını belirleyen en önemli etmenlerden biri Ayetullah Humeyni'nin ideolojisi olmuştur. Humeyni'nin ideolojik fikirleri İran dış politikasının öylesine temeline oturmuştur ki, zaten Suriye ile olan ilişkilerinin başlangıcı da bu ideolojiye dayanmaktadır. Dolayısıyla İran'ın Arap Baharı sonrası Suriye politikasını ideolojiden bağımsız olarak ele almak mümkün gözükmemektedir.

Bu şekilde bakıldığında İran'ın, Arap Baharı sürecinde Suriye rejimini desteklemesinin ideolojik sebebi olarak İsrail ve Batı karşıtlığını ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira iki ülke arasındaki ideolojik ilişkilerin temel motivasyonu budur. Anayasası'nın 154. maddesinde “mazlum halkların yanında olma stratejisi” yer alsa da İran; Siyonizm karşıtı müttefiki olan Esad yönetiminin karşısında yer almak istememiş, İsrail yararına olacak her şeyin ideolojisine zarar vereceğini düşünmüştür.¹⁷⁰ Bu kapsamda İran Devrim Rehberi Ayetullah Hamaney, desteklenecek halk hareketlerinin Amerikan ve Siyonizm karşıtı karakter ve İslamcı nitelik taşıması gerektiğini savunmuştur. Halbuki ona göre Suriye'de gerçekleşen halk hareketi Siyonizmin aleyhine değil lehinedir.¹⁷¹ Hamaney'in yanı sıra birçok İranlı yetkili bu konuda benzer açıklamalarda bulunmuş; Suriye'nin İsrail ile olan mücadelede ön cephede yer aldığını, İsrail karşısında Filistin'e destek çıktığını, bu sebeple de diğer Arap ülkelerinden başka olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁷² Bu yetkililerden Muhammed Ali Mizrai, Suriye'nin içinde bulunduğu direniş ekseninin sadece ekonomik ve siyasi kalkınma ile alakalı olmadığını, aynı zamanda İsrail ve onun yerleşim planlarına destek olan işgalci Arap ülkelerinin bu planlarını hayata geçirmesini engellemek için var olduğunu vurgulamıştır.¹⁷³ Bu tarz söylemlerle İranlı karar alıcılar Suriye'yi diğer Arap ülkelerinden ayırarak, neden burada diğerlerinden farklı bir şekilde rejimi desteklediklerini ideolojik açıdan çelişkiye düşmeden açıklamak istemişlerdir. İranlı karar alıcıların söylemleri genel olarak “direniş eksen” yönünde olmuş, politikalarını İsrail ve ABD karşıtlığı ile dile getirmişlerdir.

Tüm bunlarla birlikte yaşanan olaylar İran nezdinde zaten Batı komplosunun bir ürünüdür. İran'a göre Türkler, Araplar özellikle de İsrail lehine olan Körfez ülkeleri Suriye krizinin daha kötü bir hal almasına sebep olmaktadır.¹⁷⁴ Ülkelerdeki yaklaşımının aksine Suriye'deki olaylara zalim diktatörlük ve mazlum halk gözüyle bakmamaktadır. Suriye krizi İran'da, Batı'nın “Direniş Eksenine” zarar verme girişimi olarak değerlendirilmektedir.¹⁷⁵

Esasında İran, gerçekten reform taleplerinde bulunan bir halk hareketinin varlığını tamamen inkâr etmemektedir. İran, Suriye'deki muhalefeti üçe ayırmaktadır. Bunlardan ilki, biran önce reform ve demokrasi isteyen kesimdir. İkincisi, Suudi Arabistan tarafından finanse edilmekte olan ve

¹⁷⁰ 8 Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 9.

¹⁷¹ a.g.m., p. 10.

¹⁷² Uygur, a.g.m., s. 20.

¹⁷³ Muhammed Ebu Sade, “İsrail'in Bakış Açısından İran'ın Suriye'deki Varlığının Geleceği”, İran'ın Suriye'deki Varlığı: Bugünü ve Sonrası, Ekim 2017, İRAM, s. 15.

¹⁷⁴ Mohammad Reza Djalili and Thierry Kellner, “Iran's Syria Policy in The Wake of the Arab Springs”, Turkish Review 4, S: 4, 2014, s. 397.

¹⁷⁵ Sinkaya, 2011, a.g.m., s. 45.

demokratik taleplerde bulunan halkın arasına sızmış Selefi teröristlerdir. Üçüncüsü ise dış destekli rejim karşıtı olan kesimdir. 2011’de yayınlanan bir Wikileaks belgesi ABD’nin rejim karşıtı muhalif kesime destek verdiğini ortaya çıkarmıştır. Yani Suriye’de rejimin değişmesini isteyen birileri ülkede özellikle provokasyona sebep olmaktadır.¹⁷⁶ Burada Hamaney, ilk grubun reform taleplerini desteklediklerini ileri sürerken, ABD tarafından başlatılan bir plana karşı çıktıklarını ve Suriye’de yabancı müdahalesine izin vermeyeceklerini dile getirmiştir.¹⁷⁷ Dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti de Hamaney ile paralel olarak dış güçlerin bu ülkenin kaderini belirleyemeyeceğini savunmuş; Esad’ın iktidarda kalmasının kırmızı çizgileri olduğunu, çünkü halk tarafından seçimle başa geldiğini ifade etmiştir.¹⁷⁸

İran, her ne kadar Suriye ile olan ilişkisini İsrail’e karşı direniş eksenine ayıkla da ikili ilişkilerin mezhep üzerinden yürüdüğünü düşünen ülkeler ve çalışmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda İran’ın bölgede Şii Hilal’i kurduğu düşünceleri ilk kez Ürdün Haşimi Kralı tarafından ifade edilmiş, Sünni Körfez ülkeleri tarafından tasdik edilmiş ve birçok analist tarafından dile getirilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki İran’daki Caferilik ile Suriye yönetimindeki Nusayrilik birbirinden oldukça farklı mezheplerdir. Hatta 1970’lerden öncesine kadar Alevilik, Şia İran din adamları tarafından sapkın bir inanış olarak değerlendirmekteydi.¹⁷⁹ Halbuki İran’ın bezen ana akım Şiiileriyle olan ilişkileri bile siyasi platforma yansımamaktadır. Mesela İran’ın, Şiiilerin ağırlıkta olduğu Azerbaycan’a karşı Ermenistan’ı gözetken bir politika izlemesi bile aslında dış politikasında Şiiliği önelediği iddialarını zayıflatmaktadır.¹⁸⁰ İran zaman zaman Şiiilerin koruyuculuğu vazifesini üstlenmeye çalışsa dahi bunun devrim sonrası karşılığı Humeyni yorumu dahilinde Velayet-i Fakih doktrinini içselleştiren Şiiilerdir.¹⁸¹ Suriye ise laik bir ülkedir ve dış politikasında dini kimliği ile hareket etmemektedir.¹⁸²

Tüm bunlarla birlikte İran’ın bir taraftan da Suriye’yi demografik olarak dönüştürmeye çalışması, onun mezhep temelli politika izlediği düşüncesini uyandırabilir. Bakıldığında çoğunluğu Sünni olan Suriye’de on binlerce Irak, Lübnan ve İranlı Şii’ye vatandaşlık verilmesine karşın, kendi Sünni vatandaşlarının vatandaşlıklarına son verilmektedir. Ancak bunu ikili ilişkilerde ideolojik olarak görmekten çok İran’ın bölgede nüfuz kurma girişimi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.¹⁸³ Yine İran, Şii milislerin bir çoğunu Suriye’de bulunan ve Şiiiler için özel bir önem atfeden Zeynebiye türbesini korumak adına toplamış olsa da milisler sahada çok daha geniş hareket alanına sahip olmuş, türbenin bulunduğu konumun çok ötesinde muhaliflerle çatışmaya girmişlerdir. Bu da yine ilişkilerin salt mezhepsel temelde yürüdüğü iddialarını zayıflatmaktadır.¹⁸⁴

2.2.1.2. Stratejik Sebepler

İdeoloji, İran’ın Arap Baharı dönemi Suriye politikasında etkili olmuştur. Bununla birlikte İran’ın Suriye’de tüm gücünü kullanarak savaşması ve büyük maliyetler üstlenmesi salt ideolojiyle

¹⁷⁶ a.g.m.

¹⁷⁷ Aftabnews, 10.04.2012, <https://aftabnews.ir/fa/news/150445/>, (02.10.2020)

¹⁷⁸ Sam Wilkin, “Advisor to Iran’s top Leader Calls Fate of Syria’s Assad a ‘Red Line’”, edit: Simon Cameron, 6.12.2015, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iranidUSKBN0TP04320151206>, (05.10.2020)

¹⁷⁹ Kamal Alam, “The View From Damascus Tabrizi”, Understanding Iran’s Role in the Syrian Conflict, Ed: Aniseh Bassiri Tabrizi & Raffaello Pantucci, Ağustos Rusi, 2016, s. 12.

¹⁸⁰ Korkmaz, a.g.e., s. 65.

¹⁸¹ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 152.

¹⁸² Sinkaya, 2011, a.g.m., s.12.

¹⁸³ Maan Talla, “İran’ın Suriye’deki Askeri Politikası”, İran’ın Suriye’deki Varlığı: Bugünü ve Sonrası, Ed: M. Abdolmajid, İram, Ekim 2017, s. 9.

¹⁸⁴ Sinkaya, 2015, a.g.m., ss. 152-153.

açıklanabilecek bir durum değildir. İran'ın Suriye'de savaşa girmesini sağlayan esas etmen onun stratejik kaygılarıdır.

İran'ın bu kaygılarını uzakta aramamak gerekir. Suriye Krizi, 2003 sonrası rekabetin giderek derinleştiği, düşmanlıkların keskinleştiği ortamda çıkmıştır. Hasımlarının Suriye'de isyancılara yönelik destekte bulunması, İranlı yöneticilerde olayların “direniş cephesinin” yıkılması olarak algılanmasına yol açmaktadır.¹⁸⁵ Bu terim her ne kadar ideolojik anlamda kullanılsa da İran'ın stratejik çıkarlarından bağımsız değildir.¹⁸⁶

İran yöneticileri, kriz sırasında rejime karşı oluşan bloklaşmadaki esas hedefin kendisi olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple Suriye'ye verilen desteğin yalnızca müttefik rejime verilen destek olarak değerlendirilmesi yanlış olur. İran, Suriye krizini doğrudan kendi güvenliğiyle ilişkilendirmektedir.¹⁸⁷ Hatta yapılan bir açıklamada Suriye, İran'ın 35. İli olarak tarif edilmiş, Huzistan ve Suriye arasında kalınsa dahi tercih edilecek olanın Suriye olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁸ Bu düşünceye göre Suriye korunduğu takdirde Huzistan¹⁸⁹ geri alınabilecektir. Ancak Suriye'nin kaybedilmesi Tahran'ın kaybedilmesi anlamına gelebilecektir.¹⁹⁰ Rakiplerinin Suriye krizinde muhalefete destek vermelerinin arkasındaki motivasyonun İran'ın etkisini kırmak ve onu sınırlandırmak olduğu düşünülürse, İran'ın bu düşüncelerinin aslında çok da yersiz olmadığı anlaşılabacaktır.

Tüm bunlarla birlikte İran'ın Suriye'yi kendi güvenliğiyle özdeşleştirmesinin sebebini sadece rakiplerinin iç savaş pozisyonuna bağlı olarak açıklamak da dar bir yaklaşım olacaktır. Böyle algılanmasının esas nedeni önceki bölümlerde tarihsel süreç içerisinde açıklanmış olan devrim sonrası oluşturulmuş güvenlikleştirme ile ilgilidir. Detaylı olarak açıklandığı üzere İslam devriminden bu yana İran, ideolojik duruşu ve politikalarıyla kendisine karşı büyük bir cephe yaratmış, karşısındaki bu cephenin kendisini sınırlandırma girişimlerinden ötürü de güvenlik kaygılarının getirdiği reflekslerle hareket eden bir devlete dönüşmüştür. Bu sebeplerle İran, dışardan gelen tehditleri dışarıda yok etmek amaçlı, bölgede kendisine alan açarak nüfuz alanını Huzistan, İran'ın 31 eyaletinden birisidir ve ülkenin güneybatısında yer alır. Irak'a sınırı ve Basra Körfezi'ne kıyısı bulunan bu vilayet, konum olarak askeri öneme sahiptir. Ayrıca İran'ın en mühim petrol üretim noktalarından biri olan Abadan, bu eyalet içerisinde yer almaktadır. Ammar Strateji Başkanı Mahdi Tayep, Suriye'yi Huzistan gibi önemli bir eyalet ile kıyaslayarak Suriye'nin İran için stratejik önemini vurgulamıştır. Açıklamaya göre İran'ın stratejik derinliğinin bir parçası olan Suriye, İran'ın güvenliğini sağlamak adına önemlidir ve İran, Suriye'yi koruyabildiği müddetçe kendi ülkesini bir şekilde koruma altına alabilecektir. Bu anlamda kilit noktada olması sebebiyle Suriye'nin kaybedilmesi İran'ın dış politik ve stratejik amaçlarına darbe vuracaktır. Suriye'de hasımlarının istediği gibi bir dönüşümün olması İran için büyük bir yenilgiyi temsil etmektedir.¹⁹¹

¹⁸⁵ Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 8.

¹⁸⁶ Sinkaya, 2015, a.g.m. s.149.

¹⁸⁷ Sinkaya, 2012, a.g.e., s.10.

¹⁸⁸ Mahdi Taeb, “Evleviyete Suriye baraye İrans bîsh az Huzistan est”, Radiofarda, 14 Nisan 2013, <https://www.radiofarda.com/a/f11-mahdi-taeb-says-Syria-is-more-important-than-oilrichkhrouzestan/24902500.html>. (15.04.2021)

¹⁸⁹ Huzistan, İran'ın 31 eyaletinden birisidir ve ülkenin güneybatısında yer alır. Irak'a sınırı ve Basra Körfezi'ne kıyısı bulunan bu vilayet, konum olarak askeri öneme sahiptir. Ayrıca İran'ın en mühim petrol üretim noktalarından biri olan Abadan, bu eyalet içerisinde yer almaktadır. Ammar Strateji Başkanı Mahdi Tayep, Suriye'yi Huzistan gibi önemli bir eyalet ile kıyaslayarak Suriye'nin İran için stratejik önemini vurgulamıştır. Açıklamaya göre İran'ın stratejik derinliğinin bir parçası olan Suriye, İran'ın güvenliğini sağlamak adına önemlidir ve İran, Suriye'yi koruyabildiği müddetçe kendi ülkesini bir şekilde koruma altına alabilecektir.

¹⁹⁰ Taeb, a.g.m.

¹⁹¹ Bani Nasur, a.g.m, s. 84.

Bu bakımdan Hizbullah ve Suriye; devrimden sonra rakip veya düşman devletlerle çevrili olduğunu düşünen İran'ın stratejik derinliğidir. İran, uyguladığı “düşmanı sınırları dışında bertaraf etme” stratejisinden vazgeçerse düşmanları ile sınırları dahilinde karşılaşmak durumunda kalacaktır. Bu durumda Suriye, hem İran'ın stratejik derinliğinin bir parçası olmakta hem de diğer parçası Hizbullah ile İran arasındaki köprü görevini üstlenmektedir.¹⁹² İran Suriye'yi kaybettiği takdirde Hizbullah'ı da kaybetmiş olacaktır ki, bu da İran'ın güvenlik politikasının çökmesi anlamına gelmektedir. "Böyle bir ortamda krizi giderek sıfır toplamı bir oyun olarak gören İranlı karar alıcıların algılarına göre, Esad'ın gitmesi bölgede rakiplerinin lehine bir rejimin doğmasına sebep olabilir.¹⁹³ Böyle bir durum İran'ın çevrenin anlamına gelmektedir.

2.2.1.3. Bölgesel Güç olma Politikası

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında öne çıkan unsurlardan bir tanesi onun bölgesel güç olma politikasında yatmaktadır. Tarihinde büyük imparatorlukların merkezi olan İran; nispeten gelişmiş ekonomik kapasitesi, büyük nüfusu ve Basra Körfezindeki özel coğrafi konumuyla kendisini bölgesel bir güç olarak görmektedir. İranlı seçkinlerin algılarına göre; emperyalizmin zincirlerini kırmış olan İran, bu konudaki öncül konumu ve kendine has dinî demokrasisiyle bölgeye liderlik etmelidir.¹⁹⁴ Yapılan bir çalışma; İranlı yetkililerin %86'sının ülkenin bu rolüne atıf yaptığını ortaya koymuştur ki, bu oldukça büyük bir orandır.¹⁹⁵

Aslında İran'ın bölgesel güç olma mücadelesi ve bu anlamda yayılcı bir çizgi izlemesi yeni değildir. Levant bölgesinin gücünün ele geçirilmesi, Basra Körfezi'ne hakim olunması, Suudi Arabistan'la rekabet gibi unsurlar, devrim öncesi İran'ın politikalarıyla paralellik göstermektedir. Hatta bu sebeple Suudi Arabistan, İran'ın yayılcı politikalarını Pers yayılcılığı olarak görmektedir.¹⁹⁶ Ancak devrimle birlikte gelen ideoloji, bölgesel güç olma karakteristiğini etkilemiştir ve bu sebeple de devrim sonrası bölgesel güç olma mücadelesi içerisinde farklılıklar bulunmaktadır. Mesela bölgede ABD ve İsrail'le mücadele,¹⁹⁷ Müslüman halkların savunucusu olarak rejim ihracı politikası izlemek¹⁹⁸ gibi bölgesel politikalar devrim sonrasında ortaya çıkmıştır. Devrim sonrası bölgesel güç mücadelesinde olmaya devam eden İran, yeni kodları doğrultusunda kendisine bağlı gruplar oluşturmakta ve bu grupları destekleyip geliştirmeye çalışmaktadır. Kendisini Şiiilerin ve Şii mekanlarının koruyucusu olarak tanımlayan İran,¹⁹⁹ oluşturduğu Şii milis gruplar sayesinde bölgede etkin olmakta ve kendisine yeni alanlar açmaktadır. Peki ama İran'ın Suriye'de bulunmasının, bölgesel güç mücadelesindeki yeri ve önemi nedir?

Öncelikle etki alanını dış ülkelere taşımak isteyen İran için Levant bölgesi bilhassa önemlidir.^{200/201} Daha önceden de ifade edildiği üzere İran'ın bölgeye olan ilgisi eskiye dayanmaktadır ve Suriye bu

¹⁹² Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 150.

¹⁹³ Goodarzi, 2013, a.g.e. s. 51.

¹⁹⁴ Sinkaya, 2017, a.g.m., s. 51.

¹⁹⁵ Fatıma Al-Smadi, “Yaptırımlara Rağmen İran'ın Bölgesel Varlığını Koruma Sebepleri”, Alsharq Forum, 7 Aralık 2018, ss. 2-3.

¹⁹⁶ Walter Posch, “İran'ın Bölgesel Güvenlik Politikaları: Irak ve Suriye Örnekleri”, Alsharq Forum, 21 Mayıs 2017, s. 1.

¹⁹⁷ a.g.m.

¹⁹⁸ Bekir Ünal, “İran'ın Suriye Krizindeki Tutumu”, Bilgesam, 6 Kasım 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/1107/-iran'in-suriye-krizindeki-tutumu/#.XN3iLoVOL4i>. (17.05.2019)

¹⁹⁹ Sinkaya, 2017, a.g.m., s. 52.

²⁰⁰ Suzanne Maloney, “The Roots and Evolution of Iran's Regional Strategy”, Atlantic Council, ISSUE BRIEF, Eylül 2017, s.4.

²⁰¹ Doğu Akdeniz sahilleri ile bu bölgeye paralel olan dağ silsilelerinin ardını içine alan bölgenin sınırları keskin olarak ifade edilemese de Ortadoğuda geniş bir yer kaplamaktadır. Genel olarak Akdeniz Arabistan Çölü ve Mezopotamya arasında kalan bölgeyi ifade etmekte ve Suriye, Lübnan, Filistin'i kapsamaktadır.

noktada jeopolitik bir öneme sahiptir. Çünkü Suriye hem bu bölgede yer almaktadır hem de bu bölgede yer alan Lübnan ve Filistin’le, İran arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Bu yüzden Suriye üzerinde nüfuz kurmak hem bölge ülkesi olması hem de diğer bölge ülkeleri olan Lübnan ve Filistin’le bağlantı sağlaması sebebiyle önemlidir.

Suriye, 1982 yılından beri İran’a büyük bir stratejik derinlik sağlamaktadır. Bu tarihte Hizbullah’a açılan kapı olan Suriye aynı zamanda İran’ın Levant bölgesini ele geçirmesine izin vermiştir.²⁰² Dolayısıyla Suriye’nin kaybedilmesi İran için Levant’daki gücünün azalması anlamına gelmektedir.²⁰³

Anlaşılabacağı üzere İran için Suriye’nin tampon bölge olma görevi sadece ideolojik ve stratejik bir anlam taşımamaktadır. Bu bağlantının bölgesel güç olma açısından da önemi vardır.

İran’ın bölgesel güç olma mücadelesi eskiye dayansa da, bölge üzerinde etkin bir güç olabilmesi çok daha yenidir. 2003 Irak işgali, Saddam’ın devrilmesi ve sonrasında Irak’ta İran’la bağlantılı bir Şii hükümetin kurulması; bölge dengelerinin İran lehine değişmesine sebep olmuş, bu da bölgesel güç mücadelesinin büyümesine yol açmıştır. Sertleşen ortamda giderek belirginleşen bu mücadele, İran ve Suudi Arabistan’ın Arap Baharına ve dolayısıyla Suriye krizine bakışını şekillendirmiştir.²⁰⁴ Suudi Arabistan bölgede yükselen İran’ın etkinliğini Suriye aracılığı ile kırmak isterken; İran, Suriye’de aleyhine olacak bir gelişmeyle bölgesel liderlik iddialarını elinden bırakmak istememektedir.

2.2.1.4. Ekonomik Sebepler

İran’ın Suriye politikası genel kapsamda, onun ideolojisi, stratejisi ve bölgesel güç olma hırsları tarafından şekillenmektedir. Bununla birlikte bu konuda çok belirgin çalışmalar olmasa bile ekonomik konular da İran’ın Suriye’ye bakışını şekillendirmektedir.

Bilindiği üzere Akdeniz’deki Hidrokarbon yatakları günümüzde birçok önemli gücün odak noktasıdır. Bölgenin enerji kaynakları üzerinde pay sahibi olmak isteyen devletler, üstü kapalı bir savaş halinde bulunmaktadır. Nitekim Suriye olayları Doğu Akdeniz kaynaklarıyla da ilişkilendirilmektedir.²⁰⁵ Güney Pars sahası gazının Doğu Akdeniz’den Avrupa’ya taşınmasına dair Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve Irak’ın ön plana çıktığı Sünni boru hattı” ile İran, Suriye ve Irak’ın öne çıktığı “Şii boru hattı” projesi arasında ortaya çıkan rekabet savaşı, çatışmayı tetikleyen bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Burada Suriye ikisi de kendi üzerinden geçecek olan projelerden Şii boru hattını tercih etmektedir.²⁰⁶ “Şii boru hattı”nın hayata geçmesi İsrail’in de bölgedeki enerji politikalarına ters düşmektedir. İsrail, Lübnan ve Suriye’deki doğalgaz yataklarıyla İran’ın enerji kaynaklarının dışarıya açılmasını istememekte, bu yüzden Suriye’de çok yapı ve bölünmüş bir yapıyı öngörmektedir.²⁰⁷ Nitekim Suriye’de olayların başlaması İran’ı bölgedeki amaçlarından döndürememiş, 2011 yılının Temmuz ayında İran-Irak-Suriye arasında mutabakat zaptı imzalanmıştır. 10 milyar dolarlık bu projenin 3 yılda tamamlanması planlanmış, ancak savaş sebebiyle proje hayata geçirilememiştir.²⁰⁸ Dış güçler Suriye krizinde rejimin dönüştürülmesini sağlayamamışsa bile bunu başarmış, bu süre zarfında İran’ın yaptırımlarını dışarıya açılacak boru

²⁰² Risseuw, a.g.m., ss. 4-5.

²⁰³ Furkan Halit Yolcu, “Iran’s Involvement with Syrian Civil War: Background, Reasons and Alternatives”, Bilgi, S:33, Kasım 2016, s. 53.

²⁰⁴ Sinkaya, 2017, a.g.m.

²⁰⁵ İşyar, a.g.e., s. 485.

²⁰⁶ SDE Rapor, Doğu Akdeniz’de Yükselen gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Yapılması Gerekenler, 2019, s. 4..

²⁰⁷ İşyar, a.g.e., s. 478.

²⁰⁸ Doğu Akdeniz’de Yükselen Gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Yapılması Gerekenler, a.g.m., ss. 4-5.

hattı yardımıyla rahatlatmasına engel olmuşlardır. Bu projenin tekrar hayata geçirilip geçirilmeyeceği zaman içerisinde görülecektir. Ancak görüldüğü üzere ekonomik kaygılar da İran'ın Arap Baharı sürecinde Suriye hükümetine destek verme sebeplerinden birisidir. Bölgeyle ilgilenen İran da Suriye'yi Doğu Akdeniz'e açılan bir kapı olarak görmektedir. Akdeniz'e kıyısı olan Suriye, bulunduğu coğrafya bakımından da İran için oldukça önemlidir. Bu kapsamda İran Suriye'ye birçok yatırımda bulunmuştur.²⁰⁹

Özetle ideolojik, stratejik, ekonomik sebepler ile bölgesel güç olma hırsları; İranlı karar alıcıların politikalarını belirleyen faktörlerdir. Bunlar içerisinde en ağır basanı rasyonel çıkarlar olarak gözükmemektedir. Ancak karar alıcıların çıkarlara yönelik algıları; devrim sonrası inşa edilen ideoloji, tarihi sürecin akıllarda bıraktıkları ve zamanla yerleşen stratejik kültürden bağımsız olarak düşünülmemelidir. Zira İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu Humeyni öngörülemez bir şekilde 40 yılı etkileyen radikal kararlar almış ve ideolojisi devletin en küçük ayrıntısına kadar işlemiştir. İdeoloji, ideoloji sonrası değişen politikalar, tarihi sürecin bıraktığı anılar; İran'da güvenlik odaklı, Batı ve İsrail karşıtı stratejik kültürün gelişmesine sebep olmuştur. Neoklasik realizm açısından bu iç faktörlerin hepsi, liderlerin Suriye'ye yönelik karar almasını etkilemektedir. Yani karar alıcılar her şeyden bağımsız salt çıkarlarını belirlememekte, tüm sayılan bu iç faktörlerin sonucunda çıkarlarını tanımlamaktadırlar.

İdeolojik hedeflerini gerçekleştirme, stratejik güvenliğini sağlama, Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına ulaşma ve bölgesel güç olma noktasında Suriye'ye ihtiyaç duyan İran; Suriye krizi sırasında 30 yıllık müttefiki olan Esad rejiminin yanında yer almış, bu ülkenin toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik politikalar izlemiştir. Dengelerin pamuk ipliğine bağlı, ittifakların sürekli değiştiği ortamda İran bu amaçlarına her daim sadık kalmış, farklı siyasi stratejileri devreye sokarak çıkarlarını korumak istemiştir. Bu kapsamda İran'ın uluslararası kriz haline gelen Suriye iç savaşında nasıl bir siyaset izlediğini ortaya koymak ve verilen desteğin mahiyetini kapsamlı olarak incelemek gerekmektedir.

2.2.2. Suriye Krizinde İran Politikası

İran, Suriye'de iç savaşın başlamasından bu yana Rusya ile birlikte rejimin en büyük destekçisi olmuştur. Geçen onca zaman ve çatışmaya rağmen rejimin ayakta kalabilmesinin en önemli sebeplerinden birisi İran'ın desteğidir. İran savaş sürecine o kadar angaje olmuştur ki, çatışmalarda yaşanan her gelişmeye paralel olarak İran'la alakalı değerlendirilmeler yapılmaktadır. Rejim zafer kazandığında İran'ın yükselişe geçtiği konuşulurken, muhalifler kazanım elde ettiğinde İran'ın güçten düştüğü dile getirilmektir. İran, mücadelenin o kadar içindedir ki rejim adına savaşan İranlılar, birçok Suriyeli tarafından bile bölgede "işgalci güç" olarak değerlendirilmektedir.²¹⁰

Sinkaya, Arap Baharı sonrası Suriye-İran ilişkilerini üç aşamada değerlendirmektedir. Sinkaya'ya göre Suriye krizinin başladığı ilk aşamada İran göreceli olarak ihtiyatlı bir siyaset izlemiştir. Krizin ilk zamanlarında İranlı karar alıcılar; Esad rejimine reform çağrıları yapmış, sorunları diyalog yolu ile çözmesini tavsiye etmişlerdir.²¹¹ Bu kapsamda dönemin Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, halk ile yönetimin bir araya gelerek anlaşmaya varması gerektiğini belirtirken öldürmenin kim tarafından gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin siyonist çıkarlara hizmet edeceğini vurgulamıştır.²¹²

²⁰⁹ İrem Bilgetürk, "İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler", Ankasam, Aralık 2018, C:2, S:2, s. 404.

²¹⁰ Sinkaya, 2015, a.g.m., ss. 132-133.

²¹¹ a.g.m., s.134.

²¹² İran'dan Suriye'ye Sürpriz Çağrı, Hürriyet, 25.08.2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/irandansuriyeye-surpriz-cagri-18578284>, (01.19.2020)

Tüm bunlarla birlikte İran; ilk aşamadan beri Suriye’de yaşananlara “batının oyunu” gözüyle bakmış, Suriyeli muhaliflere “aşırı gruplar” söylemiyle yaklaşmıştır. Nitekim Hamaney, 30 Haziran 2011’de gerçekleştirdiği konuşmasında Suriye’de yaşananlarda Amerika ve İsrail’in parmağı olduğunu vurgulayarak, Batı karşıtı hareketlerin her zaman destekleneceğini ifade etmiştir. İran bu dönemde rejime, gösterilerle baş edebilmesi için danışmanlık hizmetinde bulunmuş ve muhalifleri takip edebilmek adına teknik yardım sağlamıştır.²¹³ İran’ın bu dönemde yaptığı yardımlar rejime verilen desteğin küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

2012’nin ilk aylarında Esad güçleri ile muhalifler arasındaki çatışmalar yoğunlaşmış, dış güçler bölgeye daha fazla müdahil olmaya başlamışlardır. Sinkaya tarafından ilişkilerin 2. aşaması olarak ifade edilen bu dönemde İran, rejime yönelik askeri-ekonomik yardımlarını arttırırken rejimi koruma konusunda giderek daha kararlı ve agresif bir tutum izlemiştir. 2013 yılının başı itibariyle İran; Suriye politikasında 3. aşamaya geçerek bölgede bizzat savaşılmaya başlamıştır. Suriye’de İranlı askerlerin ölüm haberlerinin duyulmaya başlaması bu dönemden sonrasına tekabül etmektedir. Ayrıca İran bu tarih itibariyle dünyanın dört bir yanından örgütlediği Şii grupları Suriye’de aktif olarak savaşılmaya yönlendirmiştir.²¹⁴

Küresel ve bölgesel gelişmelerden etkilenen İranlı karar alıcıların giderek sertleştirdiği politikalarını olayların akışı ile birlikte değerlendirmek daha doğru olacaktır.

2.2.2.1. Diplomasi ve Diyalog Yoluyla Çözüm Arayışları

Esad rejiminin Suriye’deki gösterileri güç kullanarak bastırması sonucunda reform taleplerinin gerçekleşmeyeceğini anlayan Suriyeli muhalifler, Haziran 2011’de Antalya’da toplanarak Suriye’de Değişim Konferansı’nı düzenlemişlerdir. Bu programda Baas yönetiminin sona erdiği ifade edilmiş ve yabancı ülkelerin müdahalesi olmaksızın geçiş süreci öngörülmüştür.²¹⁵ Konferansın ardından Temmuz 2011’de İstanbul’da yeniden toplanan muhalifler, Türkiye himayesinde Suriye Ulusal Konseyi’ni kurmuşlardır. Konseyin “Sürgünde Geçici Hükümet” olarak işlev görmesi öngörülmüştür.²¹⁶ Konseyin ilk başkanı olan Burhan Galyun, tıpkı ABD’nin istediği gibi İran’la ilişkilerin kopararak İsrail’e yakın adımlar atılmasını talep edenler arasında olmuştur.²¹⁷ Böylelikle Suriye’nin İran’dan koparılması için gerekli ortam hazırlanmış ve Batılı devletlerin istekleri doğrultusunda bir zemin oluşturulmuştur.

İran açısından bakıldığında, Suriye’de rakiplerinin niyetleri doğrultusunda bir değişim İran’ın çevreninmesine sebep olabilecektir. Bunun farkında olan İran yöneticileri, yukarıda ifade edildiği üzere başta diyalog yolu ile çözüm öngörmüş ve reform yapmak suretiyle sorunun çözülmesini sağlamak istemiştir. Ancak İran yönetiminin Suriyeli muhaliflerle bağlantı kurma çabaları hiçbir fayda sağlamamıştır. Bunun üzerine Suriye’ye yönelik olası bir müdahalenin önüne geçmek isteyen İran, konunun bölge devletleri ile çözülebileceğini savunmuş ve “bölgesel çözüm” önerisinde bulunmuştur.²¹⁸ Bu kapsamda Ahmedinejad, Tahran’da gerçekleştirdiği bir röportajda, Suriye’ye yönelik askeri müdahalenin doğru bir çözüm olmadığını belirtirken, bölge devletlerinin reformların uygulanmasında rol oynayabileceğini ve ülke sorunlarının çözümünde yardımcı olabileceklerini dile

²¹³ Sinkaya, 2015, a.g.m., ss. 134,135.

²¹⁴ a.g.m., s. 135.

²¹⁵ Korkmaz, a.g.e., s. 157.

²¹⁶ İşyar, a.g.e., s. 487.

²¹⁷ a.g.e., s. 488.

²¹⁸ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 137.

getirmiştir.²¹⁹ Ancak İran'dan gelen bölgesel çözüm arayışları, Esad rejiminin korunma çabası olarak görülmüş ve İran, çatışmalara çözüm arama sürecinden uzak tutulmuştur.²²⁰

Suriye'de çatışmaların durmasına yönelik ilk bölgesel adım Arap Birliği tarafından atılmıştır. Arap Birliği 16 Kasım 2011 tarihinde Kahire'de yaptığı toplantıda Suriye'yi örgütten uzaklaştırma kararı alması da rejimin 15 gün içinde muhaliflerle görüşme suretiyle çatışmaları durdurmasını öngörmüş,²²¹ Esad rejimini gözlemlemek üzere 500 kişilik bir gözlemci heyetinin Suriye'ye gitmesini talep etmiştir. Suriye hükümetinin olumlu yanıt vermemesi üzerine Kasım ayı başında Suriye'nin üyeliğini askıya alan Arap Birliği, Esad rejimine çeşitli ekonomik yaptırımlarda bulunmuştur.²²² İran Dışişleri Bakan Sözcüsü R. Mihmanperest, Arap Birliği'nin aldığı bu kararın çözüme yönelik hiçbir katkı sağlamadığı gibi krizi daha da derinleştirdiğini ileri sürmüş, emperyal güçlerin Suriye'nin içişlerine müdahale etmek isterken Arap Birliği'nin böyle kararlar almasını düşündürücü bulduğunu ifade etmiştir.²²³ Bununla birlikte İran yönetimi Arap Birliği'nin konuyu Birleşmiş Milletler'e götürmesi ve Esad rejiminin iktidardan ayrılmasını öngören geçiş planını da sert bir şekilde eleştirmiş, durumu Suriye'nin içişlerine karışmak olarak yorumlamıştır.²²⁴

Kısacası ilk aşamada sorunun çözümüne yönelik bölgesel girişim söyleminde bulunan İran, bu çözüm girişimlerini Suriye'de yalnızca statükonun korunması adına istemiş, aksi girişimleri Suriye'nin egemenlik alanına müdahale olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda Arap Birliği'nin girişimleri ve Suriye'nin Dostları Konferansı'na şiddetle karşı çıkan İran yönetimi, Esad'ın yönetimden ayrılmasını şart koşmayan Annan Planı'na destek vermiştir.²²⁵

Suriye krizini çözmek adına yapılan girişimlerden birisi Kofi Annan planıdır. BM ve Arap Birliği ortak Suriye Özel Temsilcisi pozisyonundaki Annan; Suriye'deki krize çözüm bulabilmek adına önce İran, Suudi Arabistan ve Türkiye ile görüşmüş, ardından rejim ve muhalifler ile bir araya geldikten sonra altı maddelik çözüm planını ortaya koymuştur. Annan bu çözüm planında çatışmaların durması, gösterilerin serbest bırakılması ve gazetecilerin özgür olmasını teklif etmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından da onaylanan planın uygulamaya geçmesi için Cenevre 1 toplantısı düzenlenmiştir. İran bu toplantıya çağırılmamış olsa da toplantı sonrasında Annan tarafından bilgilendirilmiştir. Zira Annan, İran'ı çözüm girişimlerinden uzak tutmak isteyen aktörlere karşın onun süreçte var olması gerektiğine inanmıştır.²²⁶ Ancak İran'ın da içinde olduğu ve onayladığı bu plan hayata geçirilememiş, Kofi Annan 2012 Temmuz ayında istifa ettiğini açıklamıştır.²²⁷

2012 yılında Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin önerisiyle İran'ın da içinde olduğu yeni bir çözüm arayışına girilmişse de bu çabalar yine sonuçsuz kalmıştır. Böylece İran'dan gelen barışçıl çözüm vurguları ve muhaliflere yapılan yardımların kesilmesi çağrıları da bir kez daha boşa

²¹⁹ Neil Macfarquhar, "In Shift, Iran's President Calls For End to Syrian Crackdown", Herald Tribune, 08.09.2011, <https://www.heraldtribune.com/news/20110908/in-shift-irans-president-calls-for-end-to-syrian-crackdown/2>, (03.09.2020)

²²⁰ Sinkaya, a.g.m., s. 137.

²²¹ Arab League calls for Syria Dialogue Within 15 Days, BBC NEWS, 16.10.2011, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-15330296>, (05.09.2020)

²²² Arap Birliği'nden Suriye'ye Yaptırım, BBC News Türkçe, 27.11.2011, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111127_arab_syria, (01.09.2020)

²²³ İran'dan Arap Birliği'ne Suriye Tepkisi, ABNA, 14 Kasım 2011, <https://tr.abna24.com/service/middleeast/archive/2011/11/14/278201/story.html>, (05.09.2020)

²²⁴ Sinkaya, a.g.m., s. 138.

²²⁵ a.g.m., s. 138.

²²⁶ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 138.

²²⁷ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu Irak İran ABD Petrol Filistin Sorunu ve Arap Baharı (Cilt 2), a.g.e., s. 492.

gitmiştir.²²⁸ Nitekim İran, kendisinin dahil edildiği ve Esad'ın yönetiminde kalabileceği çözüm önerilerine her daim açık olsa da çoktan askeri yollara ağırlık vermeye başlamıştır.

2.2.2.2. Askeri Desteğin Arttırılmaya Başlanması

Uluslararası çözüm girişimlerinin yetersiz kaldığı süre zarfında Suriye'de çatışmalar giderek yoğunlaşmıştır. 2012 yılının başında ÖSO'da yer alan muhaliflerin sayısı 40.000'e ulaşmış,²²⁹ çatışmalar başkent Şam'a ve hatta Halep'e kadar yayılmıştır. Giderek büyüyen çatışma ortamında askeri müdahale tartışmalarının başlaması İran'ın, Rusya ile birlikte bölgede daha fazla etkin olmasına sebep olmuştur.²³⁰ İran bundan böyle daha agresif adımlar atmaya başlamış, diğer ülkeler gibi vekalet savaşları stratejisini devreye sokmuştur. Zira diplomatik arayış ve teknik yardımlar gibi çözüm arayışları devam etse de rejimin korunması konusunda yetersiz kalmıştır.

Suriye'deki çatışmalara giderek daha fazla angaje olan İran, milis kuvveler oluşturarak bu grupları savaşa dahil etmeye başlamıştır. Bu kapsamda 2012 yılının sonlarına doğru, 1963'ten beri rejimin yanında olan ve gerek olduğunda ayaklanmaların bastırılmasına yardım eden "Halk Komitelerinin" "Ulusal Savunma Gücü"ne dönüşmesini sağlamıştır. İran Devrim Muhafızları bu yerli milislere eğitim ve silah yardımında bulunmuş, gelişmelerinde önemli bir pay sahibi olmuştur. Ulusal Savunma Gücü'ne bağlı kuvvetler hayati savaşlarda ön sıralarda yer almasa da elde edilen yerleşim yerleri bu gruplara bırakılmıştır. Zaten hali hazırda otuz yılın getirdiği tecrübeye de sahip olan bu gruplar Suriye'de bulundukları yerleri korumakla görevlendirilmişlerdir. 2015 yılına gelindiğinde Ulusal Savunma Gücü adına çalışan savaşçıların sayısının 40 bin dolaylarına ulaşmıştır.²³¹

İran'ın yabancı milis kuvvetleri ise Suriye'de ilk kez 2012 yılının ortalarında görünür olmaya başlamıştır. Suriye'ye giren ilk yabancı savaşçılar; 2007 yılında Irak'ta Sadr Hareketinin Mehdi ordusuna düzenlediği operasyonlardan kaçıp Suriye'ye sığınan sığınmacılardan ve Iraklı Velayet-i Fakih doktrinini takip eden gönüllü savaşçılardan oluşmaktadır.²³² Iraklı yabancı savaşçıların liderleri verdikleri röportajlarda İran tarafından silahlandıklarını açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu gruplar İran kamplarında eğitim gördükten sonra Suriye'de sahaya sürülmüşlerdir.²³³

Yabancı savaşçıların organize olması 2012 yılında başlamışsa da söz konusu milis kuvvetlerin Suriye savaşında belirgin bir şekilde görülmesi daha çok 2013 yılında gerçekleşmiştir. Bu dönemde muhalifler açık bir üstünlük sağlayarak ülkenin neredeyse üçte ikisini ele geçirmişlerdir. Rejimin muhalifler karşısında kaybedeceğinin öngörüldüğü bir dönemde Suriye'deki İran destekli Şii milislerin sayısında artış yaşanmış; 2013 yılında Afgan kökenli savaşçılar, Lübnan Hizbullah'ı, Irak Hizbullah'ı ve Irak'ın diğer önemli milis güçlerinden Asaib Ehlul Hak ile Seyid Şüheda Taburları'na bağlı yabancı kuvvetler Suriye iç çatışmalarına dahil olmaya başlamışlardır. Bu grupların Suriye rejimine önemli katkı sağladığı iddia edilebilir. Zira yabancı milis güçlerin mücadele içinde olması Suriyeli muhaliflerin durmasını sağlayarak rejimin tekrar yükselişe geçmesine sebep olmuştur. İran Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Gücü tarafından yetiştirilip bölgeye getirilen milisler rejime özgüven kazandırmış, kaybedilen alanların yeniden ele geçirilmesini sağlamışlardır.²³⁴ Bu kapsamda eskiden beri savaş tecrübesine sahip olan Hizbullah,

²²⁸ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 139.

²²⁹ Arı, a.g.e., s. 489.

²³⁰ İsmail Sarı, "Suriye İç Savaşı Onuncu Yılına Girerken", İram, 26.03.2020, <https://iramcenter.org/suriye-ic-savasi-onuncu-yilina-girerken/>, (01.10.2020).

²³¹ Oytun Orhan, "The Shiite Militias in Syria and Political Solution", Orsam, S:26, Temmuz 2015, s. 6.

²³² a.g.m., s. 7.

²³³ a.g.m., ss. 10-11.

²³⁴ Rahimullah Farzami, Ahmad Jaawid Türkoğlu, İsmail Sarı, "İran'ın Afgan Lejyonerleri Fatimiyyun Tugayı", İram, Aralık 2016, s. 6.

kentsel mücadelede büyük bir başarı göstermiş ve özellikle rejimin Kusayr Kasabası'nı²³⁵ yeniden almasını sağlayarak savaşın gidişatında dönüm noktası yaratmıştır. Suriye'de en etkin milis kuvveti olarak kabul edilen Hizbullah, top ve füze bombardımanı yolu ile rejimin kasabayı geri almasını sağlarken, Humus'un yeniden ele geçirilmesinin de yolunu açmıştır.²³⁶ Bu arada Iraklı kuvvetler de Halep ve İdlib etrafının savunmasında önemli rol oynamıştır.²³⁷

İran, mezhebi bağlarını oldukça iyi kullanarak dünyanın her bölgesinden örgütlediği Şii grupları Suriye sahasına sürmeyi başarmıştır. Bölgede uyguladığı vekalet savaşları taktiği sayesinde rejime önemli bir katkı sağlamış, böylece çıkarları yolunda önemli bir kazanım elde etmiştir. Bu kapsamda bazen ideolojik bazense ekonomik araçları devreye sokarak hareket etmiştir.

Yabancı savaşçıların büyük oranda sosyal medya üzerinden işe alındığı ortamda, daha ziyade ideolojik olarak 'kutsal yerlerin korunması' sloganı kullanılmıştır.²³⁸ Bu kapsamda İran tarafından Lübnan'da Hizbullah doğrudan aracı olarak kullanılırken, Irak'ta Ayetullah Ali Sistani'ye yakın dini ve askeri liderler sayesinde halkın savaşa çekilmesi sağlanmıştır. Bu kuvvetler kutsal mekanları korumak adına savaşa girse de daha çok rejimi korumak adına savaşmış, ÖSO'ya karşı düzenlenen operasyonlarda yer almışlardır.²³⁹ Ekonomik olarak Suriye'de savaşan yabancı savaşçıların çoğunluğunu oluşturan Afgan ve Pakistanlılar ise para ve mültecilik statüsü vaatleriyle savaşmaya teşvik edilmişlerdir.²⁴⁰

Yabancı milis güçlerinin kullanılmasının yanında İran, Suriye savaşına bizzat müdahil olmuş, kendi askerlerini de sahaya sürmüştür.²⁴¹ Hatta öyle ki, birçok analist tarafından İran Devrim Muhafızları'nın burada en az Suriye ordusu kadar etkili olduğu ileri sürülmektedir. Bu kapsamda İran Devrim Muhafızları'na bağlı Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin adı sıklıkla Suriye iç savaşında anılır hale gelmiştir. Hatta öyle ki Suriye Ulusal Koalisyonu Başkanı Halid Hoca, Kasım Süleymani'nin buradaki savaşı şahsen yönettiğini söylemiş ve savaşın komutanlarının bile onun tarafından atandığını ifade etmiştir.²⁴² Nitekim Süleymani'nin 2012 yılında bölgeye asker göndereceklerini söylemesinin ardından²⁴³ Suriye Savaşı'ndan İran askerlerinin ölüm haberleri gelmeye başlamıştır. İran'ın önemli komutanlarından biri olan Hassan Şateri'nin 2013 yılında Şam-Beyrut sınırında hayatını kaybetmesi ise bu yönde dış basına yansıyan ilk haber olmuştur.²⁴⁴ Bunun dışında İran Devrim Muhafızları ve ona bağlı Kudüs Gücü'nde çalışan birçok asker ve subayın Suriye Savaşı'nda yaşamını kaybettiği bilinmektedir.

İran'dan gelen açıklamalarda ise, İran'ın savaşta doğrudan yer reddedilmektedir. 2012 yılının Ağustos ayında 48 İranlı, Suriyeli muhalifler tarafından kaçırılmış, daha sonra bu kişilerin İran Devrim Muhafızlarına bağlı askerler olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak resmi makamlar İran Devrim Muhafızları'nın sadece danışmanlık ve eğitim için burada bulunduklarını ifade etmişlerdir. Daha

²³⁵ Suriye'nin Batısında, Humus ilinin Güneybatısında yer alan Kusayr Kasabası, Suriye-Lübnan sınırında dağlık bir bölgede yer almaktadır. Hizbullah'ın burada verdiği savaş, Humus'un ele geçirilmesi ve Lübnan sınırının kontrol alınması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca bölge hem muhalifler hem de rejim açısından önemli bir erzak yoludur. Bu sebeple bölgenin ele geçirilmesi hem erzak yollarının kontrol altına alınması hem de Şam- Akdeniz arasında koridor açılması için de ayrıca önemli olmuştur.

²³⁶ Orhan, a.g.m., s. 7.

²³⁷ a.g.m., s. 3.

²³⁸ Orhan, a.g.m., s. 10.

²³⁹ a.g.m., ss.10-11.

²⁴⁰ Sarı, a.g.m.

²⁴¹ Uzun, a.g.e., s. 23.

²⁴² Bilgetürk, a.g.e., s. 416.

²⁴³ İran'ın Ortadoğu'daki Kılıcı Kasım Süleymani Kimdir?, Independent Türkçe, 3 Ocak 2020,

<https://www.indyuturk.com/node/112261/dünya/iranin-ortadoğudaki-kılıcı-kasım-süleymani-kimdir>, (20.11.2020).

²⁴⁴ İran Suriye Esed, Kafkassam, 16.9.2019, <https://kafkassam.com/iran-suriye-esed.html>, (20.11.2020).

sonra İran Kudüs Gücü Komutanı Süleymani'nin yardımcısı İsmail Kaani, Hula katliamının ardından gerçekleştirdiği konuşmasında yer alan "İran Suriye'de yer almasaydı daha fazla insan vefat edebilirdi" ifadesiyle dolaylı bir itirafta bulunmuşsa da İran Devrim Muhafızları Komutanı Muhammed Ali Caferi, askerlerinin yalnızca Şam hükümetine destek olmak için Suriye'de yer aldığını dile getirirken yine burada savaşmadıklarını iddia etmiştir.²⁴⁵ Her şeye rağmen İran yönetiminin 2013 yılından sonra vefat eden Devrim Muhafızları için cenaze törenleri düzenlemesi bir yerde çatışmalarda yer aldıklarını kabul ettiklerini göstermektedir.²⁴⁶

Tüm bunlarla birlikte 'pragmatist lider' olarak bilinen Hasan Ruhani'nin Haziran 2013'te Cumhurbaşkanı seçilmesi ile İran'ın Suriye politikasının yumuşayacağına dair bir inanç oluşsa da ikili ilişkilerde herhangi bir değişim gözlemlenmemiştir. Ruhani yemin töreninin ardından Suriye başbakanı Vail el-Halki ile olan görüşmesinde Suriye'de yabancı müdahaleleri ve terörist grupların varlığından söz etmiş, Esad rejimine verilen desteğin devam edeceğinin sinyallerini vermiştir. Yine Uzmanlar Meclisi'nde yaptığı konuşmasında da Suriye'de asıl sorunun terör ve yabancı müdahaleler olduğunu ileri sürmüştür.²⁴⁷ Nitekim bu dönemden sonra İran destekli Şii milislerin sayısı artmaya devam etmiş, Suriye'den gelen İranlı muhafızların ölüm haberlerinin arkası kesilmemiştir.

Ruhani ideolojik yönleri fazla ağır basan bir lider olmasa da Cumhurbaşkanı'nın Devrim Rehberliği karşısındaki konumu, İran'ın devlet yapısı ve dış politika öncelikleri dikkate alındığında Ahmedinejad'la benzer politikalar izlemesi anlaşılır olmaktadır. Kaldı ki Suriye yalnızca İran'da muhafazakâr kesim değil reformist kesim açısından da hayati bir önem taşımaktadır.²⁴⁸ Bunun sebebi önceki başlıklarda ifade edilen stratejik kaygılardır. Suriye'de rejimin korunması İranlı yetkililer tarafından güvenlik sebebi olarak yorumlanmakta ve hayati olarak görülmektedir. Ruhani'nin Doğu Guta'da meydana gelen saldırılar sonucunda rejimi korumak için çabalaması ve hükümeti sonuna kadar savunmasının sebebi de budur.

Ruhani İran'da başa gelmesinden iki ay sonra Doğu Guta'da meydana gelen kimyasal silah saldırılarında başta ABD olmak üzere birçok batı ve bölge ülkesi Suriye rejimini suçlamıştır.²⁴⁹ İran cumhurbaşkanı Ruhani ise kimyasal saldırıları kınayan bir açıklamada bulunmakla birlikte, söz konusu silahların Suriye hükümeti tarafından kullanıldığını reddetmiştir. Silahların muhalifler tarafından kullanıldığını iddia eden Ruhani saldırıların yapıldığı yerin BM uzmanlarından oluşan bir ekip tarafından incelenmesine yönelik çağrıda bulunmuştur.²⁵⁰ Bununla birlikte kimyasal silah kullanmayı "kırmızı çizgisi" olarak ifade eden ABD'nin müdahalesi ihtimalinden çekinerek Rusya ile birlikte hareket etmiş, olası bir müdahaleye karşı sert uyarılar yapmıştır.²⁵¹ Bu kapsamda Ruhani Suriye'yi korumak için her türlü gayreti göstereceklerini ve müdahaleyi gerçekleştiren ülkelerin en büyük yarayı alacağını ifade etmiştir.²⁵² Durumun yol açtığı kriz ancak Suriye'nin, Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesine taraf olması karşılığında ABD'nin dış müdahaleden vazgeçmesiyle çözülmüştür.²⁵³ Anlaşma, Suriye'nin bu silahları 2014 yılının ortalarına kadar imha etmesini ve başka bir ülkeye teslim etmemesini içermektedir.²⁵⁴

²⁴⁵ Sinkaya, 2015, a.g.m., ss.143-144.

²⁴⁶ Bilgetürk, a.g.m., ss.409-410.

²⁴⁷ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 136

²⁴⁸ Murat Yeşiltaş ve Mustafa Caner, "İran 2013", Ortadoğu Yıllığı, 2013, s.66.

²⁴⁹ Sinkaya, a.g.m.

²⁵⁰ Rohani Condemns Use of Chemical Weapons in Syria, France24, 24.08.2013, <https://www.france24.com/en/20130824-iran-rohani-condemns-chemical-weapons-syria> , (13.09.2020).

²⁵¹ Sinkaya, a.g.m.

²⁵² "Rouhani: Iran To Do Its Ultimate To Prevent Any Syrian Invasion", ISNA, 10 Eylül 2013, <https://en.isna.ir/print/92061911902/Rouhani-Iran-to-do-its-ultimate-to-prevent-any-Syrian-invasion>, (06.12.2020).

²⁵³ Sinkaya, a.g.m.

²⁵⁴ Arı, a.g.e., ss. 497-498.

Esasında İran her ne kadar olası bir müdahaleden çekinse de Suriye'nin Libya'dan farklı olduğunu ifade eden ABD, başından beri Suriye'ye doğrudan (kendi askerleriyle) müdahale taraftarı olmamıştır. Zaten “kırmızı çizgi” olarak ifade edilen kimyasal silahların kullanımı ile ilgili esas kaygı da insani sebeplerden ziyade İsrail'in güvenliğinden kaynaklanmaktadır. ABD'nin esas çekincesi bu silahların Hizbullah veya İhvan'a yakın Müslüman gruplar tarafından ele geçirilmesidir.²⁵⁵ Yoksa ABD, Amerikan askerlerinin doğrudan kullanılacağı bir müdahaleyi çıkarları açısından doğru bulmamıştır. ABD kendi askerlerini sahaya sürmekten ziyade vekalet savaşlarını tercih etmekte, aynı zamanda Türkiye gibi müttefikleri aracılığı ile müdahaleyi uygun görmektedir.

Yine de ABD'nin kimyasal silahlar hususunda dahi Suriye'ye müdahale etmekten kaçınması Rusya ve İran'ı cesaretlendirmiştir. Suriye krizinin diplomatik yollarla çözülebileceğine olan inanç artmış, Rusya ve ABD öncülüğünde Cenevre 2 Konferansının başlatılması öngörülmüştür. Ancak İran bu konferansa davet edildiyse de ABD'nin kabul etmemesi üzerine davet geri alınmış²⁵⁶ ve İran bir kez daha uluslararası çözüm girişimlerinin dışında bırakılmıştır. Nitekim 2014 yılına gelindiğinde gözler IŞİD'e çevrilmiş, tüm ülkelerin Suriye'deki odak noktası IŞİD'in yok edilmesi yönünde olmuştur. Bununla birlikte IŞİD ile mücadele kapsamında ülkelerin Suriye üzerindeki etkinliklerini de arttırmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

2.2.2.3. IŞİD'in Yükselişi

2012 ve 2013 yıllarında çatışmaların artması sonucunda Suriye'de oluşan otorite boşluğu ülkede terör örgütlerinin daha rahat bir şekilde faaliyet gösterebilmesine imkan vermiştir. 2013 yılının başında yüzlerle ölçülen el Kaide unsurları birkaç ay içerisinde binlerle ifade edilmeye başlanmıştır.²⁵⁷ Bağdadi, Irak El Kaidesinden ayrılarak 2013 yılının Nisan ayında IŞİD'i kurmuştur.²⁵⁸ Aşırı radikal uygulamaları olan örgüt kısa sürede yükselişe geçerek Irak ve Suriye'de kritik bölgeleri işgal etmeye başlamıştır. 2014 yılında Suriye'de Halep ve İdlib'i işgal eden IŞİD,²⁵⁹ 2015 yılına gelindiğinde Suriye'nin birçok bölgesini ele geçirmiştir.

IŞİD'in 2014 yılında yükselişe geçmesiyle birlikte diğer ülkeler gibi İran da bu örgütle mücadeleye odaklanmıştır. İranlı karar alıcılar, “tekfir ve teröristlere karşı savunma” söylemiyle hareket etmiş ve bölgedeki askeri varlığını arttırmışlardır. Bu noktada “tekfir” kavramının açıklanması gerekmektedir. Tekfir bir Müslüman'ın bir Müslüman'ı kafir olarak nitelendirmesidir ve İran'a göre modern dünyada Selefi cihatçı olan el Kaide örgütleri ile IŞİD bu kavramı sembolize etmektedir. İranlı yetkililer yaptıkları açıklamalarda bu örgüte karşı mücadele edeceklerini açıkça ifade etmişlerdir.²⁶⁰

İran, IŞİD'le mücadele kapsamında Suriye'deki askeri unsurlarını arttırmış ve bölgedeki nüfuz alanını genişletmiştir. 2014 yılı itibariyle daha fazla İran destekli yabancı savaşçı bölgeye giriş yapmaya başlamıştır.²⁶¹ Ayrıca İran, selefi teröristlere karşı çeşitli işbirliklerinden yararlanmış ve geçici ittifaklar kurarak çıkarlarını korumayı amaçlamıştır. Bu ittifaklardan birisi PKK terör örgütü ile kurulan ilişkidir.²⁶² İran bu dönemde IŞİD'le mücadele etmek için PYD ve onun silahlı örgütü

²⁵⁵ a.g.e., s. 496.

²⁵⁶ Sinkaya, 2015, a.g.m., ss. 139-140.

²⁵⁷ Arı, a.g.m., s. 499.

²⁵⁸ Işid'in Amacı Ne?, Bianet, 11.6.2014, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/156358-isid-in-amaci-ne>, (20.10.2020).

²⁵⁹ Işyar, Türk Dış Politikası, a.g.e., s. 532.

²⁶⁰ Uzun, a.g.e., s. 12.

²⁶¹ Orhan, a.g.e., s. 3.

²⁶² Bilgetürk, a.g.m., s. 404.

olan YPG ile işbirliğine gitmiştir.²⁶³ Esasında İran'ın PKK/PYD ile kurduğu ilişki yeni değildir. İran, Suriye Krizi'nin başında PKK'yı Türkiye ile olan ilişkilerinde kullanmış ve Kürtleri kendi taraflarına çekebilmek için Esad'la anlaşıp, bu örgütün Suriye'nin kuzeyinde hakimiyet kurmasına izin vermiştir.²⁶⁴ Bu anlaşmayla beraber Suriye rejiminin Kürtlerin çoğunlukla yaşadığı kuzey bölgelerinden çekilmesi sonucunda PYD'nin ileri gelenleri Suriye'ye dönerek burada YPG'yi aktif hale getirmişlerdir.²⁶⁵ Ayrıca bu Suriyeli muhalifler Türkiye'yi defalarca PYD'nin İran'ın güdümünde olduğu konusunda uyarmışlardır.²⁶⁶ Yine de İran'ın bu örgütlerle olan ilişkisi 2013 yılına kadar daha çok istihbarat kanalları ve Devrim Muhafızları aracılığıyla yürütüldüğü için iddia niteliğinde kalan bu söylemler ancak istihbarat ve PYD karşıtı muhaliflere dayandırılabilir. Zira İran'ın PYD ile resmi olarak ilk görüşmesi 2013 yılının Ağustos ayında gerçekleşmiştir.²⁶⁷

PYD lideri Salih Müslim 2013 yılının Ağustos ayında İran ile olan görüşmesini 'tanışma toplantısı' olarak tanımlamıştır. Müslim bu görüşmeden sonra İran'ın Kürtlerin özerklik isteklerine saygı duyduğunu, bu duruma karşı çıkmayacaklarını belirtmiştir. Ona göre PYD Suriye'nin bölünmesini zaten istememektedir ve radikal Selefi örgütlerle mücadele konusu iki tarafı yakınlaştırmaktadır. Gerçekten de önceleri PYD'nin Nusra örgütü ile mücadelesine destek veren İran,²⁶⁸ ilerleyen zamanlarda onun IŞİD'le olan mücadelesine destek olmuş, bu kapsamda aralarında bir ortaklık ilişkisi oluşturmuştur. Yine de belirtmek gerekir ki bu ilişki taktiksel bir yaklaşımdır. İran esasında PYD'nin özerklik taleplerinden rahatsızlık duymakta örgütün başka ülkelerle olan bağlantısından endişe etmektedir. Suriye'deki gelişmelerin mevcut durumu İran'ı örgüt ile yakınlaştırmaktadır.²⁶⁹

2014-2015 yıllarında İran'ın Irak ve Suriye'de IŞİD'le mücadele kapsamında ABD ile olan ilişkisi epey tartışılan bir konu olmuştur. IŞİD'e karşı mücadele konusu bu dönemde iki tarafın da dış politikalarının temel bir unsuru olmuştur. Ayrıca bu dönemde nükleer müzakerelerde iki taraf arasında olumlu gelişmeler yaşanmış, bu gelişmeler bölgesel konulara dair pazarlıkları kapsamasa da taraflar arasında işbirliği sinyalleri gelmeye başlamıştır.²⁷⁰ Bu kapsamda 2014 yılında ABD Dışişleri Bakanı John F. Kerry "bölgede teröristleri yok edecek her türlü yapıcı işbirliğine açık olduklarını" ifade ederken, İranlı yetkililer de ABD'nin mücadeleye girmesi halinde birlikte çalışabileceklerini dile getirmişlerdir. Yine de iki taraf özellikle Suriye'de bulundukları karşıt konum ve tarihi düşmanlıktan kaynaklanan sebeplerle bu durumun yalnızca kısa süreli bir taktiksel işbirliği olduğunu vurgulamışlardır. Zaten iki tarafın da birbirlerine karşı güvensizlikleri sona ermemiş; ABD'den gelen açıklamalarda, genelde İran'ın mezhepsel temelli politika gütmemesi gerektiği uyarıları yer alırken İranlı yetkililer de ABD'yi bölgeyi istikrarsızlaştırmaması konusunda ikaz etmişlerdir.²⁷¹

Tüm bunlarla birlikte İran'da ılımlı kesim, ABD tarafından IŞİD'e yönelik gerçekleştirilen hava operasyonlarına olumlu bakarken; daha muhafazakâr olan taraf bu konudaki olası bir işbirliğini gerçek dışı olarak değerlendirmiştir. Zira İran'daki şahin kesime göre IŞİD'i yaratan unsur zaten ABD'dir. Bu kanattan gelen açıklamalara göre adı geçen örgüt, Müslüman dünyasını mezhep

²⁶³ a.g.e., s. 420.

²⁶⁴ Hakkı Uygur, İran ve PKK Sorunu, İRAM, 27.03.2019, <https://iramcenter.org/iran-ve-pkk-sorunu/> (15.10.2020).

²⁶⁵ Bayram Sinkaya, "Suriye Krizi Çerçevesinde İran-PYD ilişkileri: Taktik Ortaklık", Ortadoğu Analiz, C:7, S:70, Eylül-Ekim 2015, s. 50.

²⁶⁶ H. Akin Ünver, "Turkish-Iranian Energy Cooperation and Conflict: The Regional Politics", Middle East Policy, C:13, S:2, Yaz 2016.

²⁶⁷ Sinkaya, "Suriye Krizi Çerçevesinde İran-PYD ilişkileri: Taktik Ortaklık", a.g.e., s. 51.

²⁶⁸ a.g.e.

²⁶⁹ a.g.e., s. 52.

²⁷⁰ Gülriz Şen, "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri" İram, Nisan 2017, s. 11.

²⁷¹ Jason Rezaian and Anne Gearan, "Iran, U.S. Signal Openness To Cooperation on Iraq", The Washington Post, 16 Haziran 2014, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/iran-us-signalopenness-to-cooperation-on-iraq/2014/06/16/5002cf1f-112c-4533-a530-4a4cbf274378_story.html, (01.12.2020).

çizgileriyle ayrıştırmak isteyen ABD, İngiltere ve İsrail tarafından kurulmuştur.²⁷² Bu kapsamda Ayetullah Hamaney daha önce 25 Kasım 2014'te bu konu ile alakalı yaptığı bir konuşmasında IŞİD'in ABD ve Siyonist rejimler tarafından parayla desteklendiğini ileri sürmüş ve bu güçleri komplo kurmakla suçlamıştır. Hamaney ilerleyen zamanlarda yaptığı açıklamalarda benzer ifadeleri kullanmaya devam etmiştir.²⁷³ Nitekim Esad rejimi ile ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri arasında de facto bir koordinasyon sağlansa da, İran-ABD arasında doğrudan bir ittifak ilişkisi kurulamamış, karşılıklı güvensizlik doğrudan işbirliğine engel olmuştur.²⁷⁴ Ancak asla aralarında askeri işbirliği sağlanmasa da 2015 yılının temmuz ayında imzalanan nükleer anlaşması ile birlikte ABD ve AB İran'ın Suriye konusunda uluslararası çözüm girişimlerine katılmasına yönelik çağrıda bulunmuşlar²⁷⁵ ve İran ilk kez Cenevre 3 görüşmelerine davet edilmiştir. Ayrıca anlaşma sonrası İran, yaptırımların gevşetilmesi ile ekonomik açıdan rahatlamış, Suriye'ye daha fazla kaynak aktarma olanağına sahip olmuştur.²⁷⁶ İran'ın yabancı Şii savaşçıların sayısını arttırıp, Suriye sahasına sürdüğü dönemler aynı zamanda IŞİD'in yükselişine de tekabül etmektedir.

2.2.2.4. İran'ın Suriye Politikasındaki Açmazlar ve Yeni İttifak Arayışları

IŞİD'in bölgede yükselişe geçmesinin ardından işler rejim aleyhine bozulmaya başlamıştır. Zira IŞİD 2015 yılına kadar bölgede önemli kazanımlar elde etmeye başlamış, bölgenin neredeyse yarısına yakını ele geçirmiştir. Üstelik IŞİD'in ortaya çıkması sadece rejimin bölgede uğraştığı aktörleri çeşitlendirmekle kalmamıştır. IŞİD bu dönemde Irak'a yönelik saldırılar gerçekleştirmiş ve bu da İran destekli Irak Şii grupların kendi ülkelerinde mücadele etmeye gitmesine ve muhaliflerin yeniden öne geçmesine sebep olmuştur. Bu dönemde muhalif gruplar Suriye'nin Kuzey ve Güney alanlarında yeniden önemli yerler kazanmaya başlamış; bu kapsamda İdlib'i ele geçirmiş, Dera, Şam'ın etrafında ve Lübnan sınırında oldukça ilerleme kaydetmişlerdir. Rejim ise elde ettiği yerlerde ancak geçici bir hakimiyet sağlayabilmiş, kazandığı alanları kısa sürede yeniden kaybetmeye başlamıştır.²⁷⁷

Suriye iç savaşında muhalifler karşısında giderek etkisiz kalan İran, İsrail'in bölgede kendisine yönelik artan baskıları sonucu Rusya ile işbirliğini gerçekleştirmiş, bu ülkenin Suriye'ye doğrudan müdahalesini kabullenmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın müdahalesi İran'ı muhalifler karşısında yenilmekten kurtarıırken, onun Suriye'deki etkinliğini kıran önemli bir gelişme olmuştur. Zira İran Devrim Muhafızları ve İran'a bağlı yabancı savaşçıların etkinliği azalmış, hepsi Rusya Hava Kuvvetleri'ne bağlanmaya başlamışlardır.²⁷⁸ İki ülke bir araya gelerek Esad rejimini korumayı başarsalar da sahada Rusya'nın etkinliği daha baskın hale gelmiştir.

İran'ın Suriye konusunda Rusya ile işbirliği geliştirmesinin akabinde ABD'de Trump işbaşına gelmiş, bu da İran-ABD arasında oluşan ılımlı havanın sona ermesine sebep olmuştur. Trump, Obama'yı İran politikasından ötürü sert bir şekilde eleştirirken, ilişkilerin tekrar katılaşacağını sinyallerini vermiştir.

2016 yılındaki başkanlık seçimlerinde iktidara gelen Trump, Obama'yı İran'a karşı fazla merhamet göstermekle eleştirmiş ve bu politikaların İran'ın yeniden büyük bir güç haline gelmesine sebep olduğunu belirtmiştir. İran'ın Hizbullah, Hamas, El Kaide gibi terör örgütlerinin destekleyicisi

²⁷² Uzun, a.g.e., s. 12.

²⁷³ Ayatollah Khamenei's Opinion on Counter-Terrorism, Khamenei.IR, 22.11.2020, <https://english.khamenei.ir/Opinions/cterrorism>, (10.10.2020).

²⁷⁴ Bayram Sinkaya, "2011'den Astana'ya Suriye Politikasının İran'a Maliyeti", Aljazeera Türk, 24 Ocak 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2011den-astanaya-suriye-politikasinin-irana-maliyeti>, (01.12.2020).

²⁷⁵ Sinkaya, a.g.m., s. 120.

²⁷⁶ Hakkı Uygur, İran ve Bölgesel Gelişmeler, Siyasallılar Vakfı e-Konferans, 3.11.2020.

²⁷⁷ Orhan, a.g.e., ss. 3-4.

²⁷⁸ Muhammed Abdulmecid, "Suriye'de Artan İran-Rusya Rekabeti", İram, Mayıs 2019, s. 4.

olduğunu vurgulayan Trump, nükleer anlaşmayı onayladığı takdirde Ortadoğu’da terör örgütlerinin silahlanacağını ifade etmiştir.²⁷⁹ Bu kapsamda yaptırımları yeniden uygulamaya koyan Trump’ın, İran’ı ekonomik olarak daraltmak suretiyle sıkılaştırmak istediğini söyleyebiliriz. Ekonomisi genişleyen bir İran nasıl ki Suriye’ye, Hizbullah’a kaynak aktarma konusunda rahatlık yaşıyorsa, yaptırımların geri gelmesiyle birlikte İran’ın bölgede harcama yaparken zorlanabileceği anlaşılmaktadır. Obama, ABD’nin Ortadoğu’daki çıkarlarını engelleyen İran’ı diplomasi yoluyla dönüştürmeye çalışırken, Trump agresif politikaları tercih etmiştir. Zaten ABD’de Demokratlar ile Cumhuriyetçiler arasındaki fark da bu noktada belirgin hale gelmektedir. Aynı amaçla hareket etseler bile demokrat kesim yumuşak politikalarla hedeflerine ilerlemeye çalışırken cumhuriyetçi kesim dahasert politikalarla amaçlarını gerçekleştirmek istemektedir.

Kısacası iki taraf arasındaki ilişkinin kısa sürmesine çok da şaşırılmamak gerekir. Zira iki ülkenin de Suriye üzerindeki çıkarları oldukça farklıdır. İran Suriye’nin toprak bütünlüğünün korunmasını isterken, ABD burada daha parçalı bir yapı hayal etmektedir ki, PYD’yi de bu amaç için enstrüman olarak kullanmıştır. IŞİD tehlikesi sona erdiğinde bile PYD’nin misyonunu tamamlayıp birdenbire gitmeyeceği açıktır. Nitekim IŞİD neredeyse sona erdiğinde ABD bu örgütün yükselişinin yolunu açmış ve PYD bölgede kantonlaşmaya başlamıştı. Tüm bunların farkında olan ve durumun çıkarları aleyhine işlediğini gören İran, yeni bir ittifak arayışına girmiş; Rusya ve Türkiye’yle yakınlaşmıştır.²⁸⁰ Krizin başından beri Atlantik cephesinde yer alan Türkiye’nin İran’la aynı anda ABD ile arasında bazı sorunlar yaşıyor olması ve PYD konusunda iki ülke arasında çıkar ortaklığının Türkiye-İran birlikteliğini stratejik bir hale getirmiştir.

2.2.2.5. Diyalogun Kurumlaşması: Astana Süreci

PYD’ye verdiği destek ve 15 Temmuz darbe girişimi sürecinde yaptığı açıklamalar sonucu ABD’ye eskisi kadar güvenmeyen Türkiye, Suriye’de politik bir açmazın içine düşmüş ve Rusya ile yakınlaşmak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda 24 Haziran 2016 tarihinde iki ülke (Türkiye-Rusya) arasında mektuplaşma gerçekleşmiş ve taraflar 9 Ağustos’ta bir araya gelerek Suriye konusunda işbirliği yapmaya karar vermişlerdir. Bu karardan 15 gün sonra Türkiye, Suriye’de Fırat Kalkanı Operasyonu’nu başlatmış ve ABD tarafından oluşturulmak istenen Kürt koridorunu engellemiştir. Bu operasyonla Türkiye’nin güvenliğine yönelik bir tehlikenin önüne geçilirken, Rusya’nın Avrupa’ya giden enerjisine alternatif hat çekilmesi önlenmiştir. Ayrıca Suriye rejimi de bir nebze olsun rahatlamıştır. Bu olaydan sonra İran-Türkiye-Rusya yakınlaşması gerçekleşmiş, üç ülke arasında Troika kurularak Astana Süreci başlamıştır.²⁸¹

İran, Türkiye ve Rusya arasında başlatılan Troika görüşmeleri sonucunda 30 Aralık 2016 tarihinde Suriye’de ülke genelini kapsayacak şekilde ateşkes ilan edilmiştir. 23-24 Ocak 2017 tarihinde yapılan Astana görüşmeleri ile ÖSO gibi ılımlı Suriyeli muhaliflerin rejimle birlikte toplantıya katılımı sağlanmıştır. Savaşın tarafları arasında ateşkesin daimi kılınması öngörülmüş, sorunların siyasi çözümüne odaklanan bu görüşmelerde Türkiye, ılımlı muhalefetin garantörü olurken Rusya; rejim ve İran’ın desteklediği grupların garantörü olarak kabul edilmiştir. Ayrıca görüşmelerinin sonunda rejim güçleri ile muhalif gruplar arasındaki görüşmelerin Astana’da başlamasının desteklendiği belirtilmiş ve Suriye’nin toprak bütünlüğü, bağımsızlığı vurgulanmıştır. Yine bu toplantılarda ateşkesin İran-Türkiye-Rusya tarafından kontrol edilmesi ve IŞİD, el Nusra gibi örgütlerle mücadele edilmesi hususunda anlaşılmıştır.²⁸² 1. Astana görüşmesinin ardından çok geçmeden bir ay içerisinde Astana 2 görüşmeleri başlamıştır.

²⁷⁹ Bilgetürk, a.g.e., s. 425.

²⁸⁰ a.g.e., s. 411.

²⁸¹ İşyar, a.g.e., ss. 546-550.

²⁸² Arı, a.g.e., ss. 506-508.

Astana 2 görüşmeleri 15-16 Şubat 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda taraflar birbirlerini suçlamışlar ve sorunun somut çözümüne ilişkin net bir adım atılamamıştır. Görüşmelerde Rusya'nın parçalanmış Suriye haritasını öngörmesi muhalifler tarafından tepki çekmiştir.²⁸³ Nitekim rejim de Rusya'nın yeni planına destek vermemiştir.²⁸⁴ Kısacası Astana 2 görüşmeleri ilkinde göre sönük kalmış ve yaklaşık bir ay sonra Astana 3 toplantılarına geçilmiştir. Bu toplantıya İran, Türkiye ve Rusya katılırken muhalifler, rejim ateşkese uymadığı için katılmamışlardır. Suriye sorununa ilişkin somut adımların atılması ise ancak dördüncü görüşmelerde gerçekleştirilebilmiştir. 3-4 Mayıs 2017'de yapılan bu görüşmelerde çatışmasız ve güvenli bölge oluşturulması yönünde karar alınmıştır. Bu karara göre Güney Dera, Kuneytra, Doğu Guta, Hama, Halep ve Lazkiye'nin bazı bölümleri ile İdlib'in tamamı "çatışmasızlık bölgesi" olarak ilan edilirken; Esad yönetiminin hakimiyeti altında olan yerler arasında kalan bölgelerin güvenli bölge olması öngörülmüştür. Burada güvenli bölgelerin güvenliğinin garantör ülkelerin öncülüğünde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Tabi bu noktada uluslararası koalisyonun IŞİD'le mücadele kapsamında yapılan operasyonları hariç tutulmuştur. Astana 5 görüşmelerinde, üç ülke aralarında Ortak Çalışma Grubu oluşturmaya karar vermiş ve toplantılara devam edilmesi öngörülmüştür.²⁸⁵

Görüldüğü üzere Astana görüşmelerinde Suriye krizine ilişkin köklü bir çözüm bulunamasa da Cenevre görüşmelerine göre daha somut adımlar atılmış, daha net kararlar verilmiştir. Türkiye-İran-Rusya yaklaşması ABD'nin bölgedeki etkinliğini azaltmış, Türkiye'nin yaptığı operasyonlar Kürt koridorunun kurulmasına engel olmuştur.

Tabi bu üç ülke arasında koordinasyon sağlanmış olsa da her birinin Suriye'ye yönelik farklı amaç ve stratejileri vardır. Bu durum Astana sürecinde zaman zaman üç ülke arasında uyuşmazlık yaşanmasına ve reel politik temelli gelgitlere sebep olmuştur.

2.2.2.6. Suriye Üzerinde İran Türkiye Rekabeti

Türkiye Suriye'de toprak bütünlüğünün sağlanması ve güvenliğin tesis edilmesi konusunda İran'la hemfikirdir. İki ülke bu kapsamda Astana sürecinde bir araya gelmişlerdir. Bununla birlikte aralarında PYD'ye bakış ve bu örgütle mücadele konularından kaynaklı bazı problemler de ortaya çıkmaktadır. Türkiye, terör örgütü PYD ve IŞİD'e karşı operasyonlarını ÖSO ile gerçekleştirmekte ve kontrol sağladığı alanlarda ÖSO'yu hakim kılmak için çabalamaktadır. Bu durum ise Suriye'de Esad rejiminin korunmasını önemseyen İran için oldukça rahatsız edicidir. Nasıl ki Türkiye IŞİD'e karşı PYD'yle yapılacak bir operasyonu doğru bulmuyorsa, muhalifleri terörist ve bölgedeki amaçlarına tehlike olarak algılayan İran da Türkiye'nin ÖSO ile operasyon gerçekleştirmesini hoş karşılamamaktadır.

İran, Türkiye'nin 24 Ağustos 2016 yılında başlattığı Fırat Kalkanı Operasyonu'na başta fazla tepki göstermese de Türk silahlı güçlerinin ÖSO ile birlikte El Bab'a girmesinden rahatsızlık duymuştur.²⁸⁶ İran Dışişleri Bakanı Sözcüsü Behram Kasimi Eylül 2016'da gerçekleştirdiği konuşmasında; terörle mücadelenin tüm ülkelerin sorumluluğunda olduğunu belirtmiş, ancak bunun egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkesini ihlal etmek için bir gerekçe olmadığı konusunda Türkiye'yi uyararak; meşru hükümetle koordinasyon halinde olmayan bu operasyonu eleştirmiştir. Kasimi

²⁸³ a.g.e., s. 509.

²⁸⁴ İşyar, a.g.e., s. 551.

²⁸⁵ Arı, a.g.e., s. 509-510.

²⁸⁶ Oytun Orhan, "Fırat Kalkanı'nda El-Bab ve Sonrası", Orsam, 20.02.2017, <https://orsam.org.tr/tr/firatkalkani-nda-el-bab-ve-sonrasi/>, (20.11.2020)

Türk kuvvetlerinin bölgeden hızla çekilmesi çağrısında bulunmuştur.²⁸⁷ Ancak Türkiye El Bab'taki en stratejik noktaları ele geçirmiş ve El Bab'a kadar olan Fırat Kalkanı bölgesinde güvenli bölge oluşturmak istemiştir. Bununla birlikte bir sonraki hedefini IŞİD'in karargâhı durumundaki Rakka olarak belirlemiştir.²⁸⁸

Türkiye bu arada ABD ile bazı yakınlaşma girişimlerinde bulunmuş ve ara sıra İran karşıtlığı söylemi üzerinden onunla ilişki kurmaya çalışmıştır. İran'dan bu duruma yanıt ise gecikmemiş, Kasimi Türkiye'nin hatalı politikalardan kurtulamadığını belirterek, sabırlarının bir sonu olduğu konusunda sert bir uyarıda bulunmuştur. Nitekim ABD'nin, kendisini PYD ile uyumlaştırma politikasından vazgeçmemesi üzerine Türkiye tekrar eski haline dönerek, Avrasya cephesine yaklaşımını sürdürmeye devam etmiştir.²⁸⁹

Tüm bunlarla birlikte Türkiye Ocak 2018'de Suriye'ye yönelik Zeytin Dalı Operasyonunu başlatmış, bu da elbette yine İran'la olan ilişkilerini etkilemiştir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği operasyona ilk tepki İran Dışişleri Bakanlığı'ndan gelmiştir. Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen açıklamada gelişmelerden duyulan kaygı ifade edilirken Türkiye'den bir an önce operasyonu sonlandırmaları istenmiştir. Yine İran Genel Kurmay Başkanı Muhammed Bakiri, Suriye'nin egemenlik ve bağımsızlığını vurgulamış ve "Türkiye Suriye topraklarında gözü olmadığı konusundaki tavrını netleştirmelidir." diyerek konuya bakışını ifade etmiştir.²⁹⁰ Bu söylemden de anlaşılacağı üzere İran, Türkiye'nin Suriye rejimine zarar verecek şekilde politika üretmesinden çekinmekte ve bölgede nüfuz kurmasından endişelenmektedir. Sonuçta İran için birinci öncelik Esad rejiminin başta kalması ve toprak bütünlüğünün sağlanmasıdır. Türkiye'nin PYD koridorunu yıkarken onun yerine ÖSO'yu ikame etmesi İran'ın çıkarlarına ters düşmektedir. Zaten İran'ın Türkiye ile bir araya gelme motivasyonu bile diplomasi yoluyla ateşkes sağlanarak meşru hükümetin korunmasıdır.

Görüldüğü üzere 2016 sonrası süreçte iki ülke Türkiye'nin operasyonları konusunda birbirlerinden ayrılmıştır. Türkiye hedefleri çerçevesinde ABD ile yeniden yakınlaşma ihtimaline sırtını dönmemiş ve zaman zaman ABD ile yakınlaşma çabası içerisinde olmuştur. Nitekim Türkiye, ABD'nin YPG'yi desteklemesi; İran da ABD ve bölgedeki düşmanlardan aldığı tehdit sebebiyle Astana görüşmeleri kapsamında aralarındaki işbirliğini sürdürmeye devam etmişler, krizleri fazla uzatmamışlardır. İki taraf, aralarında tarihsel iddialar ve rekabetten kaynaklı sınırlar kapsamında karşı karşıya gelmemeye gayret eden ve Suriye konusunda uzlaşmaya çalışan bir süreç geçirmişlerdir. İran'ın fazlaca güvenlik odaklı yaklaşımı ve Türkiye'nin de sürekli değişken çıkarsal yaklaşımı olmasa iki ülkenin Suriye konusunda daha fazla işbirliği içinde olabileceğini söyleyebiliriz.

2.2.2.7. Suriye Üzerinde İran-Rusya Rekabeti

İran ve Rusya, Suriye'de Esad rejimini destekleyen temel iki ülke olmuştur. Rusya jeostratejik, ekonomik çıkarları gereği Suriye'de statükonun korunmasını isterken İran; ideolojisi, güvenliği ve bölgesel güç olma politikaları bakımından Esad rejiminin devamlılığını hayati olarak görmüştür. Bu kapsamda Rusya bölgedeki çıkarları gereği kendisi ile ortak paydada bulușan İran'la işbirliğine gereksinim duymuştur. İran da başta Rusya'nın bölgede askeri varlığını hoş karşılamasa da rejime bağlı hava kuvvetlerin dört yılın ardından iyice yıpranması ve İsrail'in İran Hava Kuvvetleri'nin

²⁸⁷ Sevil Erkuş, "Iran Does not Favor Turkey's al-Bab Offensive, prefers regime Operation", Hürriyet Daily News, 14.01.2017, <https://www.hurriyetaailynews.com/iran-does-not-favor-turkeys-al-baboffensive-prefers-regime-operation-108514>, (20.11.2020)

²⁸⁸ İşyar, a.g.e., ss. 557-558.

²⁸⁹ a.g.e., ss. 562-564.

²⁹⁰ Süleyman Gündere, "İran Medyasında Zeytin Dalı Harekatı", İram, 29.01.2018, <https://iramcenter.org/iran-medyasinda-zeytin-dali-harekat/>, (20.11.2020).

varlığına sorun çıkarması gibi sebeplerden dolayı Rusya'yla birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır. İki devlet aralarındaki çıkar çatışmalarını görmezden gelerek işbirliği gerçekleştirmişler, ve her iki ülke ortaklaşa tertipleedikleri operasyonlar ve izledikleri müşterek politikalar vasıtasıyla Esad rejimini ayakta tutmayı başarmışlardır.²⁹¹

Tüm bunlarla birlikte, iki ülke arasındaki ilişki yalnızca taktiksel işbirliği boyutunda kalmış, tam bir müttefik ilişkisine dönüşmemiştir. Krizin yatışması ve diplomatik sürecin başlaması ile iki devletin çatışan çıkarları gün yüzüne çıkmış;²⁹² konu pastadan pay almaya gelince iki ülke de kendi amaçlarını gerçekleştirmeye odaklanmışlardır.²⁹³ Her iki devlet de bölgede hakim güç olmak istemekte ve Suriye'nin stratejik bölgelerinde nüfuz kurmayı arzulamaktadırlar. Bu da iki devlet arasındaki bazı ihtilaflara sebep olmuştur.

İran, Arap Baharı sürecinde Suriye sahasında büyük kazanımlar elde etmiş, bölge üzerindeki nüfuzunu oldukça arttırmıştır. Bu durum da Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusya eski ortağı İran'la oluşan rekabeti kapsamında onu oyun dışı bırakmak istemekte, bu yolda çeşitli politikalar izlemektedir. Bunlardan en önemlisi İran'ın Suriye'deki askeri varlığını azaltma girişimidir. İran'a yakın yabancı savaşçıları dağıtmak isteyen Rusya, 2018 yılında İsrail ve ABD ile işbirliğine gitmiş ve Suriye'deki İran destekli milis kuvvetlerin buradan çıkarılması üzerine anlaşmaya varmıştır. Zaten ebedi olarak yabancı güçleri burada tutamayacağının farkında olan İran ise bu durum karşısında yerel milis güçler oluşturma projesine başlamıştır. Tabi Suriye'de Şiiler azınlıkta olduğu için İran, bu milisleri para ve çeşitli vaatler yoluyla Sünnilerden oluşturmaktadır. Rusya, böyle bir oluşuma gidilmesini önlemeye çalışmakta, aynı zamanda İran taktiği ile Suriye'de kendisine yakın milisler inşa etmektedir. Rusya İran'a yakın milis kuvvetlerini dağıtırken bazen de bu grupları kendi tarafına çekmeye çalışmaktadır. Filistinli Kudüs Tugayı ve Kaplan Güçleri buna bir örnektir.²⁹⁴

Rusya'nın İran'ın bölgedeki etkisini kırma girişimleri son zamanlarda iki ülkenin çatışmalar yaşamasına sebep olmaktadır. Bu kapsamda 2019 yılının Ocak ayında Rusya'ya bağlı Kaplan Güçleri ile İran'ın desteklediği Abdulmecid, komutasındaki grup arasında çatışmaların başladığı duyulmuştur.²⁹⁵ Rusya'ya bağlı kuvvetler bu çatışmalarda, İran'ın etkin konumda olduğu yerlerdeki nüfuzunu arttırmış; oldukça stratejik konumda olan bu noktalarda İran'ı geri planda bırakmıştır.²⁹⁶ Sonraki tarihlerde olay daha da ileriye giderek Rus askerleri ile İran Devrim Muhafızları arasında çatışmaya kadar varmıştır.²⁹⁷

Tüm bunlarla birlikte Rusya ile İran arasındaki mücadelenin diğer bir sebebini yeniden inşa süreci oluşturmaktadır. İki ülke de Suriye'nin yeniden inşa sürecinde yer almak istemekte, bu kapsamda rekabet etmektedir.

İran ve Rusya'nın yeniden inşa etme konusunda belirledikleri politikalar birbirinden oldukça farklıdır. Rusya, Suriye'nin tam egemenlik kapasitesini geliştirerek devlet üzerindeki nüfuzunu kurumsallaştırmayı istemektedir. Bu kapsamda Suriye üzerinde uzun vadede çıkarlarının sağlanması için kendi yatırımlarına ihtiyaç duyacak, nüfuz kurabileceği dostane merkezi otokratik

²⁹¹ Abdulmecid, a.g.e., s. 4.

²⁹² a.g.e.

²⁹³ Sinan Hatahet, "Russia and İran: Economic Influence in Syria", Middle East and North Africa Programme, March 2019.

²⁹⁴ Abdulmecid, a.g.e., s. 5.

²⁹⁵ Suriye'de Beşşar Esad rejimi İçin Savaşan Rusya ve İran Destekli Gruplar Arasında Çatışma Çıktı, CnnTürk, <https://www.cnnturk.com/dunya/suriyede-rus-ve-iran-destekli-gucler-arasinda-catisma-coksayida-olu-ve-yarali-var> , (25.11.2020)

²⁹⁶ Abdulmecid, a.g.e., s. 6.

²⁹⁷ Rus Askerleri ve İran Güçleri Arasında Çatışma, ahaber, <https://www.ahaber.com.tr/dunya/2019/04/19/rus-askerleri-ve-iran-gucleri-arasinda-catisma>, (25.11.2020)

bir rejim kurması gerektiğine inanmaktadır. Rusya yeniden imar sürecinde tüm silahlı aktörleri Suriye ordusuna entegre ederek kurulacak tek ordunun tüm bu aktörlerin üzerinde olmasını sağlamaya çalışmaktadır.²⁹⁸ Öte yandan İran ise Esad rejimi üzerindeki etkisini sürdürürken, kendi hedeflerine sempati besleyen yerel ortaklarla çalışmak istemekte ve aşağıdan yukarıya taktiğiyle yerel müttefiklerini devlet işlevlerine dahil etmeye çalışmaktadır. İran bölgesel rakipleri olan Körfez ülkeleri ve Türkiye karşısında Suriye'yle geleneksel devletlerarası ilişkinin ötesinde bir ilişki kurmak için çabalamaktadır.²⁹⁹

İran ve Suriye Savunma Bakanları 2018 yılının Ağustos ayında Suriye'deki Silahlı kuvvetlerin yeniden yapılandırılması için bir anlaşma imzalamışsa da Rusya 2017 yılının son aylarında çoktan kendine yakın bir güvenlik teşkilatı oluşturmaya başlamıştır. Rusya bu kapsamda İran'a yakın bazı komutanları görevden almış, bazılarını emekliye sevk etmiş, tutuklamak veya sürmek suretiyle askeriyeden uzaklaştırarak orduyu kendi çıkarları doğrultusunda yenilemeye koyulmuştur. uygulamalar Rusya'ya yakın olan komutanların hareket alanını arttırmıştır. Yine de İran bölgedeki güvenlik kurumlarına destek vermeye, silah sanayisini inşa etmeye ve özellikle kendisine yakın 4. Orduyu yenilemeye devam etmektedir.³⁰⁰

Esad'ın kendisine borçlu olduğunu düşünen ve zararlarını karşılamak isteyen iki ülke bölgedeki kaynaklardan olabildiğince imtiyaz kazanmak istemektedir.³⁰¹ Bu kapsamda hem Rusya hem de İran yerel iş adamları ile ittifak kurmakta bu ilişkileri ilerletmek için kurdukları iş konseyinden faydalanmaktadır.³⁰² Bu da Suriye'den ticari imtiyaz elde edilmesi konusunu İran ve Rusya arasında, yeniden inşa kadar önemli bir rekabet alanı olarak ortaya çıkarmaktadır.

Kısacası Esad rejimini korumak için bir araya gelen İran ve Rusya, rejimin görece bir zafer kazanmasının ardından bölgede hakimiyet oluşturmak ve imtiyaz kazanmak adına mücadeleye girmişlerdir. Sonuçta hem Rusya hem de İran, Esad rejimini korumak için buraya ciddi kaynak aktarmışlardır. Artık ikisi de gösterdikleri çabanın karşılığını almak istemektedir.

Yine de belirtmek gerekir ki İran'ın Esad rejimini korumak adına bölgeye aktardığı kaynak Rusya'ninkilere göre oldukça yüksek maliyetlidir. ABD Dışişleri Bakanlığı verileri İran'ın 2012'den 2019'a kadar 16 milyar dolarlık harcama yaptığını göstermektedir.³⁰³ Ali Ekber Velayeti'ye göre ise İran her yıl rejimin ayakta kalması için 8 milyar dolar harcama yapmıştır.³⁰⁴ Bu kapsamda İran'ın Suriye'de yaptığı harcamaların ve ilişkilerin ekonomik boyutunun da incelenmesi gerekmektedir.

2.2.3. Arap Baharı Sürecinde İlişkilerin Ekonomik Boyutu

Arap Baharı sürecinde Esad rejiminin korunması yönünde politika izleyen İran; rejime ekonomik anlamda da destek vermiş, bölgeye milyar dolarlık kaynak aktarımı sağlamıştır. Bu yardım; karşılıklı ticaret anlaşmalarından kredi sağlanmasına, askeri imkan sağlanmasından yeniden imara kadar çok çeşitli içerikleri kapsamaktadır. Verilen desteğin içeriği ve amaçları, döneme ve konuya göre çeşitlilik göstermektedir.

²⁹⁸ Hatahet, a.g.e., ss. 2-3.

²⁹⁹ a.g.e., s.3.

³⁰⁰ Abdülmecid, a.g.e., s. 6.

³⁰¹ a.g.e. s.7.

³⁰² Hatatet., a.g.e., s. 1.

³⁰³ Iran Action Group, Outlaw Regime: A Chronicle of Iran's Destructive Activities, Washington: US State Department, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2019-03-08RussiaAndIranEconomicInfluenceInSyria.pdf>, s. 11, (25.11.2020).

³⁰⁴ Hatahet, a.g.m., s. 3.

Esasında Arap Baharı öncesi Suriye-İran ilişkilerinde ideolojik ve stratejik boyutlar ağır basmaktadır. Ekonomik ilişkiler ise bu dönemde bir adım geri plandadır. 2010 yılında İran, Suriye'nin dış ticaretinde 11. sırada yer almış, toplam ithalat ve ihracatının küçük bir kısmını oluşturmuştur. Bu dönemde ekonomik ilişkilerin büyük bir çoğunluğu mühendislik hizmetlerinden meydana gelmiştir.³⁰⁵ Bununla birlikte çatışmaların patlak vermesinden bir süre öncesine kadar ikili arasında ekonomik ilişkilerin ilerletildiği de görülmektedir. Financial Tribune'nin yayınladığı tabloya göre ikili ilişkilerdeki ticaret hacmi 2010 yılında, diğer yıllara göre nispeten yükselmiştir.³⁰⁶ İran'ın Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon yataklarına ulaşmak için Suriye'ye çeşitli yatırımlar yaptığı daha önceden ifade edilmişti. Nitekim kriz öncesi iki ülke arasındaki ticaret hacminin atması bu yatırımlarla da ilişkilendirilebilir.³⁰⁷

Tüm bunlarla birlikte Suriye, iç savaş sürecinde Avrupa Birliği, Arap Birliği ve ABD'nin uyguladığı yaptırımlardan olumsuz olarak etkilenmiştir. İran, bu yaptırımların etkisini azaltmak amacıyla ilk olarak Suriye ile 17 Aralık 2011'de "Serbest Ticaret Antlaşması" imzalamışlardır.³⁰⁸ İran Sanayi, Maden ve Ticaret Bakanı Yardımcısı Hamid Safdel bu anlaşmayla madencilik, sanayi ve tarımdaki ticaretin artmasını amaçladıklarını belirtmiş, anlaşmanın iki tarafın yıllık ticaret hacminin 5 milyar dolara çıkmasının önünü açacağını ifade etmiştir.³⁰⁹ Anlaşmanın imzalanmasından sonra dönemin Suriye Başbakanı Adel Saffar, İran'ın verdiği katkılarla yaptırımların olumsuz etkisinin azaltıldığını söylemiştir.³¹⁰

2012 yılının Şubat ayında İran ve Suriye arasında, Suriye'de elektrik santrali ve rafinerisi inşa etmek üzere 400 milyon Euroluk bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İran elektriğinin, Irak, Suriye ve Lübnan'a bağlanması ve ihraç edilmesi planlanmıştır.³¹¹ İran bu anlaşma ile İslam dünyasının en büyük elektrik şebekesini kurmayı amaçlamaktadır.³¹²

İran 2013 yılına kadar ekonomik işbirliğini geliştirmek suretiyle Esad rejimine destek olmuştur. 2013 yılından itibaren ise Suriye hükümetine doğrudan mali yardım yapma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda Suriye'ye; Ocak 2013'te kriz öncesine göre %50 düşen gelirleri için 1 milyar dolarlık, aynı yılın Ağustos ayında yaptırımlar sonrası %90 düşen petrol gelirleri için 3.6 milyar dolarlık kredi sağlamıştır.³¹³ İran açtığı krediyi 2015 yılında 1 milyar dolar daha arttırmıştır. Ekonomistler bu krediler sayesinde Suriye ekonomisinin ayakta kaldığını ifade etmektedir.³¹⁴

³⁰⁵ Sinkaya, 2015, a.g.m., s. 13.

³⁰⁶ Iran's Exports to Syria on the Rise, Financial Tribune, 27 Kasım 2017, <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/76882/iran-s-exports-to-syria-on-the-rise>, (21.11.2020).

³⁰⁷ İşyar, a.g.e., s. 485.

³⁰⁸ Sinkaya, 2012, a.g.m., s. 13.

³⁰⁹ Iran, Syria ink Free Trade Agreement, bilaterals.org, 18.12.2011, <https://www.bilaterals.org/?iransyria-ink-free-trade&lang=en>, (21.11.2020)

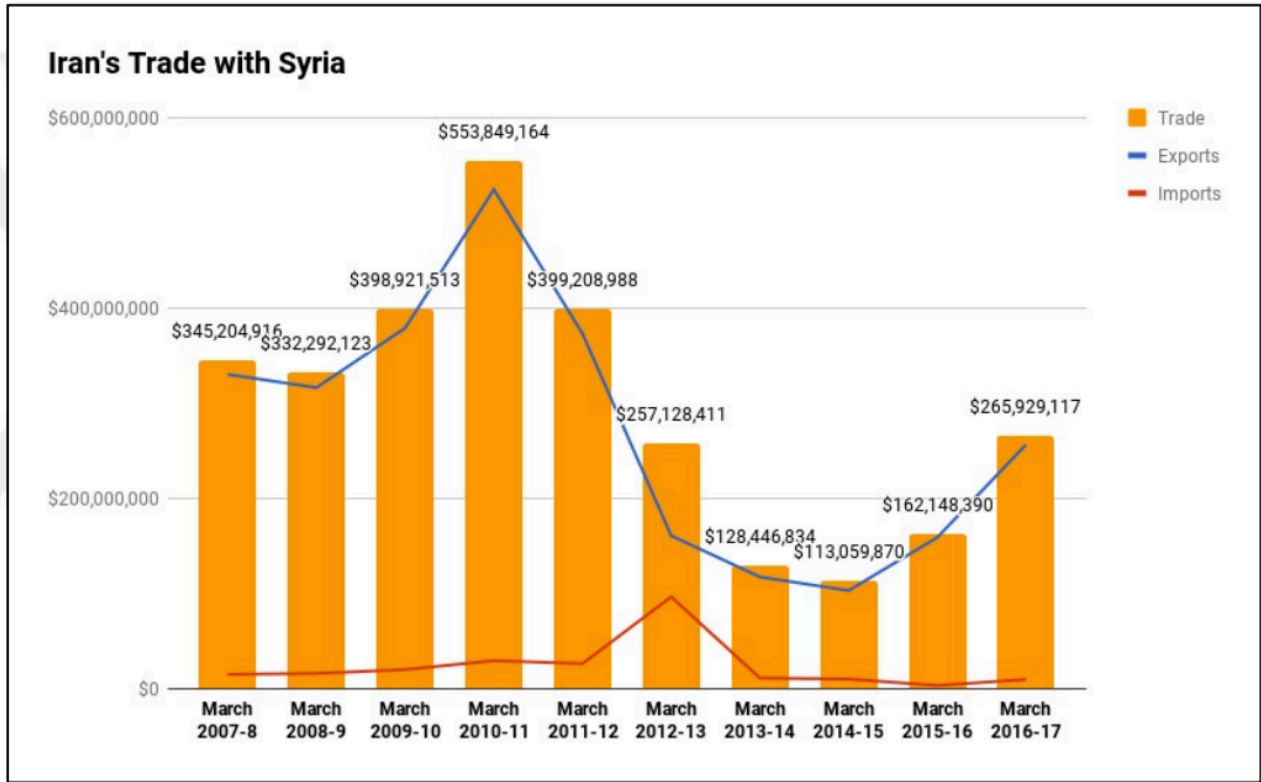
³¹⁰ Sinkaya, a.g.m., s. 13.

³¹¹ a.g.m., s. 14.

³¹² Iran's Exports to Syria on the Rise, a.g.m.

³¹³ Selam el-Saadi, "Iran's Stakes in Syria's Economy", Carnegie Endowment For International Peace, 02.06.2015, <https://carnegieendowment.org/sada/60280>, (21.11.2020).

³¹⁴ Iran's Exports to Syria on the Rise, a.g.m.

Tablo 1: İran-Suriye ticaret hacmi

Kaynak: Iran's Exports to Syria on the Rise, Financial Tribune, 27 Kasım 2017, <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/76882/iran-s-exports-to-syria-on-the-rise>, (21.11.2020)

Tablodan da görüleceği üzere İran-Suriye ticaret hacmi 2014-2015 yılından itibaren yükselme göstermektedir. Özellikle 2016-2017 Mart dönemine bakıldığında İran'ın Suriye'ye ihracatı önemli bir yükseliş göstermektedir.

Ocak ayının başlarında ekonomik olarak yeni bir sayfa açan iki ülke, 17 Ocak 2017 tarihinde tarım arazi tahsis, GSM Operatörü tesisi, maden işletmesi, petrol ve doğalgaz deposu inşaatı, arazi tahsis gibi konuları kapsayan beş mutabakat zaptını imzalamışlardır.³¹⁵ Suriye İran'a tarım için 5000 hektar, petrol ve gaz deposu için 1000 hektar vermeyi kabul etmiş, ayrıca hayvancılık için de arazi vermeyi taahhüt etmiştir.³¹⁶

İran, daha önce belirtildiği üzere Suriye'ye yaptığı harcamaların meyvesini almak istemekte ve ülkenin yeniden yapılandırma sürecinde yer almak istemektedir. Bu kapsamda Ruhani ve birçok İranlı yetkili defalarca kez İran'ın yeniden inşa sürecinde yer almak istediklerini dile getirmişlerdir.³¹⁷ Nitekim 2018 yılında İran'ın Suriye'nin yeniden inşasında yer alacağı duyurulmuştur. İki ülke 15 Ağustos 2018 yılında aralarında Şam, Halep ve Humus'taki 30 bin konutun inşasının İranlı firmalara verilmesine dair anlaşmışlardır. Bu anlaşmaya göre İran, Suriye'nin demiryolları ve ulaşım alt yapısının yeniden inşasını da üstlenmiştir.³¹⁸ Ayrıca 26 Ağustos 2018 tarihinde iki ülkenin Savunma Bakanı, Suriye'de silahlı kuvvetlerin yeniden inşası adına iş birliği anlaşması imzaladıklarını duyurmuşlardır. 1 Kasım'da ise yine İran Enerji Bakanı

³¹⁵ Son İki Yılda Suriye ve İran Arasında İmzalanan İş birliği Anlaşmaları, İram, <https://iramcenter.org/son-iki-yilda-suriye-ve-iran-arasinda-imzalanan-is-birligi-anlasmalari/>, (20.11.2020).

³¹⁶ Iran's Exports to Syria on the Rise, a.g.m.

³¹⁷ a.g.m.

³¹⁸ İran Suriye'nin Yeniden İmarından Pay Alacak, AA, 01.09.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iransuriyenin-yeniden-imarindan-pay-alacak/1243926>, (21.11.2020).

ve Suriye Elektrik Bakanı Lazkiye’de enerji santralının İran tarafından inşa edilmesine yönelik anlaşma sağlamışlardır.³¹⁹

SONUÇ

Arap Baharı ayaklanmalarının Mart 2011’de Suriye’ye sıçramasının ardından Esad yönetimi gösterileri güç kullanarak bastırmaya çalışmış, bu da olayların hızla büyüüp iç savaşa dönüşmesine yol açmıştır. Dış güçlerin müdahil olduğu karışık ortamda rejime en büyük destek İran tarafından gelmiştir. İran, 35. Vilayeti olarak gördüğü Suriye’de rejimi korumak adına tüm gücünü ortaya koymuş, savaşla birlikte anılır hale gelmiştir.

İran’ın Suriye rejimine sağladığı desteğin arkasında esas olarak stratejik ve güvenlik kaygıları yer almaktadır. Bununla birlikte stratejik çıkarlar, İran’ın Arap Baharı sürecinde Suriye politikasını belirleyen tek etmen değildir. İran’ın Suriye politikasını belirleyen farklı etmenler de bulunmaktadır. Aslında bunlar hem ilişkileri doğrudan etkilemekte hem de stratejik kaygıların tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Zaten stratejik çıkarları her şeyden bağımsız olarak ele almak devrim öncesinde İran nezdinde bu kadar önemli olmayan ikili ilişkileri açıklamak noktasında yetersiz kalmaktadır.

İslam Devrimi öncesinde İran ile Suriye arasında olumlu ilişkiler gözlemlemek zordur. Zaman zaman ikili arasında iyi ilişkiler görülmüşse de ilişkilere genel bir güvensizlik hâkimdir. Soğuk Savaş zamanına denk gelen bu dönemde ikili farklı kutuplarda yer almış, birbirlerini tehdit olarak görmüşlerdir. Devrimden sonra ise ilişkiler birden dönüşüme uğramış, ikili kısa zaman içerisinde 40 yılı aşacak bir ittifaka temel atmıştır. Bu ilişki en büyük sınavını Arap Baharı sürecinde vermiş, testi de başarıyla geçmiştir. İran ve Suriye bu süreçte birbirlerine daha sıkı tutunmuşlardır.

Devrim öncesi ve devrim sonrası dönemlerin her ikisinde de ilişkilere politik çıkarlar hakimdir. Ancak aynı uluslararası sistemde dönüşüm geçiren İran’ın ideolojik kimliği ve devlet yapısı, onun çıkar ve politikalarının yeniden tanımlanmasına sebep olmuştur.

Devrim öncesinde halkın desteğini alamayan ve ülkeyi diktatörlükle yöneten Şah, kendisine karşı oluşan muhalefete karşı büyük bir gücü arkasına almak istemiş ve ABD ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Bu da ABD ve İsrail’le iyi ilişkiler kuran İran’ın, İsrail’i en önemli düşmanı olarak gören ve daha ziyade Sovyetlere yakın olarak bilinen Suriye ile farklı kutuplarda konumlanmasına yol açmıştır. Bölgesel dinamiklerin de etkin olduğu ikili ilişkilerin bu döneminde İran ile Suriye’nin stratejik çıkarları birbiri ile uyuşmamış, ilişkiler hiçbir zaman tam anlamıyla samimi olamamıştır. Bununla birlikte durum devrim sonrasında tümüyle değişmiştir. Devrimle birlikte Pehlevi Hanedanlığı’ndan çok farklı bir devlet yapılanması oluşturulmuş, bu da İran’ın dış politikası ve Suriye ile olan ilişkilerine doğrudan etki etmiştir.

Her şeyden önce Humeyni’nin bireysel ideolojik görüşlerinin devrim sonrasında İran dış politikasına doğrudan yansımaları olmuştur. Bu liderin dış çevreye bakış açısı ve sistemden gelen uyarılara yönelik algıları devletin dış politik davranışlarını dönüştüren önemli bir etken olmuştur. Humeyni, İslam Cumhuriyeti’ni kurarken ideolojisini başta anayasa olmak üzere devlet yapılanmasının en küçük ayrıntısına kadar işlemiş, kendisinden sonra gelecek liderlerin sahip olması gereken özelliklere kadar her ayrıntıyı ele almıştır. Devlet yapılanmasının Humeyni’nin bireysel ideolojik fikirleri doğrultusunda şekil alması ve devletin tamamen ideolojik bir karaktere bürünmesi, bundan sonra gelen Cumhurbaşkanları ve dini liderin karar almasında bizzat etkin olmuştur. Kısacası Humeyni’nin fikirleri ölümünden sonra dahi İran’ın dış politikasında önemli bir rol oynamıştır.

³¹⁹ Son İki Yılda Suriye ve İran Arasında İmzalanan İşbirliği Anlaşmaları, a.g.m.

İran'ın devrim sonrası Humeyni tarafından formüle edilmiş olan dış politikası, onun Suriye'yle olan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Bunlardan en önemlisi antiSiyonist ve anti-Amerikanist politikalar. İki ülke farklı sebepler ve amaçlarla da olsa bu ideolojide birleşmişlerdir. Ortak ideolojik noktada birleşen ve devrim sonrası iyi başlayan ilişkiler, daha sonra ortak tehdit ve çıkarlar altında ittifak ilişkisine dönüşmüştür. Bu kapsamda Irak-İran Savaşı ise önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Irak'la olan savaşı boyunca yalnız kalan İran'a en büyük destek Suriye tarafından gelmiştir. ABD ve Arap ülkelerinin çoğunluğunun Irak'a destek verdiği bu savaş; İran'da güvenlik odaklı bir bakışa yol açmış, İran bundan böyle dışardan gelen tehditleri dışarda yok etme stratejisine dayalı politika izleyerek nüfuz alanlarını genişletmeye çalışmıştır. Bu da Suriye'nin daha fazla önem kazanmasına yol açmıştır. İki ülkenin İsrail karşıtlığı çerçevesinde işbirliği yaparak Hizbullah'ı kurması ise Suriye'nin önemini bir kez daha arttırmıştır. Suriye iki aktör arasında köprü görevini üstlenerek İran'ın Hizbullah aracılığıyla Lübnan'da nüfuz kurmasını sağlamıştır. Böylece İran'ın güvenlik stratejisinin bir parçası olan Suriye, onun diğer bir parçası olan Lübnan'la arasında köprü görevi görmesiyle birlikte İran için giderek hayati hale gelmiştir. Bundan böyle 11 Eylül olayları, Irak'ın işgali sonrası ABD'den alınan ortak tehdit faktörleri ve Irak'ta İran'a yakın bir hükümetin kurulması sonrası Ortadoğu'da beliren kutuplaşma ikilinin giderek yakınlaşmasına ve birlikte hareket etmesine sebep olmuştur.

Devrimden sonra İran-Suriye ilişkilerini değiştiren ana etmen devletin büyük bir dönüşüm geçirerek ideolojik kimliğe bürünmesidir. Burada İran'ın geçirdiği ideolojik dönüşümün ikili ilişkilere tek yansımaları Amerika ve İsrail karşısında birleşmeleri değildir. İran ideolojik kimliği doğrultusunda kendisine stratejik hedef ve uygulamalar belirlemiş, bu durum iki ülkenin ortak konularda strateji üreterek yakınlaşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte İran'ın devrim sonrası devrim ihracı söylemleri ile Amerika ve İsrail karşıtı tutumu İran'ın çokça düşman kazanmasına yol açmış, bu da İran'ın kendi güvenliğini tehlike altında hissetmesine ve bu dönemde yakın olduğu Suriye'ye stratejik bir önem atfetmesine sebep olmuştur. Kısacası İran'ın geçirdiği dönüşüm sonrası edindiği ideolojik kimlik, stratejik çıkarlarını yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. Teorik çerçeveden bakıldığında devlet karakteristiğindeki değişim, içsel unsurlar ve değişen lider yapısı ülkenin dış politikası ve Suriye ile olan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. İkinci bölüme dair tüm bunların anlaşılması İran'ın Arap Baharı sürecinde Suriye'ye verdiği desteğin sebeplerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

İran'ın Arap Baharı sürecinde Suriye dışındaki ülkelerde rejim karşıtı muhalifleri desteklediği görülmüştür. İran bu süreci mazlum halk-zalim devletler bakış açısıyla yorumlamış, ayaklanmaları Amerika destekli rejimlere karşı yapılan isyanlar olarak değerlendirecek süreci kendi devrimiyle özdeşleştirmeye çalışmıştır. İran, Ortadoğu'da Suudi Arabistan çizgisine yakın Amerika destekli rejimlere karşı gerçekleştirilen ayaklanmaları bir fırsat olarak görüp, değişimde öncü bir rol oynamak istemiştir. Ancak olaylar Suriye'ye sıçradığında her şey aleyhine dönen İran, otuz yıllık müttefikini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmıştır.

2003 yılında Irak'ta İran'a yakın Şii bir hükümet kurulmasından bu yana kutuplaşmaya başlayan Ortadoğu ülkeleri arasındaki ayrım Arap Baharı sürecinde giderek derinleşmiştir. Özellikle İran ile Suudi Arabistan arasında yaşanan rekabet Arap Baharı sürecine doğrudan yansımış, taraflar arasındaki problemler giderek büyümüştür. Kartların yeniden karıldığı bu süre zarfında iki ülke karşıt konularda yer alarak süreci kendi lehine döndürmeye çalışmıştır. Suudi Arabistan'ın yanı sıra ABD, Türkiye ve 125 İsrail'in, İran'ı gücünü sınırlandırmak istediği ortamda Suriye olayları patlak vermiş ve bu kutuplaşma tarafların Suriye'deki pozisyonuna doğrudan yansımıştır.

İran, devrimden bu yana Esad rejimiyle dostane ilişkilere sahip olmuştur. Devrimden sonra yaşanan süreç içerisinde çeşitli faktörlerle ilişkiler giderek sıkılaşmış, Suriye İran için önemli bir pozisyonda yer almıştır. Bu durum Arap Baharı sürecinde devam etmiş, İran diğer ülkelerde olduğunun aksine Suriye’de hükümetten yana tavır alarak, rejimin ayakta kalmasını sağlamaya çalışmıştır. İran diğer ülkelerdeki isyanları Amerikan destekli hükümetlere karşı ayaklanmalar olarak görürken Suriye’deki isyanın ABD tarafından kışkırtıldığını ifade etmiş, zalim devletlere karşı mazlum halkın yanında olma söylemlerinin aksi şekilde davranmıştır. Bunun sebepleri tarihi süreçteki ikili ilişkiler ile küresel ve bölgesel kutuplaşmalarla doğru orantılıdır.

Yapılan çalışmada İran’ın Suriye’de mücadeleye girmesinin 4 ana sebebinin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilkinin, ikili ilişkilerin başlangıcını teşkil eden ideolojik sebepler olduğu tespit edilmiştir. Devrimle birlikte başlayan ABD ve İsrail karşıtlığının Arap Baharı döneminde de ikili ilişkilere etki ettiği saptanmaktadır. İranlı yöneticilerin, Suriye’de bu ülkeler lehinde bir gelişme olmasını istemediğine, zaten çıkan ayaklanmaların onlar tarafından kışkırtıldığına yönelik ifadeleri ise bu çıkarımı doğrulamaktadır. Bazı araştırmacılar ve bazı ülke yöneticileri İran’ı Suriye’de yönlendiren ideolojik etmenin mezhepsel olduğunu düşünse de İranlı yöneticiler durumu İsrail’e karşı direniş cephesiyle açıklamaktadır. Kısacası araştırmadan çıkan sonuca göre Amerika ve İsrail karşıtlığı İran’ın Arap Baharı sürecine etki eden bir gelişme olarak göstermektedir. İranlı karar alıcıların söylemleri mezhepsel değil, ABD ve İsrail karşıtlığı ile alakalıdır. Nitekim İran’ın Azerbaycan-Ermenistan örneğinde olduğu gibi her zaman Şiilere destek vermediği görülmektedir.

İran’ın Suriye’de savaşa girmesinin diğer sebebi stratejik kaygılardır. İran’ın dışardaki tehditleri dışarda yok etme stratejisi bulunmaktadır. Suriye hem bunun bir parçası hem de diğer parçası olan Lübnan’la İran arasındaki bağlantıdır. Yani Suriye coğrafi olarak da kritik bir konumdadır. Suriye’nin İran etkinliğinden çıkması İran’ın güvenlik stratejisinin çökmesine sebep olacaktır. Ayrıca düşmanlarının Suriye’de muhaliflere destek olması da İran’ın pozisyonunu etkilemektedir. Güvenlik kaygıları yüksek olan İranlı yöneticiler Suriye’de düşmanlarının pozisyonunu kendisine tehdit olarak algılamaktadır. Zira Suriye’deki savaşın İran’ın gücünü kırmak adına yaşandığına inanmaktadırlar. Araştırmadan çıkarılan sonuca göre; İran’ın başını çektiği direniş eksenini yalnızca ideolojik değildir. İran’ın nüfuz alanları, onun stratejik derinliğini de oluşturmaktadır. Lâkin ideoloji sebeplerle stratejik sebepleri birbirinden kesin çizgiyle ayırmak güçtür. Yapılan araştırma, hem İran’ın ideolojik karakteristiğinin hem de bu karakteristiğinin tarihi sonuçlarının, ülkenin stratejik çıkarlarını doğrudan etkilediklerini ortaya koymaktadır.

İran’ın Suriye politikasını oluşturan üçüncü etmenin; bölgesel güç olma arzusu olduğu tespit edilmiştir. Aslında İran’ın bu arzusu devrimle başlamamıştır. İran tarihi boyunca bölgede etkin bir güç olmak, büyük bir devlet olmak istemiştir. İran’ın Levant bölgesine ilgisi tarihi bir ilgidir. Suriye İran’ın bölgedeki konumunu güçlendirmektedir. Araştırmadan çıkan sonuca göre İran devlet yapısı itibarıyla büyük bir oranda değişime uğrasa da geçmişten gelen bazı kodlarını hala devam ettirmektedir. Bölgesel güç olma arzusu da bunlardan birisidir. Yalnız bölgede etkin bir güç olmak adına Suriye’yle kurulan ilişkinin devrim sonrasında belirginlik gösterdiği görülmektedir.

İran’ı Suriye politikasını etkileyen son motivasyon ekonomik etmenler olduğu belirlenmiştir. Doğu Akdeniz’deki kaynaklara ulaşma arzusu ve Suriye’nin İran’la yapmış olduğu anlaşma savaşın tetikleyicisi olmuştur. İran’ın ekonomik etkenlerle savaşa sürüklenmesi diğer kaygılar kadar belirleyici bir etken gözükmemektedir. Ancak araştırmadan çıkan sonuca göre savaşı ve savaş pozisyonlarını etkileyen bir faktör olmuştur.

İran yukarıdaki etkenlerin sonucunda Suriye’de rejimin yanında yer almış ve yönetime gereken her türlü desteği sunmuştur. Rejimin yenileceğinin öngörüldüğü zamanlarda dünyanın birçok bölgesinden topladığı Şii gruplar aracılığıyla rejimin ayakta kalmasını sağlamıştır. Ayrıca İran kendisi de bizzat bölgede savaş vermiş, Suriyeli muhalifler tarafından işgalci güç olarak

görülmüştür. Ayrıca İran Suriye'ye diplomatik ve ekonomik anlamda da destek sağlamış, bu konuda tüm gücünü sarf etmiştir. En büyük problemlerinden biri işsizlik, enflasyon olan ve yaptırımlar yüzünden ekonomik olarak sürekli daralmakta olan İran'ın Suriye için büyük harcamalarda bulunması dahi Suriye'ye atfettiği önemin büyüklüğünü göstermektedir.

Özetle İran'ın Suriye'de mücadele etmesini sağlayan çeşitli dinamikler bulunmaktadır. Bunlar arasında en belirgin gözükeni stratejik çıkarlardır. İran Suriye'yi dış tehditlere karşı geliştirdiği stratejik derinliğin bir parçası olarak görmekte, hatta daha ötesi bu ülkeyi kendini savunma hattında ön cephe olarak değerlendirmektedir. İran'ın kendisine en büyük düşman olarak gördüğü ülkelere karşı olan İsrail'e karşı oluşturduğu direniş hattının orta kırılma noktasında olması ise Suriye'ye ayrı bir önem atfetmesine sebep olmaktadır. Tüm bunlar ve İran doğalgaz petrol hattını Lübnan'a taşıma hususunda Suriye'ye ihtiyaç duyulması gibi hususlar, İran'ın Suriye krizi boyunca rejimin yanında yer almasını sağlamıştır. Ancak tüm bu çıkarları besleyen çeşitli dinamikler bulunmaktadır. Devrim öncesi çıkarların çok farklı olduğu düşünüldüğünde devrim sonrası İran'ın yeni devlet yapısının dış politika ve çıkarlarını etkilediği görülmektedir. Neoklasik realizm bakış açısıyla bakıldığında İran'ın devrim sonrası edindiği devlet karakteristiği, ideolojik yapısı liderlerin algısına etki etmektedir. Dış politikadaki dönüşüm ve stratejik çıkarların yeniden sistemsal faktörlerin yanında İran'ın içsel faktörlerin dönüşümü ile alakalıdır. Yapılan çalışma sistemsal faktörlerin İran dış politikasına etkilediğini dikkate almakta ancak bu faktörleri, ancak bu faktörleri devletin karakteristik yapısından etkilenen liderlerin algıları ile açıklamaktadır.

Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR'ın danışmanlığında yürütülen 'Arap Baharı Sürecinde İran-Suriye İlişkileri (2011-2018)' isimli Bursa Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi'nden alınmıştır.